Д. Марковычъ.

ПО СТЕПАМЪ ТА ХУТОРАМЪ.

I.

ОПОВИДАННЯ СЛИДОВАТЕЛЯ:

1. Иванъ зъ Буджака. 2. На Вовчому хутори.
3. У наймы. 4. Винъ прысягавъ. 5. Невдалыця.

II.

НЕ ЗРОЗУМИЛЫ,

КОМЕДІЯ.

Типографія Товарищества И. Д. Сытина, Валовая ул., св. д.
МОСКВА. — 1899.

Дозволено цензурою. С.-Петербургъ, 5 марта 1898 г.

I. ОПОВИДАННЯ СЛИДОВАТЕЛЯ:

1. Иванъ зъ Буджака. 2. На Вовчому хутори.
3. У наймы. 4. Винъ прысягавъ. 5. Невдалыця.

Иванъ зъ Буджака *).

— Иванъ зъ Буджака — звиръ, а все жъ товарышъ добрый, а найголовнийше — душа чоловикъ!— казалы арештанты.

— Це навикы пропащый чоловикъ, це „запеклый злодій, — погляньте на його облычча, звернить увагу на його уперте мовчання, на сей упертый, похмурый поглядъ — и страшенный злочынець стане передъ вамы, панове! — казавъ на суди прокуроръ.

— Цю бестію за одну пыку його треба бъ повисыты; така мерзенна пыка! Його поправыть хиба тилькы шыбеныця та петля... — казавъ „смотрытель“ тюрмы, заслуженый и шановный „штыкъ - юнкеръ“ въ одставци.

И, справди, Иванъ зъ Буджака бувъ зовсимъ особлывый арештантъ: кожный „звычайный“ путящый чоловикъ, дывлячысь на його, цилою душею обурювався...

Та якъ и не обурюватысь? Острожныкъ, душогубъ, найпослидній мижъ людьмы — а подывиться яка у його постать, якый выглядъ, неначе винъ якый - небудь дука-князь... Звычайно, що кожному путящому чоловикови досадно стане.

А про Ивана тилькы й зналы, що винъ бувъ чабаномъ въ Буджаци, зарізавъ за симъ копійокъ

*) Буджакъ — степъ мижъ Днистромъ и Дунайемъ.

хазяйського прыкащыка, за його прысудылы на каторгу—бильшъ ничого не зналы. Тай чого ще треба? Дило ясне: винъ прызнався, вси доказы, якъ на долони. Тилькы одно зосталося темнымъ въ його дили: якого винъ бувъ роду и звання. „По справкѣ не оказалось“, якъ пысано въ дили, и такымъ побытомъ Иванъ пищовъ за волоцюгу и убоище, що видцурався сказаты свойе имення и звання.

Але жъ то була помылка: звання його — чабанъ, имення—Иванъ зъ Буджака. Литъ 25 передъ тымъ, колы люды ватагамы тикалы видъ панивъ, биля „тырла“ одного багатого булгарына, въ Буджаци, знайшлы хлопчыка литъ пъяты, що невидомо хто и колы його пидкынувъ; впереддень же бачылы декилькы семействъ, що тикалы въ степы. Хлопчыка взялы чабаны, заставылы перехрестытысь — умійе, спыталы имъя — сказавъ „Иванъ“, и съ того часу Иванъ ставъ вильнымъ сыномъ вильныхъ степивъ, товарышомъ. Рисъ Иванъ, якъ и вси „пидпаскы“; удень бувъ зъ вивцямы, а вночи у його булы товарыши вирни — чабаньски собакы. Винъ спавъ у курини. Одяглы його у постолы, иршани штаны, лынтваревый кожухъ, далы смушеву шапку, а найголовнійше — зробылы йому „чересъ“ — шырокый шкуратяный поясъ, де ховалыся ножи, коринь „таланъ“, що вжывався на ликы овечи, и носылася всяка всячына.

Жывъ Иванъ такъ саме, якъ и вси чабаны: зиму й лито—на поли зъ вивцямы и собакамы; чабаны—ото все його товарыство: якъ и вси инши - Иванъ бувъ въ сели разъ або двичи за вси 25 рокивъ.

Безмирный степъ, боротьба зъ холодомъ, хукгою, дощамы, зъ литнею спекою, зъ вовкамы и степовымы злодіямы поклала свою печать на всю постать и вдачу Ивана. Высокый, струнькый, зъ гострымъ пронызуватымъ поглядомъ чорныхъ очей, зъ пиднятою вгору головою, зъ нерухлывымъ засмаленымъ облыччямъ, що нагадувало собою блидо—червону статую, зъ волохатою грудныною вінъ наганявъ страхъ на всихъ млявихъ и вселявъ якусь огыду у всихъ поniвеченыхъ, золотушныхъ сынивъ улычной, городськой цивилизаціи... Мырный городянынъ, що прывыкъ въ жытти тильки до дрибныхъ каверзъ, лукавства та облуды, мымоволи блиднивъ передъ цією цильною натурою, передъ сымъ дужымъ, могучымъ степовыкомъ... Въ 16 рокивъ Иванъ давъ самъ соби обитныцю безшлюббя и хоронывъ іи непорушно... Видъ хазяина винъ мавъ гроши на сорочку и штаны, все останне було саморобне, а харчи хазяйськи. Винъ, якъ и вси инши чабаны, мавъ плату безъ умовы: скильки йому треба було, а звычайно треба було не багато — 2 чи 3 карбованци на рикъ. За рикъ до тюрмы, Иванъ якось попрохавъ у прыкащыка 30 копійокъ; прохавъ кильки разивъ, але прыкащыкъ, що прыиздывъ на степъ разивъ тры, чотыри на рикъ, все чомусь не дававъ йому грошей; але якось выдавъ йому 23 копійкы. Иванъ перелычывъ...

— Ще треба симъ... — сказавъ Иванъ, — не балаклывый бувъ винъ.

— Геть къ бису! Сказано: не дамъ... — сердыто огрызнувся прыкащыкъ.

Та не вспивъ винъ це доказаты, якъ Иванъ звалывъ його до долу и перерызавъ йому горло... Зъ лякомъ дывылысь чотыри чабаны, и довго не моглы зрозумиты: для чого Иванови треба було 30 копiйокъ и на вищо треба було за ихъ ризаты прыкащыка... Вперше за вси 30 рокивъ чабанъ Мыкыта пишовъ у село, за 50 верстъ, до хазяина — оповистыть його, що вмеръ прыкащыкъ, що його поризавъ Иванъ; вперше довелось Мыкыти довго шукаты хазяина по селу и выдержуваты допыты людей, але окримъ короткихъ фразъ ничого видъ його не допыталысь...

— Иванъ поризавъ прыкащыка... прыкащыкъ не давъ симъ копiйокъ! — казавъ винъ — тай годи.

Наихала полыцiя, пишлы допыты, тамъ же на „тырли“. Допытъ обвынуваченого бувъ не довгый: винъ спокiйно одмовывъ, що се винъ поризавъ прыкащыка, а колы його спыталы: „за вищо?“ винъ одмовывъ просто:

— А якъ же? винъ казавъ, що дасть гроши, и не давъ, винъ повыненъ бувъ даты...

Такымъ побытомъ Иванъ не прызнавъ себе вынуватымъ. Колы його взялы за рукы и сказалы, що орештують, себъ-то поведуть у городъ и посадять у тюрму, тутъ выйшло якесь таке непорозуминня, що соцьки и десяцьки порозлиталысь геть на вси бокы зъ розбытымы пыкамы, а вже потимъ прыбуло чоловика 40 селянъ, котри пися довгого змагання, не доличывшысь кильконъ зубивъ, насылу такы звъязалы Ивана и допровадылы въ тюрму. Блидый, побытый, зъ набряклымы видъ мотузкивъ рукамы й

ногамы, Иванъ стоявъ мовчкы передъ „смотрытелемъ“, що лаявся, а дали тыхо и спокийно пишовъ у камеру. Зъ вызкомъ и глухымъ шумомъ зачынылыся за нымъ тюрмови двери, а разомъ зачынылыся и двери вильного жыття...

„Цей звиръ“, „ся пыка“, „сей запеклый злочынець“ бувъ засудженый и повыненъ бувъ иты въ Сибиръ на каторгу; але тутъ въ острози трапылось зъ нымъ щось таке дывне, чого нiякъ не змоглы объяснысы соби ни арештанты, ни „смотрытель“, — нихто... Переказую все, якъ чувъ...

Се було у ночи. Темрява и туманъ обгорнулы темный сонный повитовый городокъ; тилькы на краю щось блыщало. То, наче луна видъ потухаючои пожежи, выднилася тюрма, зъ лыхтарямы навкругы. Непрывитно глядила вона навить середъ такои мизернои, калнои обстановкы, а осиння, пивденна туманна ничъ здавалася теплишою свого холодно-билого будынка, зъ восьмà блымаючымы лыхтарямы округъ мурованои стины и коло брамы. И въ середыни все замерло. Ночныкы чадылы, въ камерахъ — темрява и сморидъ... Въ камери засудженыхъ, на голому помости валялося симъ-висимъ рештантивъ, а кризь виконце въ дверяхъ чулось завывання витру, що врывався въ розбыти шыбкы корыдора, та стукитъ видъ ступнивъ чергового клюшныка...

Середъ такои мертвои тыши почувся стогинъ, спочатку легкый, здавленый, дали стогнання ставалы дужчимы и по порожнихъ корыдорахъ розитнувся болизный жиночый крыкъ...

Рештанты посхоплювалыся... Стогнання и болизни

крыкы и рыдання все дужчалы... Почувся брязкитъ ключивъ, видимкнулы замокъ, видсунулы засувъ, дали почулысь ступни, крыкъ часового: „ефрейторъ“ потимъ знову сквапливи ступни, знову стукитъ дверей — и мымо камеры засудженыхъ, прямуючи до больныци, щось понеслы, але се щось стогнало якось здавлено, болизно...

Иванъ перший почувъ сей крыкъ; винъ замеръ, прыслухаючысь: блидый зъ блукаючымы очыма, винъ стоявъ коло стины. Такого крыку винъ не чувъ ще на своихъ ридныхъ степахъ... Поле, степъ... його хата и колыска — такихъ мукъ и такихъ стогнивъ не давалы йому ни разу пидслухаты: ни лыхый витеръ, ни хукга, ни тичкы вовкивъ, ни слабый або помираючый чабанъ — такъ не стогнуть; таки мукы мабуть тилькы у людей въ городахъ та селахъ. Вси арештанты стоялы або сыдилы мовчкы; дячокъ, що судывся за розбій, молывся, два цыгана сыдилы карачкы, уткнувшысь въ землю, конокрадъ вытыравъ рукавомъ мокри очи — всимъ була ясна драма, що мыгнула передъ нымы, вси воны булы або жонати або булы у ихъ сестры, и всимъ жыво уявлялася ридна хата, маты, жинка або сестра, що мучыться, крыкы, стогинъ, потимъ плачъ новонарожденнои дытынкы и спильна радисть... Вси мовчалы, вси зналы, що таке діеться въ стинахъ тюрмы въ сю темну, осинню ничъ... А Иванъ не знавъ... Тилькы чомусь теперъ, въ цю квылыну винъ почувавъ себе тяжко нещаснымъ. Передъ нымъ, якъ на долони, промыгнуло його мынуле: голодъ, холодъ, лыхоманкы, нужа, що заідала його въ дытынстви — винъ

навить почувъ холодъ и биль въ ногахъ — такъ жыво згадалось йому його босе, голе дытынство...

— Що жъ то теперъ? Чи вже родыла?—промовывъ дячокъ писля довгого мовчання. Хлопчыкъ чи дивчынка?.. Ну, та завтра дознаемось,—закинчывъ винъ.

— Бидолашна! Вона, братци, мабуть зъ благороднихъ... Я мыгкомъ бачывъ ии въ прачешній: блида, тоненька така... Мабуть зъ благородныхъ...— глыбоко-думно сказавъ конокрадъ.

— Тай не чуть за вицо... Сыдыть въ „секрети". Кажуть, въ Сибиръ пиде... То-то ій буде горя... Холодъ, снигъ, зъ дытынкою — и безъ грошей...

— Ну вже въ Сибиръ безъ грошей и не думай! Зъ голоду опухнешъ — якъ собака пропадешъ: „порціонні"—въ кышени у „партіонного"; въ пересыльных тюрмахъ тежъ не медъ... Одно слово, безъ грошей—лягай та и вмирай,—росказувавъ биглый зъ Сибиру „непомнящый".

Довго ще балакалы арештанты про нового чоловика, а найголовнійше про Сибиръ, про лыхо въ дорози, на етапахъ, въ пересыльныхъ тюрмахъ — и напослидокъ вси заснулы, и все затыхло въ тюрми.

Тилькы Иванъ не спыть: винъ лежыть зъ одкрытымы очыма, уткнувшысь въ стину; йому все чуйеться стогинъ и болизный крыкъ, а передъ очыма пивтемрява... И ввыжаються йому лисы безкраи, сыпки снигы глыбоки, а середъ ихъ жинка—слаба, блида, зъ дытынкою на рукахъ...

Вранци въ тюрми пиднялась метушня та клопоты: день етапный, треба одежу выдаваты, треба спорядыты, закуваты, напысаты спыскы, по спыскахъ

провирыты—багато роботы! Въ шисть годынъ уранци черговый поклыкавъ Ивана въ кузню, унызъ. Ивана закувалы въ кайданы по рукахъ и по ногахъ, обголылы пивъ головы, выдалы новый сирякъ зъ дзвинковымъ тузомъ на спыни, шапку, пидкайданныкы: йому довгый шляхъ, його просто въ Сибиръ на каторгу ведуть. Блидый, якъ мертвый, зъ сухимы губамы и очыма, що горилы якъ въ лыхоманци, увійшовъ Иванъ въ контору.

— Чого лизешъ? — спытавъ конторщыкъ.

— До смотрытеля, — ледве чутно промовывъ Иванъ.

— Ты чого? — обернувся до його смотрытель.

— До васъ... Уночи... дытынка...— почавъ запынаючысь Иванъ, ледве дышучы.

— Ну такъ, дытына уночи родылась. Ну, а тоби що до того? Чи не твойе? — зъ смихомъ сказавъ смотрытель.

— Ни, не моя. Дытына... Сибиръ... Отъ тутъ у мене чересъ (не дывлячысь на смотрытеля, винъ почавъ здіймаюты шкуратяный поясъ). Тутъ йе гроши— нехай дытыни. Мале... голе... маты нездужайе,—выказавъ разомъ Иванъ скваплыво, не складно, ледве дышучы, увесь залытый потомъ, подавъ смотрытелю чересъ, а зъ нього выпало де-килькы монетъ... Затымъ, Иванъ швыдко, хапаючысь, повернувся и пишовъ въ камеру, важко ступаючы и брязкаючы кайданамы. Смотрытель, конторщыкъ и москали стоялы мовчкы — здывовани: воны не розумилы свого.

Ввійшовшы въ камеру, Иванъ зупынывся на порози и скынувъ поглядъ на всихъ товарышивъ. Мини дячокъ потимъ росказувавъ, що Иванъ такъ

подывывся на ихъ, неначе йому объявылы помылування, и винъ отъ-отъ заразъ выйде на волю и вернеться у ридный степъ — до своихъ овець и собакъ; добрый, теплый выразъ свитывся въ його погляди, а на пытання товарышивъ — чи не выходе винъ на волю? Иванъ тилькы усмихнувся: се була перша усмишка його въ тюрми.

Годыны черезъ дви ворота широко розчынылыся и зъ ихъ выйшла юрба арештантивъ и вартовыхъ, и довго потимъ выднилыся штыкы, а посередъ сиренькихъ людей выказувався нашъ высокый, могучый Иванъ, — запеклый злочынець", Иванъ зъ Буджака. И въ далекый шляхъ винъ пишовъ по прежнему зъ пиднятою головою.

На Вовчому хутори.

Степъ шырокый, прывильный, безмирный, кинця краю йому нема; тилькы тамъ десь далеко, далеко, мовъ море хвылюючысь, злываеться винъ зъ такымъ же, якъ и самъ безкраимъ небомъ. Видъ чудовыхъ степовыхъ голосивъ, видъ якогось незрозумилого шепотиння, що вчуваеться чоловикови въ степу безкрайому, спочатку чоловикъ торопіе, йому робыться страшно, бо винъ очевыдячкы баче, якый винъ безъ миры малый проты цього простору, баче свое безсылля; а дали отой шырокый безъ краю степъ, отой просторъ безмирный навертае чоловика до думкы про свитову безкраисть, про волю; око його мымохить зупыняеться на глыбокому блакитти неба, и винъ почынае думаты вже про небо, про його неомирнисть, почынае мыслыты про Бога, и спокійна, але глыбока вира пануе въ його серци... Степъ чаривный, таемный!..

Тыха, темна ничъ обгорнула шырокый степъ; не выдно було навить маленькои смужечкы, котра бъ видризняла небо видъ земли: усе чысто потонуло у темряви ночи и все мовчало. Ажъ ось подыхнувъ легесенькый витрець и розигнавъ хмары; на неби замыготила одна, друга зирка, або, якъ кажуть диты, „зироньки очыцямы заморгалы“, — и незабором усе небо засіялось зорямы. А безмирный

суворый степъ стоить соби нерухомо, мовчыть, обгорнувшысь легенькою таемною млою. Тилькы колы-неколы зворушыть степову тышу якыйсь жалибный, не зрозумилый крыкъ, не мовъ бы заплаче мала дытына, або зненацька пронесеться глухый, задавленый стогинъ,—пронесеться винъ далеко, далеко хвылею, и замовкне... Про такый стогинъ люде кажуть: „то козакъ стогне и плаче у тисній домовыни“...

Невелыкый табунъ коней збывся до купы; воны по воли паслыся, щыпаючы зелену травыцю, и колынеколы своимъ пырханнямъ зворушалы степову тыщу. Табунщыкы, закутавшысь зъ головою свытками, лежалы осторонь. Ще трохы дали, у бурьяни,—такъ що видразу й не запрымитышъ, — сыдыть, зигнувшысь у двое, табунщыкъ-вартовой.

На схидъ сонця, на небозводи коло самои земли, зъявылась сира смуга свиту; зиркы почалы прымеркаты и все покрылось чудовою, чаривною пивмлою...

— Пыльнуй!—залунавъ по степу гучный несамовытый крыкъ вартового...

Кони шарахнулысь у бокъ и сталы... Табунщыкы разомъ посхоплювались и побиглы на голосъ вартового... Почувся стогинъ, благання помылуваты, простыты...

Тымъ часомъ сира смуга на небозводи росла, бильшала и освитыла купку табунщыкывъ: воны велы конокрада. Высокый, худый, кровью заюшеный, ишовъ винъ хытаючысь, ледве волочывъ ногы; рукы йому булы зкручени за спыну и мицно звъязани недоуздкомъ. Въ одній сорочци, — та й ту табунщыкы геть пошматувалы, покы винъ пручався

сылкуючысь вырваться, въ короткихъ, мокрыхъ видъ росы штаняхъ и босый — винъ дуже видризнявся своею постаттю середъ купкы табунщыкивъ. Ишовъ винъ мовчкы, не просывся, бо добре знавъ, що не помылують, що въ степахъ такый уже звычай: колы піймають конокрада, то жывого зъ рукъ не выпусть, убьють и скажутъ: „Собаци собача й смерть". И винъ блидый, мовъ мертвый, зъ блукаючымъ выразомъ очей, корывся безъ суперечкы, безъ змагання...

Незабаромъ биля табуна зосталось тилькы двое вартовыхъ, а останни трое посидалы на коней и поскакалы на Вовчый хуторъ. Середъ ныхъ, зъ кручеными за спыною рукамы,. зъ перевъязанымы пидъ черевомъ у коня ногамы, хытаючысь на вси бокы, скакавъ на кони и конокрадъ. Винъ добре знае, що надъ нымъ будуть згнущаться, що йому судылысь люти мукы, немылосердна бійка, а може й смерть, и все жъ такы зъ усіеи сылы стыскуе коня ногамы, мымохить держыться, сылкуеться сыдить ривно, боиться упасты и видразу скинчыты рахункы зъ тяжкымъ, ныднимъ, безталаннымъ жыттямъ...

Ще не розвыднылось гараздъ, якъ купка верховцивъ була вже у двори старого Тараса Вовка, що першый оселывся на цимъ хутори. Черезъ скилькы хвылынъ уси стари хуторяне зибралысь до Тарасового двору. Воны мовчкы, поважно слухалы, докы ихъ сыны росказувалы про те, якъ воны піймалы злодія, а дали старый Вовкъ звеливъ молоднечи ихать назадъ у степъ.

— Ведить його у мою хату. У ночи суды тымемъ;

теперъ ніколы, — промовывъ Вовкъ, и конокрада одвелы у хату.

Уси розійшлысь, зосталысь тилькы Петро та Мыкыта Утикачи, Иванъ Вильный та Кузьма Перекотыполе — давни господари Вовчого хутора.

Коло хуторськыхъ хатокъ заворушылысь люде: запрягали коней, выносылы и складалы на повозкы клункы зъ харчамы и усяку хлиборобську справу— збиралысь ихать у поле, и черезъ пивъ годыны на хутори никого вже не було: вси поихалы на далекый гарманъ.

У Вовка въ хати мовчкы сыдилы въ той часъ пьятеро дидивъ, а въ кутку коло дверей лежавъ звьязаный конокрадъ.

— Ну, хлопче, — суворо, але спокійно почавъ Вовкъ,— послухай насъ, а дали и мы тебе де-що розпытаемо.

— Двадцять пьять литъ мынуло вже, якъ осивъ я тутъ на хутори; богато въ мене покрадено коней— и по пари и по четверо. Було й таке, що всихъ коней покрадено,—все тоди попродалы и знову купылы... Оттаке намъ робылы вы, злодіи. Кажу тоби, щобъ ты знавъ, що не помылуемъ: прыймешъ смерть таку, якъ заробывъ, а щобъ мȣкы тоби не було— прызнавайся: зъ кымъ бувъ, де твои товарыши, до кȯго коней водывъ на продажъ? Прызнаесся — не буде мȣкы...

Конокрадъ подвився на ногы, хотивъ стоячы щось сказать, але захытався и сивъ.

— Самъ одынъ хотивъ украсты... Жыдъ у Новомыргороди навчывъ... Я тилькы що утикъ одъ злыд-

нивъ та неволи... николы я не кравъ, — промовывъ конокрадъ захрыплымъ, надирваным голосомъ.

— Прызнавайсь! — несамовыто крыкнувъ Петро Утикачъ и ударывъ конокрада по выду; сердешный, упавъ до долу, облываючысь кровью... Вси раптомъ повставалы...

Тепле соняшне проминня освитыло уси закуткы безлюдного хутора; новкругы увесь степъ любо та весело вылыскувався на сонци; видъ усього Божого створиння віяло спокоемъ, тыхымы радощамы, любовію, а зъ Тарасовои хаты, де булы люде, вырывався жалибный стогинъ, мишаючысь зъ дыкымъ, несамовытымъ людськымъ крыкомъ...

Незабаромъ выйшлы зъ хаты Вовкъ и його прыятели. Хату воны замкнулы, зоставывшы тамъ замордованого, заюшеного кровью, непрытомного, але зъ звьязанымы рукамы й ногамы конокрада, а самы поихалы на гарманъ.

Вовкъ, похмуро насупывшысь, дывывся кудысь далеко попередъ себе. Якыйсь нерухомый выразъ мало його добродушне, зашмалене, мовъ зъ бронзы вылыте, лыце... Вси воны ихалы мовчкы и немовъ ухылялыся глянуть одынъ одному у вичи; очи ихъ блукалы, ни на чому не зупыняючысь; воны дывылысь и ничого попередъ себе не бачылы — ни могылъ, котри далеко маячилы, ни гармана, що билився середъ степу... Нарешти, немаче одказуючы на чыесь пытання, Вовкъ промовывъ:

— А може й справди не злодій, утикъ зъ Кынивщыны... — и замовкъ.

Швыдко перенисся винъ думкою до давнихъ ча-

сивъ свого крипацтва и ось уже бачыть себе молодымъ утикачемъ... Це було литъ 25 назадъ. Здоровый, молодый парубокъ, не вытерпивъ винъ пидъ тяжкою вагою крипацькогo ярма. Бійка, прыкащыцьки батогы, черезъ сылу тяжка робота на сахарни—все це прыневолыло Тараса покынуты ридне село и утикты въ херсоньски степы. Мало не 25 рокивъ мынуло вже, якъ выкравъ винъ свою Оксану—тежъ крипачку, прывизъ іи сюды и збудувавъ у степу, далеко видъ людськои оселі, хатку-мазанку,—це була перша хата на Вовчому хутори. Незабаромъ и други утикачи почалы селыться коло його, и теперъ на Вовчому хутори вже одынадцять хатъ, у котрыхъ жывуть вильни, чесни, роботящи люде; жывуть воны пры достаткахъ, за землю платять справно и засидателя, котрый колы-неколы забига до ныхъ, зъ голымы рукамы не выпровожають видъ себе, абы тилькы не зачипавъ ихъ. Вси воны перемінылы свои прызвища, и Тарасъ Спивака, а по степовому Вовкъ, обжывся у степу и почавъ забувать крипацтво зъ його батогамы... А оцей злодій, душогубъ, гирщъ душогуба — оцей конокрадъ знову жыво нагадавъ йому мынули мукы, давни прыгоды и радощи,—и все це сердыло Тараса. Винъ проты своеи воли почувавъ, що й його доля похожа на долю оцього злодія, и хотилось йому выкынуть ци думкы зъ головы, не згадувать того, що давно вже мынулося, та не можно було видчепытыся видъ тыхъ думокъ, бо воны самы одна за другою лизлы йому въ голову. Неначе жаль заворушывся у його серци—и Тарасъ ще гирше розсердывся, навить вылаявся

у голосъ поганымъ словомъ... Прыихалы воны на гарманъ. Робота на гармани йшла жваво и воны й соби щыро прысталы до роботы — одгорталы зерно и кыдалы снопы. Вовкъ, не вважаючы на свои лита, зъ усіеи сылы, не мовъ зъ пересердя, кыдавъ солому; винъ хотивъ щырою роботою выгнать оти спомынкы зъ своеи головы, але й робота не помогала. Часто винъ стававъ и, спершысь на выла, безцильно дывывся въ далыну; поглядъ його блукавъ, ни на чому не зупыняючысь; выдко було, що винъ дывыться и ничого не бачыть.

— Эге! выдно, що дидови Тарасови не до Велыкодня йде, а до Риздва; выдно, що дидъ нашъ старіе, — говорыла мижъ собою молодеча, запрымитывшы, що Тарасъ частенько стае одпочываты. Та Тарасъ цього не чувъ, — винъ наче жывъ новымъ жыттямъ. Це для його була новына. Николы йому перинъ не доводылось жыты чымсь инчымъ, окримъ коней, пшеныци, оранкы, сіянкы, окримъ думкы про дощь та засуху, не доводылось жыты незвычайнымъ жыттямъ, про щось невидоме клопотаться, пеклуваться й думати про те, що вже 25 рокивъ назадъ мынулося; до цього винъ, кажу, не прывыкъ, и важко йому було пережываты це все.

Ци незвычайни для Тараса думкы такъ його турбували, що ажъ питъ йому зъ лоба котывся. Вытершы рукавомъ лоба, винъ перехрестывся. Певно винъ и самъ цього не помитывъ, винъ зробывъ це ненарокомъ. Адже винъ разъ у разъ хрестывся, якъ йому було чого важко: хрестывся, пидіймаючы першого снопа, хрестывся, прыймаючысь вытягать по-

возку зъ рова або саны зъ замету. Йому и теперъ було важко й винъ перехрестывся... Ажъ ось залунавъ по степу дзвинкый голосъ його небогы, за нею пидхопывъ другый, третій голосъ; голосы ти злылыся до купы и залунала по степу жалибна, вильна украинська писня... Розлывся іи чаривный голосъ хвылею далеко, далеко по ривному степу, такый же шырокый, вильный, якъ и степъ, споконъ вику ривный, багатый, споконъ вику таемный...

Писня льеться и робота кыпыть. Тарасъ мовъ прокынувся видъ сна и горяче заходывся працювать надъ соломою та пшеныцею.

А на хутори у той часъ було тыхо. Сонечко прыгрило и освитыло одынадцять биленькихъ, чепурненькихъ хатокъ, що розсыпалысь по бальци. На подвирьяхъ кудкудакалы куры, та пивень выкрыкувавъ, клюючы носомъ якусь погань й зъ поважнымъ выдомъ склыкаючы своихъ подругъ, котри завжды й мовирно збигалыся до його, не вважаючы на те, що винъ трохы не разъ-уразъ пиддурювавъ ихъ. У крайньому подвирьи метушылася купка дитей, роблячы зъ пылу та зъ кизяку хаткы, загороды тощо. Вони збиралысь сюды зъ усього хутора, крычалы й бигалы; де-котри зъ такою турботою клопоталыся коло колесъ, неначе воны й справди дило робылы, а менчи хлопчыкы тишылысь своимы будынкамы. Билоголови, боси, въ однихъ сорочкахъ воны виддалекы нагадувалы собою метушиння розворушеной комашни.

У замкеній хати старого Вовка тежъ було тыхо.

Степанъ (такъ звалы конокрада) прочумався бувъ, але зновъ стратывъ памъять и важко дыхавъ. Ни що не ворушыло тыши, тилькы цвиркунъ сюрчавъ у кутку, та на печи инколы щось зворухнеться и зашелестыть. На печи, мижъ комином то стиною, блыщалы чыись оченята. Прыдывывшысь гарненько, можна було побачыты дивчынку рокивъ 7—8. Скоцюрбывшысь, вона зализла у самисинькій кутокъ и прытаившы духъ, полохлыво, але зъ цикавостью дывылась до долу на звъязаного Степана. Каштанове іи волосся навысло на опуклый, гарнесенькый лобыкъ и выразно видтиняло велыки кари очи. Очи ти булы не дытячи. Чи то страхъ мовъ на неи таке враження, чи може жаль безмирный, тилькы воны дывылысь кудысь далеко, глыбоко. Свята, надзвычайна невынниcть, чыстота, щыристь, велыка сыла жалю выдко було у тій скоцюрбленій дытынячій постати... Степанъ прочумався. Винъ щось пронесынтавъ такъ нескладно, що ничого не можна було розибраты; выразно винъ промовывъ тилькы слова: „воды... пыть!..“

Дивчынка здригнула и хутко злизла зъ печи. Вона подала Степанови кухоль зъ водою и винъ зъ жадобою прыпавъ до нього пересмаглымы устамы.

Першый страхъ пройшовъ и Оленка прысила недалеко видъ звъязаного Степана. Винъ бувъ въ забутти. Багато разивъ винъ мовъ бы прокыдався и прохавъ пыть, и дивчынка зъ охотою подавала йому воды. Нарешти винъ зовсимъ прыйшовъ до памъяты, тыхо пидвився... Оленка полохлыво одбигла...

— Не бійся мене, — промовывъ Степанъ... — И у

мене є дыты... Дома у мене така якъ дивчынка... якъ и ты... теперъ... теперъ вона сыротою буде...— и замовкъ.

Що винъ ще говорывъ, про що йшла розмова у злодія зъ ненарокомъ зоставленою у хати дивчынкою — мы не знаемо; але у вечори, якъ повернувся Вовкъ зъ товарышамы зъ степу, — Степанъ сыдивъ розвъязаный у кутку на лави, а з-за печи блыщалы очи ти жъ добри, повни жалю оченята.

Вовкъ сивъ крой столу, на покути, а навколо посидалы обыдва браты Утикачи, Вильный и Перекотыполе. Мовчкы, поважно сыдилы диды. Каганець помалу блымавъ и його червоновате свитло освичувало сувори лыця дидивъ; але очей ихъ зпидъ навыслыхъ бривъ не выдко було, бо воны не дывылысь одынъ на одного, не дывылысь воны й на Степана. Якъ бы хочъ одынъ зъ ныхъ глянувъ на нього, то може й одійшло бъ у ихъ запекле серце: Степанъ бувъ блидый, якъ смерть, очи його полохлыво, оторопило, зъ благаннямъ у погляди перебигалы зъ одного лыця на друге... Та дарма: лыця ти булы мертви.

Вовкъ доставъ зъ кышени коротеньку люльку, не хапаючысь набывъ іи тютюномъ и запалывъ. Доставъ и Утикачъ свій гаманець, набывъ люльку и, замыслывшысь, довго, довго кресавъ огонь. Губка давно вже горила, а винъ, не вважаючы на те, уперто цокавъ кресаломъ объ креминь.

— Ну, годи! — промовывъ Вовкъ збентеженымъ голосомъ. Середъ тыши яка тоди панувала въ хати, голосъ його здавався дуже жорсткымъ. Вси здриг-

нулы, а Степанъ увесь затремтивъ и щильно, щильно прытыссся до стины.

— Умивъ красты—умій и вмираты... Пора... Якъ же буде, панове-громадо!—запытавъ Вовкъ.

— А такъ и буде: собаци собача й смерть.

— Вывезты та кійкамы забыты, - промовылы судди й вси замовклы.

Вовкъ вынявъ зъ рота люльку, повагомъ постукавъ нею объ закаблука, вытрушуючы золу, и по воли, не хапаючысь уставъ, обернувся до образивъ и перехрестывся... Вси його товарыши вчынылы тежъ саме...

— Ну, молысь и ты, поидемъ у степъ,—забалакавъ Вовкъ до Степана и почавъ вылазыть из-за столу. Мовчкы пиднялысь и його товарыши...

Але въ цей ментъ раптомъ, несподивано щось зашелестило и гупнуло зъ печи... Вси здригнулысь и обернулысь: коло печи блида, мовъ не жыва, стояла Оленка; очыци іи вогнемъ палалы и пыльно дывылыся на Вовка.

— Диду! простить його!.. у його диткы є... Маленьки дитки... простить!..—Несмилыво, зупыняючысь, промовыла Оленка.

Вовкъ здрогнувъ, ухопывся рукою за стилъ, сердыто насупывъ бровы, и мовчкы, мовъ стратывшы сылу, прысивъ на лаву...

Уси силы.

Тыхо, тыхо стало въ хати...

Усимъ стало ніяково и вси довго мовчалы. Першый перервавъ се мовчання Утикачъ. Винъ полизъ

у кышеню за люлькою, довго, довго шукавъ тамъ іи, але не знайшовъ и вылаявся:

— Чортъ... його батька знае...

— Ось де, у мене люлька, — сказавъ Вильный и хутко подавъ свою.

Перекотыполеви чомусь знадобылась шапка: винъ довго шукавъ іи навколо себе, заглянувъ навить пидъ лавку и промурмотавъ якусь лайку, а Мыкыта Утикачъ, котрый и завжды балакавъ якось не до ладу, не знать зъ якои речи промовывъ:

— А пшеныця... цей рикъ... добра.

И знову вси замовклы.

— Що жъ, панове?..—стыха, черезъ сылу промовывъ Вовкъ... — Хиба?..

— Эге жъ...

— А то якъ же?

— Усе одъ Бога! Винъ про те знае!..—загомонилы судди.

— Такъ пустыть?—запытавъ Вовкъ якось не смиливо.

— А тожъ! пустыть, пустыть!.. Нехай його Богъ простыть!.. Молысь Богу!..—весело заговорылы судди.

Шось важке бебехнулось объ землю и вси замовклы: доли лежавъ зомлилый Степанъ.

Пройшовъ рикъ, и Вовчый хутиръ жывъ — усе тымъ же тыхымъ, мырнымъ жыттямъ степовыковъ-хлиборобовъ,—тилькы замисть одынадцяты хатъ, ихъ було вже дванадцять. Дванадцята, нова прытулылася край балочкы, надъ самою кручею. Треба ще додать, що, наперекиръ звычаю, самою дорогою гостею у тій

хати була завжды Тарасова онука—Оленка. Тарасъ Вовкъ идоси такый, якъ и бувъ: любе винъ, якъ и перше, послухать и писню, що спивае молодижъ, и оповидання своихъ сывоусихъ товарышивъ,—тилькы частишъ почавъ винъ хытро то мудро усмихаться, а зустринувшысь зъ хазяиномъ новои, дванадцятои хаты, Степаномъ, безпреминно скаже, усмихаючысь:

— А щобъ тебе Богъ любывъ!.. Здорово я *тоди* упривъ...

У наймы.

(Образокъ зъ життя Днипровського повиту 1887/8 року).

Нема краю шырокому, вильному степу! Простягся винъ ривный, ривный видъ кучугуривъ Днипровыхъ ажъ до самого Сывашу, уперся въ его, ставъ неначе на годыну, а дали перекынувся черезъ Сывашъ, задавывъ его своею велычезною ривнотою и простягся вже вильно дали и дали, зачепывъ ричечкы Молочну, Динъ и пропавъ десь... Коло самого моря лежыть винъ — неначе залыцяеться зъ нымъ, шырокымъ и такымъ же вильнымъ: якъ два браты, одынъ тыхій, до оселли прыхыльный, а другый — ворогъ хаты... Видъ Днипра степъ хорошый, коло Сываша — понурый, билястый, зъ лысынамы. Тай не дыво ему засумуваты коло такого сусиды. „Никчемне море“ и коло его, и надъ нымъ:

И небо невмыте, и заспани хвыли,
И по-надъ берегомъ геть-геть,
Неначе пьяный, очеретъ
Безъ витру гнеться...

А трохы дали одъ того нудного берега, де тильки верблюжка *) червоненька — неначе кровъ — розлыта, або мъясыста — неначе слезамы вкрыта, дали

. . . . не говорыть,
Мовчить и гнеться, мовь жыва
Въ степу пожовклая трава.

---

*) Трава, портулакъ.

Оттакый-то шматочокъ степу, про который иде ричъ.

Цей рикъ велыкый Богъ не хотивъ глянуты на степъ шырокый Своимъ мылостывымъ окомъ; прогнивылы Его Мылосердного, одвернувъ лыце Свое и въ той ментъ мертвымъ витромъ повіяло... Все, що зъ весны потяглось зъ земли богатои, все зразу стало умирать. Витеръ зъ схидъ сонца віявъ, дувъ немылосердно, лютовавъ якъ хотивъ, всяку былыну, стеблыну звялывъ, зсушывъ. Зеленый хлибъ выйшовъ зъ земли травыцею роскошною, неначе кылымомъ вкрывъ степъ; повіявъ сердытый витеръ — и травыця звернулася у дудочку, завьяла, головонькы зхылыла до долу, пожовкла — и вмерла на викы... Курай колючый, та живучый, перекоты-поле чудовне, та летюче — видъ того витру повмиралы, и на Иллю святого степъ почорнивъ, неначе ярына у осени, сирою землею, якъ попеломъ вкрывся. А чоловикъ, хлиборобъ слезою гиркою вмывся... Дрохвы поутикалы, стрепеты знялыся и не верталысь, степъ захоловъ, замеръ.

Тилько Сывашъ своею важкою, сывою, якъ мертве око, хвылею лыже жовтый и попелястый берегъ.

По жовтій земли розкынулось село, якъ въ писни кажуть, стоить невесело. Хаткы маленьки, зъ глыны складени; покривли, якъ у татаръ, нызьки, глыною вкрыти; повиткы и сараи глыняни. Хата видъ хаты на пивъ верствы, а вулыця — якъ колышни шляхы. И все те жовте, прежовте: й хаткы, й земля, й небо — все жовте. По всему селу ни одного деревця

немае; будякы, що иноди ростуть рясно, та густо, и ти жовти, обскублени. Тилько середъ самого села велыка, била церква сяе золотою банею и радує втомлене око зеленымъ цвитомъ. По селу розбрелась худоба: кисткы та шкура одвысла на ій; кони зовсимъ запаршывилы. Нигде коло хатъ и на гарманахъ ничогисенько немае: ни соломы, ни сина, ни половы... А по за селомъ стоить будка, соломою вкрыта и коло неи велыка жердына, а на ій вихоть соломы, та пучокъ ризокъ. Вартови стоять и денно и нощно, — то въ сели чума, а вихоть та ризкы говорять: не идь, чоловиче, бо бытымуть!

Чудно на свити робыться! Якъ по за хатою стожкы весело красуються на сонечку божому, якъ на гармани повни кони, сыта худоба, — то коло хаты стоять стижечкы палыва — кырпычу (кизяку), по двору птиця вештаеться та щеботыть, свыня хрюка; у хати весело, видкиля тыхъ квитокъ навезутъ; дивчата писни спивають, весилля грають на сели, на вулыци люде ходять, паробкы спивають, — а коло шынку, якъ коло вулья у теплый ясный день, такого тамъ людей... А якъ по за хатою голо, та пусто, та нигде немае ничого — сумъ, тыша и въ хати, и на вулыци, а жыдъ у шынку цилый день спыть, або зачыныть шынокъ и повіеться зовсимъ зъ села. Проидешь черезъ таке село, сумъ, нудьга нападае; якъ бы не грихъ, такъ бы на тій жердыни й зависывся.

Голодъ у сели. Страшне слово! Члены земськи трычи прыиздылы, прывозылы гроши; прыихалы ажъ тры валкы зъ хлибомъ, — але той хлибъ на

новый посивъ, — а исты... исты — Богъ дасть. И Богъ давъ. Люде коней запрягалы, самы посидалы и потяглыся въ Херсонщыну, де Богъ хлиба давъ; одни повіялысь ажъ за Мыколаивъ, други поихалы ажъ у Кыивщыну... На сели тилько жинкы зъ дитьмы зосталыся, та слаби...

Зосталась удова Ганна и коло неи пьятеро дитей: Степанъ чотырнадцяты годъ, Марыся дванадцяты и трое зовсимъ малыхъ, такыхъ, що меньшому рикъ мынувъ.

Степанъ уже другый рикъ у наймахъ, винъ за кухаря коло котыгы, бувъ пидпасычемъ коло шматка шпанкы, а дали у кухари перейшовъ. Другый рикъ якъ винъ у багатого нимця по трыдцять карбованцивъ на рикъ ставъ и гроши прыносывъ Ганни. Велыку помичъ дававъ. Прыйде було — уси радіють: маты не знае, де посадыть, Марыся клопочеться коло его, роспытуе, якъ и що у панивъ, чи велыке село Чапли, чи велыка отара, якъ квиткы ростуть у гордахъ панивъ; малеча лизе. А маты подывыться и нышкомъ заплаче. Коженъ разъ, що прыходывъ Степанъ — нужа его заидала; сорочкы немае — шматочкы закаляни замисть неи. Обмыють его, одягнуть у чысте шмаття, одпочыне дома день, або й два и пиде знову на степъ. Жылося Ганни не дуже погано; хлиба було доволи торикъ, хватыло ажъ до нового, — а нового Богъ-ма, — та ничого, миркуе удова: прыйде на Покрову Степанъ и прынесе гроши.

Цилый день у Покровы ждалы Степана — не прыйшовъ. Другый день Марыся ажъ на толоку

выходыла назустричъ — немае Степана. На пьятый день тилько прыйшовъ Степанъ и прынисъ клунокъ: въ ему було дви сорочкы, постолы, батигъ, — усе его збижжя. Дуже зрадилы ему.

— Що жъ це ты, сыну, такъ запизнывся?.. Мы тебе чекалы ще на Покрову, якъ торикъ...

— Такъ, запизнывся, бо...

— Що жъ це ты и клунокъ свій забравъ?

— Я, мамо, зовсимъ прыйшовъ.

— Якъ зовсимъ? перелякано спытала Ганна, и серце іи захололо.

— А такъ.

— Хиба жъ тебе выгналы?

— Выгналы.

— Ой, лышенько! За що жъ, сыну, выгналы? може ты самъ не схотивъ?

— Ни, я хотивъ, а шахмейстеръ прыихавъ и звеливъ иты до дому, я й пишовъ.

— Якъ же це такъ? Робывъ, робывъ, а проты зимы взялы, тай прогналы? Сыну мій коханый! ты видъ матери не таись: може ты що вкравъ, або що?

— Ни, мамо, не кравъ.

— Може яке ягня зарызалы та ззилы?

— Ни, не ризалы... У Хвейна не можно: вивци личени и колы яка пропаде, одибъется заразъ штрапъ, а якъ здохне — махангъ собаци виддай, а шкурку шахмейстрови. Ни, тамъ не вкрадешъ, не зъисы.

— За що жъ, за що жъ воны таке роблять? А други зосталысь, чи й другихъ порозгоняно?

— Ни, зосталыся... Оце атаманы и стари чабаны

зосталыся, а усихъ пидпасычивъ зъ нашыхъ селъ прогналы. Казалы, що у Каховци на ярмарку полтавци поставалы дешевше на зиму, а котри булы до Покровы у насъ такы, да у якономіяхъ — ти за харчъ сталы.

— Головонько жъ моя бидная! И грошей не далы?

— Не далы. Казалы, що уси забравъ, а уперьдъ не дають; такый прыказъ. Казалы, що хлиба и сина немае, такъ усимъ дають менче.

— Лышенько-жъ мое! чымъ же я годуватыму васъ, диткы мои кохани? — заголосыла Ганна, а за нею и менши диты.

Довго вона плакала, бо бачыла, що зима прыйде, заробыть нигде, бо и въ Перекопи — и тамъ людей повно, за хлибъ роблять, — просто такы лягай, тай умирай.

— Мамо, а мамо! Та вы тое... чого вы плачете? А може й перезимуемъ... — говорывъ Степанъ.

— Сыну, мій сыну, дурна ты дытыно. Якъ же мы перезимуемъ? Безъ тебе було важко, а тутъ ще й тоби треба шматокъ хлиба, — де жъ я его визьму?

— Та воно може... якъ небудь... Може й перезимуемо.

— Ахъ! — промовыла Ганна: — дурне, дурне...

Хлиба жъ, хвалыть Мылосердного, було трохы, на мисяць стане, або й на два.

Заходылысь варыты исты. Марыся принесла кырпычу, запалало у печи. Закыпила вода, вкынула шматочка зо тры бурякивъ, та кыслого каменю, що въ Перекопи купують, та солы — отъ и борщъ.

Хлибъ черствый и того по шматочку дае Ганна. Картопли немае—бо іи й заводу нема, картопля не родыть, а буракы иноди ростуть; не родыть ніякои огородыны.

Одпочывшы днивъ зо тры, Степанъ пишовъ роспытувать людей, де бъ ему стати хочъ за харчь. Одни зъ его сміялысь, други казалы: ты, Степане, хочъ и малый, а вже велыкый дурень. Хиба не бачышъ, що тутъ робыться? Самымъ исты ничого, а ще й наймытивъ держаты.

На Мыхайла пишовъ винъ до молоканивъ, чи не прыймуть до отары. Не прыйнялы, бо позганялы вивци на други степы, у други повиты — тутъ ничымъ годувать шпанку. Уже й морозы взялыся. Зима рано прыйшла. Оце уранци устане Степанъ, визьме дви виревкы, та у двоихъ зъ Марысею идуть на степъ збираты палыво — курай. Цилый день проходять, сонечко сяде, а воны по стеблыни збирають и прынесуть вьязку, або й дви. На одну ничь не стане.

Хлиба все менче и менче у комори.

— Лышенько мое! хочъ бы ты, Степане, де ставъ ато исы богато; бачь, хлиба вже мало зосталось...

Посыдивъ ще Степанъ день, походывъ, назбиравъ кураю, а у вечери и каже:

— Мамо!

— Чого, мій голубе?

— Я пиду... бо мали диты у васъ... Зоставайтесь самы.

— Куды жъ ты пидешъ? Де жъ тебе прыймуть?.. Ты жъ ще хлопья мале...

— Пиду...

Уранци Степанъ узявъ шматокъ хлиба, у клунокъ сорочки и батигъ и пишовъ зъ села. Одным ротомъ менше стало. Тыжня черезъ два писля св. Мыколая настала зима, да така, якои десять годъ уже не було. За кураемъ уже ходыть не можна, бо ввесь выбралы, а надто ще й снигомъ замело. У хати — якъ на двори; стины уси ледовою корою вкрылыся, у куткахъ снигъ лежавъ. Одсунулы лавкы одъ стинъ, уси сыдять на печи, але й пичъ холодна, бо немае палыва. Зъ ранку до вечора ходять Марыся зъ Ганною по селу и по за селомъ збирають кизякъ... Та де тамъ збирать! Скотячій ликарь зъ урядныкомъ палять гній, бо чума на худоби, не можна, кажуть, его держаты — прыказъ такый.

Мынуло й Риздвяне свято. Завше весело було у це велыке свято — а теперъ тыхо: не чутно ни писень, ни гомону на вулыци. Де-не-де хтось заспива, та й зныкне — фуга не дае и цымъ двомъ, тремъ веселымъ молодымъ душу одвесты.

Настала й голодна кутя. Для Ганны й справди голодна: ни пырогивъ не пеклы, ни кути не варылы. Передъ вечеромъ сумно було у хати, диты щось щебеталы, тай замовклы; менши заснулы, а старшенькій хлопчыкъ на печи сивъ коло Марыси, обнявъ іи и тыхенько щось пытавъ.

— Марысю, а Марысю! Чи у всихъ кутя бува?

— У всихъ, любенькій.

— А у жыдивъ? У жыдивъ мабуть не бува. Не бува, Марысю?

— Ни, не бува у жыдивъ, тилько у тыхъ, що до церкви ходять.

— А солодка кутя у панивъ? Га? Солодка? И узваръ мабуть е? Е, Марысю? Мени Степанъ казавъ, що у правляющого ой солодкый, ой соло-одкый...

Ганна засвитыла свичечку шагову воскову передъ иконою, стала на вколишкы и тутъ усю душу вылыла... Наболило у сыроты. Згадалось ій дивоцтво, якъ той сонъ, якъ блыскавка засвитылась, а дали іи весилля, трудове жыття зъ любымъ чоловикомъ, а дали, дали... тилько слезы закапалы зъ очей. Вона проказувала уси молытвы, яки знала, а потимъ прыпала до земли и застыла...

Диты замовклы: Ивашко и Марыся злякалысь, якъ стогне, та плаче маты.

Ажъ ось двери скрыпнулы и на порози стала стара бабуся, сусидка Ганнина.

— Будьте здорови съ святымъ вечоромъ, — промовыла вона суворымъ, товстымъ голосомъ.

Ганна схопылась, диты боязно выглядалы з-за комина — вони іи страхъ якъ боялысь.

— Отъ якъ у васъ... Звычаивъ старыхъ не держыте. Я хрещена маты, а хрещеныця Марыся мени кути не прынесла ни на свято, ни сегодня. Я ждала, ждала и розсердылась, дуже розсердылась.

— Бабусю голубонько, — нема у насъ кути, тому й не носыла Марыся..

— Эге! Такъ що жъ, що нема? Такъ може у мене е?.. Треба було й такъ прыйты.

— Выбачайте на цей разъ: соромъ, такый соромъ ходыты по чужыхъ хатахъ.., Мы ще до цего не звыклы...

— Эге, не звыклы... Тилько сердыте мене... Злазь зъ печи! Чуешъ, Марысю. Злазь и тягны дитей, сердыто говорыла баба.

Марыся и диты позлазыли. Баба выйшла у сины, внесла й поставила на столи горщыкъ кути, паляныцю и зъ пьять пырогивъ.

— Якъ ты мени не прынесла, такъ я тоби прынесла. Сидайте, ижте; а спершу треба хрестытыся.

Диты хутко силы за стилъ и узялись исты.

— Спасыби вамъ, бабусю, — заговорыла Ганна.

— Що таке?

— Спасыби, кажу, що прынеслы...

— Я не тоби, не твое дило мене вчыть... То не твое и не мое — Боже, отъ чые... Сидай коло мене... Отъ що, знаешъ Мыколаивку?

— Знаю, бабусю.

— И дорогу знаешъ?

— Знаю добре й дорогу, це видъ насъ 25 верстовъ шляхомъ.

— Добре, колы знаешъ. Сегодня вернувся мій Денысъ, винъ прывизъ зъ Херсонщыны Петра Будька до дому; коло Мыколаевки на хутори Будько продавъ коней и заробывъ сылу грошей. Такъ ему Богъ давъ. А дома его жинка слаба. Винъ казавъ, щобъ Денысъ прыславъ до него на хутиръ дивчыну за няньку, до дитей... отъ що. Марыси уже 12 мынуло... Помиркуй, може виддасы...

Ганна зомлила: жаль ухопывъ за серце; вона подывылась на Марысю и слезы закапалы зъ очей.

— Марысю,— говорыла баба,— хочешъ у наймы. Хочешъ за няньку стать?

— Хочу, бабусю, колы гроши мамци дадуть на хлибъ.

— Дурна! Звисно дадуть... Дурна! Иды сюды.

Марыся наблыжылась до бабы. Баба перехрестыла іи и поцилувала.

— Дакъ якъ тое, якъ хочешъ — треба хутко? треба завтра йты... Прощавайте...

И пишла соби стара.

Цилу ничъ Ганна збиралась, не спала, та нышечкомъ плакала. Воно може й чудно, але якъ не плакаты баби — дытыну отдаючы у наймы, та ще зперշу зъ дому выряжаючы? Передъ свитомъ збудыла вона Марысю, дала ій шматокъ хлиба за пазуху, одягла іи у дви сицеви спидныци, тепли панчохы, старенъки свои башмакы, кохту на вати и зверху стару, рвану кожушанку, на голову два платкы надила, а сама одяглася у свыту, бо кожуха не було — Степанъ забравъ, якъ пишовъ.

— Що це ви, мамо, плакалы?

— А плакала, Марысю...

— Не треба, мамо, я служытыму добре, догожу хозяйци, а вы гроши визьмете, та борошна купыте.

Зибралысь. Ганна повела Ивашка и двохъ малыхъ до сусидкы бабы. Ивашко ставъ на порози.

— Марысю! А Марысю! не йды... замелзнешъ... не тлеба... и заплакавъ.

— Да йды вже! Дурне, бачъ карка, якъ той воронъ,—промовыла Ганна, а серцеви щось говорыло: „не йды!“

„Може й справди не йты? А исты що? А чымъ дитей годуваты? Попухнуть зъ голоду“

На двори падавъ маленькій снижокъ. Сонця не було ще: тилько на свитъ благословлялось. Витрець пивночный потроху дмухавъ.

Выйшлы. Коло церквы помолылысь Богу и пишлы за село.

Куды не глянешъ — ривно, ривно. Небо заволокло хмарою билою, и не розберешъ, де те небо почынается и де безбрежне снигове море кинчается.

Пройшлы уже й могылу на третій верстви — степъ дали ще ривнищій й краю ему немае.

Литомъ степъ чудовый, хорошый, а все жъ якыйсь таемнычый, а снигомъ вкрытый — суворый, страшный.

Вже й потомылысь добре, а ще, — якъ думалось Ганни, — й половыны дорогы не пройшлы. За могылою витрець, що подыхавъ не ривно, потрошку теперъ крипчавъ. Зирвется винъ звирюкою лютою видкилясь зверху, вдарытся объ землю и выхватыть велыку кучу снигу, пидийме его трохы одъ земли й несе, несе... А зверху, зъ того доброго неба, пада й пада снигъ, Несется витеръ хуртовыною, забира зъ собою легенькій снижокъ зъ земли, забира по дорози и той, що пада зъ неба, и несе его назустричъ подорожнимъ.

Ганна трохы втомылась, Марыся ледве йде... Отъ хуртовына налетила на ихъ, змело зъ дорогы чысто весь снигъ, вдарыло у облыччя, забыло духъ — и

воны сталы... Дали йты легче. Снижку нема... воны йдуть хутко. Другый стовпъ навыженный летыть, забыва духъ, липыть очи, ножемъ гострымъ риже облыччя. Воны йдуть, розигналыся трошкы по ривний земли и зразу — шубовсть у снигову кучугуру. Марыся завъязла по плеча, Ганна упала. Перевелы духъ. Ганна стала вытягать дытыну, бере іи за руку, тягне. Ледве, ледве вытягла; выйшлы на ривне мисце, тутъ тилько снигу по колина... Давно вже за панчохы набылося снигу, давно вже Марыся плаче... стала, плаче...

— Мамо, мамо! Рукы болять...

— А ногы якъ, чи чуешъ ногы?

— Ни, мамо, не чую, болилы, а теперъ не чую.

— Ну, одпочынемъ... Здіймай башмакы.

Не змогла Марыся зняты ихъ. Стягла Ганна, стала терты ногы: били, били, а пальци, якъ палочкы. Тре снигомъ, краснiють.

— Тры, Марысю, рукы снигомъ, сядь за витромъ.

Плаче й не ворушыть рукамы.

Оттерла Ганна ій рукы.

— Поижъ, доню, хлибця.

— Не можу, мамо, хлибъ якъ кистка, не вкусю, замерзъ.

Одпочылы... А часъ не гаится, часъ иде, а могылы на половыни дорогы не выдно.

А хуртовына въется, гудыть, вые, якъ люта звирюка. Ажъ темно стало...

Тягне Ганна за руку дытыну. Тутъ и самій йты важко по глыбокому снигови, проты витру, а ще тягты іи за собою!.. Снигъ йде, фуга вые. Отъ

уже й могыла... Бильшъ половыны одійшлы, верстовъ 8 зосталось... незабаромъ и Мыколаивка. Ще трошкы сылы... Витеръ непаче затыхъ, не такъ забыва очи снигъ.

— Мамо, чи далеко ще? — говорыть Марыся ледве, ледве йдучы.

— Ось, ось, заразъ. Бачышъ могылу? отъ якъ перейдемо іи, то й Мыколаивку литомъ выдно... Заразъ буде.

Пройшлы могылу... „Що жъ це? Витеръ повернувъ: то бувъ прямисенько у обличчя, а теперъ збоку. Що жъ? Це витеръ повернувся, чи мы зблудылы? — думалось Ганни и великій острахъ ухопыхъ іи душу... — Ни, то витеръ“.

Идуть добре... Ганна тягне Марысю... Пройшлы зъ годыну, а Мыколаивкы не выдно... Сталы, слухають, чи не прынесе витеръ собачого голосу зъ села... слухають, а винъ несе у-у-у — такъ жалибно, такъ гризно.

— Мамуню, мамуню! Я боюсь! Хтось плаче...

— Ни, любко, нихто; то тоби здается, то, Марысю, витеръ.

Марыся дрижыть видъ холоду и переляку.

„Може бъ вернутыся до дому? — не разъ западала така думка Ганни. — А исты?.. а дыты? А борошно? Де жъ его взяты? Хиба жъ Бога немае? Треба йты“.

И теперъ стала вона и дума: „Повернуть хиба назадъ? Далеко одійшлы, близче йты... А якъ заблудылись? Господы Милосердный! Дай сылы!“ И вона пишла.

На часыночку витеръ затыхъ було — инакче дратувавъ, и знову понисъ снигъ, бье очи, риже, пече лыце й рукы, збыва Ганну и Марысю то у одынъ бикъ, то у другый.

„Я дійду... А Мырыся? Куды жъ іи веду! Дочку на смерть веду... Хиба жъ на смерть? у наймы йдемо. И чого це мени тая смерть прыйшла у голову“.

— Мамо! Я не можу йты... не можу.

Марыся упала.

— Чого ты? Иды, що ты, дурна, замерзнуть хочешъ, чи що? отъ недалеко. Уставай, ходимъ.

— Не можу, я спаты хочу.

— Иды, я тебе буду тягты, за обыдви рукы.

Поставыла іи Ганна позадъ себе, узяла за обыдви рукы и пишла и іи потягла.

Снигъ по колина.... Марыся пада, уже й не плаче, не говорыть.

Подывылась Ганна навколо, якъ тильки на хвылыну витрець стыхъ, и побачыла, що билище мисце на неби нызенько. „Господы? То це жъ сонце сида!? Це вже й до вечера недовго... И куды жъ це мы зайшлы... Сонцеви треба буты по ливоручъ, а воно за спыною сида... Куды жъ це я зайшла? Кудысь у праву сторону? Заблудыла“...

Страшне слово у степу; нема страшнищого! Марыся упала и не встае...

— Уставай, ледащо! Уставай, а то бытыму, якъ ще николы не была!

Марыся не озываетсся.

— Чуешъ!?. Уставай заразъ. Уставай. Убью! — закрычала не своимъ голосомъ Ганна и кынулась до Марыси.

— Не можу, мамо, — ледве озвалась.

— Голубонько, дытыночко моя кохана! Доню люба! Устань, моя рыбко, отъ-отъ вже й село... послухай! Чи чуешъ, собакы брешуть?..

— Чую, чую... Дайте руку, пидведить мене... я пиду.

Чутно, витеръ донисъ лай собачій. Марыся пиднялась, пройшла зъ два ступни и упала.

„Не далеко... донесу“, думала Ганна. Взяла дочку на рукы и понесла.

— Держысь за шыю крипче, прытулысь до мене, та не спы.

— Ни, не буду... держусь.

Темніе. Морозъ прытыснувъ дужче. А витеръ свое робыть -- не боиться й морозу.

Несе Ганна доню, иде й хытается. Разъ упала... упала й удруге. Нема сылы, не може йты...

А витеръ зъ снигомъ гоминъ несе... отъ и дымку трошкы прынисъ. Село уже зъ верству, не бильше. Ганна схопылась, схватыла Марысю и побигла... Отъ ще трошкы...

„Господы, Господы! Дай сылы!.. Немае... немае...“ Упала Ганна... не може несты...

— Марысю! Спышъ?

— Ни, не сплю... а хочется дуже... Мамо? покладить мене... я дуже спаты...

— Що жъ мени робить? Покладу іи и хутко добижу до села, тамъ люди дадуть помочи. Не вже жъ не донесу? Такъ блызько? Ни, не донесу, немае сылы...

Ганна зняла зъ себе спидныцю, зняла одынъ платокъ; спидныцю розислала, одкынувшы снигъ, поклала Марысю, а платкомъ накрыла іи...

— Заразъ добижу до села. Марысю! не спы, одпочынь, а я заразъ, — и побигла по снигу,

Марыся щось говорыть: „тепле... сонечко... квиткы!..“ й замовкла.

Ганна по колина й выще йде, пада, встае и знову йде...

— Це тому, що я Богу не молылась... Буду молыться... Господы... Господы... Милосердный...

А снигъ мете, витеръ лютуе.

— Господы... Що жъ це я все Господы?.. Яка жъ вона тая молытва?.. Отъ забула жъ я іи... забула... уже недалечко... отъ брешуть собакы... Господы! Якъ же-жъ—тая молытва? якъ іи звуть?.. Чи добижу жъ я?.. — Знову упала. — Немае сылы, немае... „Отче нашъ“... а! згадала! А Марыся жъ що? Чи не заснула? Якъ засне -- вмре... Що жъ... Воля Божа... якъ винъ Милосердный хоче... Отъ вже й загата... Слава Богу! Слава Богу!.. Ни, не загата, це гній... Дали, дали! У наймы... у наймы... Знову стало на думци одно слово... у наймы... Я жъ хотила молытысь?.. Господы, Боже! поможы! — ажъ закрычала Ганна и кынулась бигты, вона йшла коло млынивъ, отъ вона уже стала коло викна якоись хаты.

— Люде добри! Хто въ Бога вируе, рятуйте!

Черезъ годыну, або дви чоловикъ зъ пьять ишлы по за селомъ и промижъ нымы Ганна ледве, ледве ногы волочыла.

— Сюды, сюды, — каже вона.

— Куды жъ сюды? Це у балку... ни, не сюды.

Витеръ затыхъ, мисяць билолыцый засвитывъ и люде знайшлы Ганнинъ слидъ.

— Онъ де, онъ де... — крычыть вона и бижыть. Отдали выдно горбокъ снигу.

— Онъ тамъ вона...

Идуть скорище, прибиглы.

— Вона, вона! — закрычала Ганна, кынулась до Марыси и замерла.

Марыся лежала, якъ й лягла: рученята заховани у рукава, ниженькы пидогнула пидъ себе, очыци закрыти, — а выдъ тихій, покійный, покійный; усмихъ на ему сяе...

— Замерзла... царство небесне, вичный покій, — хтось сказавъ.

— У наймы... у наймы оддала!! — заголосыла Ганна.

1888 р.
Лютого 25.

Винъ прысягавъ.

— И що то за „невирна людына!“ Якъ просывъ, якъ молывъ, а винъ хочъ бы тоби два карбованця давъ! Сказано, звирюка! Хова грошы, якъ собака на сини: сама не нсть и другому не дае...

— Та вы, Гаврыловичу, звидкы знаете, що въ ёго е грошы? Може воны на людяхъ теперъ?

— Эхъ, и не кажить мини! Уси, чысто уси говорять, що въ ёго грошей, якъ у жыда. Хиба жъ вы не чулы, що винъ зъ батюшкою розмовлявъ и зъ того часу кладе ихъ у „банку“.

— А хто це бачывъ?

— Якъ хто?

— Эге, хто-жъ кажу, бачывъ? — наче бъ дратуючы пытавъ Герасыменко.

— Хто бачывъ, то бачывъ, абы бачывъ... А я жъ ёго молывъ, а яжъ ёго, проклятого, просывъ... Риздво не забаромъ, у хати ничого нема, и того, й того треба, такъ винъ: не дамъ та й годи... Ну, оддячу я ёму колысь!..

И довго ще було чуты, якъ, идучи вулыцею пизнею добою, сердывся Иванъ Петренко, а Герасыменко все ёго пиддратовувавъ.

Ось воны повернулы въ улычку, и ихъ голосивъ не стало чутно.

Ричъ ишла за старого дида Трохыма Мусіенка. У сели винъ бувъ чужый. Вже якось-то давно прыйшовъ винъ у Петривку, оселывся на краю села у одніи удовы; удова померла, а хата якымсь побытомъ досталась Мусіенкови. Зъ того часу Мусіенко никуды неходывъ, жывъ у Петривци и зароблявъ по троху шевськымъ ремеством. Швець винъ бувъ добрый: було таки чоботы пошые, що й у мисти такихъ незнайдешъ.

Але жывъ винъ якось дывно; выглядь мавъ суворый, и життя ёго було якесь нудне, сухе, не таке, якъ у другыхъ людей. Горилкы николы не пывъ, кумпаніи ни зъ кымъ не водывъ. Було самъ и пичъ топыть, и обидъ зварыть. Навить и шмаття иде самъ на ричку праты; ни винъ никого, ни ёго нихто не зачыпавъ. Баба Зубачыха (звисна языката баба на усе село, никого не пропустыть) такъ каже за Мусіенка: „Жыве, выбачайте, якъ собака".

Колы разбогативъ старый трошкы, почавъ винъ людямъ гроши упозыку за проценты доваты. Позычыть килькы карбованцивъ, а черезъ рикъ вертай ёму гроши и проценты, отъ и выходе, що за два карбованця треба вернуть симъ карбованцивъ. Люде и радіють: Гершко хочъ и бере за два карбованця пивтора, а черезъ два або три рокы выходыть, що выненъ ёму вже рублывъ пьятнадцать. Дывно якось выходе це у Гершка. Звычайно, письменный чоловикъ може бъ и зрозумивъ, а прости люде бачуть тилькы, що платять, тай платять и кинця нема. Тымъ-то и идуть до Мусіенка. Гершко не тисныть: е гроши бере, а ни, винъ пидожде, тильки процентъ

кладе велыкый. А Мусіенко ни за яки гроши не видкладе, а прыйде и свое здерс, доты не выйде зъ хаты, покы свого не визьме. Слёзы, людьске горе, за для ёго все нищо, винъ не подывыться, що може чоловикови нема чого исты,—визьме свое. Лаялы, ёго, хотилы быты, а ёму все однаково—бере гроши и кладе у кышеню.

Такъ винъ жывъ десять годъ, а въ цёму роци щось чудне зъ нымъ подіялось: ни копийкы не дае никому. Ходять до ёго, просять, благають, не дае.

— Нема,—каже.

— Дежъ ваши гроши?—пытають люде.

— Яки гроши? Хиба ты личывъ ихъ? Геть зъ хаты!—и кинець розмови.

Не зналы, що й думаты. Вже просылы ёго, щобъ бравъ велыкый процентъ, — не бере и грошей не дае. Думалы, миркувалы, видъ чого бъ це такъ? Нарешти попова наймычка все одразу и выявыла. Вона розповила баби. Зубачыси, що Мусіенко ставъ дуже частенько навидуваты батюшку; все роспытувавъ ёго за „банку", куды ховають гроши; издывъ навить зъ батюшкою и въ Адесъ. А Зубачыха вже видъ себе додала: „хочъ и жыве якъ собака, а гроши збира на щось добре, бо зъ батюшкою радыться; а гроши держыть у скляній банци и вси бамажкы посолывъ, звисно, щобъ не погнылы". Таку несеньітницю наторочыла, що й розуму не прикладешъ. Звычайно нихто не мавъ цёму виры, а на сели вси гадалы, що старый ховае гроши у себе въ хати. Що Мусіенко бувъ чоловикъ твердый и умивъ „дила робыть",—якъ казавъ про ёго Гершко, — и обійтысь зъ уся-

кымъ—цé вси зналы. На що вже Петро Савродымъ, и зъ тымъ Мусіенко умивъ поводытысь, не дывлячысь на те, що люде одъ Петра тикають, а Гершко такъ ёго боиться, що хочъ Петро богато ёму выненъ, николы и не пытае ёго за гроши. Савродымъ, колы ще хозяиномъ бувъ, позычавъ гроши, а якъ посыдивъ у острози и выйшовъ видтиля, то прямо сказавъ: „Не виддамъ никому, бо ничого немаю". Коней, визъ, воливъ—все спродалы за „судебни издержкы", а другу худобу винъ самъ продавъ, гроши пропывъ и прогулявъ.

Писля того частенько почавъ пропадаты на тыждень — два, а повернеться на добрыхъ коняхъ, збруя на ихъ дорога, самъ гарно одягненый. Звисно, злодій на все село.

„Я, каже, у васъ не краду, то я и не злодій. Не маете сылы и воли заслаты мене на Сыбыръ, на вичне поселення. Бувъ дурный, у своему сели кравъ—посадылы у острогъ, а теперъ годи! Не піймалы, то й не злодій!"

Отъ такъ казавъ Савродымъ громади, колы ёго пыталы, де винъ достае коней.

Одынъ чоловичокъ, такы зъ нашихъ селянъ, подслухавъ розмову Мусіенка зъ Савродымомъ. Якось у вечори цей селянынъ, стоячы за скырдою на гармани, бачыть, що Мусіенко стоить биля загаты, а Савродымъ на горди.

— Ты гроши мини отдасы черезъ три дни, — буцимъ сокырою одрубавъ ёму Мусіенко.

— Не дававъ, той недаватыму,—видповидае усмихаючысь Савродымъ.

— Писля завтра — се буде понедилокъ; у понедилокъ отдасы уси чисто зъ процентамы — двисти карбованцивъ, — наче бъ нечуючы, каже Мусіенко.

— Де жъ я визьму ихъ? Ждалы бильше, пидождете, ще трохы, а той зовсимъ не дамъ, та ще...

— Ну: ще, яке твое ще?

— Та ще буде те, що и другымъ було — бытыму...

— Быты мешъ?! то й гараздъ. А въ понедилокъ ты мини виддасы уси грошi до копийкы. А ты, Петре, чувавъ колы про те, що за пидпалену хату на Сибыръ идуть?

— Чувавъ, такъ що зъ того?

— А чы не чувавъ ты, що у сели. Турбаяхъ була пожежа и коней зъ десятеро пропало у той часъ? Мовчышъ, не чувъ? Кажуть люде, що старый Мусіенко бачывъ того злодія...

— Що вы мене лякыте? Не боюсь я васъ.

— Кажуть люде, та то може брехня, що Мусіенко ще бачывъ когось зъ сывыми киньмы, нимецькымы...

— То кони купованi, — перебывъ его Савродымъ.

— А! а й ты про ихъ знаешъ? Годи, хлопче, шутковать. Памьятай про Сибыръ, понедилокъ и мои грошi, — знову видрубавъ Мусіенко и пишовъ до дому.

А що Савродымъ у недилю продавъ коней и збрую и у понедилокъ виддавъ грошi 200 карбованцивъ, це вси люде знають.

„Невирна людына“, старый Мусіенко, якъ ёго наименувавъ сердытый Иванъ Петренко, якось дывно поводывся зъ людьмы. Е на сели баба Горпына. На

усе село козакъ. Якъ булы заведени нови суды, вона перша судылась и зъ того часу все судыться. Що году сыдыть вона пидъ арештомъ; видсыдыть свое и знову за старе.

А „невирна людына“ Мусіенко давъ ій у позычку грошей, а на Покрову вона вже и виддала ихъ ёму. Уси сусиде бачылы, якъ винъ пишовъ до неи, а Марта Нетуды—витеръ дывылась у викно и своимы власными очыма бачыла, якъ Мусіенко щось довго балакавъ зъ Горпыною. Кризь викно нечуты було объ чимъ ишла ричъ, а тилькы Горпына махала рукамы, репетувала, хапала качалку, показувала на двери, а потимъ заспокоилась, сила и почала прясты. Тоди забалакавъ щось Мусіенко повагомъ, тыхо; довго говорывъ, потимъ пиднявся зъ лавы и почавъ хрестытысь, вказувавъ рукою на образъ св. Миколая, гризно дывывся на Горпыну и зновъ на образъ. Горпына устала, щось промовыла, и Марта бачыла, якъ Горпына видчыныла скрыню, выйняла де килька бамажокъ и виддала ихъ Мусіенку.

Позычавъ винъ такимъ людямъ и одбиравъ видъ ныхъ безъ слизъ: виддавалы, бо булы достаткы, або крадене, ось и Горпына була не бидна. А булы и таки, що гирько плакалы...

Удова Опысья позаторикъ, якъ не силкувалась, але ни хлиба ни сина не вродыло; позычыла вона у Мусіенка 50 карбованцивъ. За тры рокы проценту наросло 45 карбованцивъ. За ци гроши Мусіенко все чысто спродавъ: и хлибъ и худобу. Колы велы зъ двору худобу, удова голосыла, якъ по мертвому. Четыро дитей безъ шматка хлиба лышилыся. А Му-

сіенку все однаково. „Нехай, каже, мруть, колы нема хлиба. То брехня; не мерлы и не вмруть. А якъ берешъ, то треба виддаваты...“

Якъ разъ у Пылыпивку морозу ще не було, густый туманъ стоявъ якъ стина, тилькы колы-не-колы винъ розсыпався дрыбнымъ дощемъ. Ничъ була така темна, що за дви ступни невыдко було чоловика.

Петривка спала.

Тилькы на самому рози села мыготивъ огнъекъ: це свитылось у Мусіенка. Старый Трохымъ сыдивъ на пичи; биля ёго горила воскова свичка; винъ голосно чытавъ Святе письмо, повагомъ и ривно розтынався ёго старечый голосъ: „Іисусъ же рече ученикомъ своимъ: аминь, глаголю вамъ, яко неудобь богатый внидетъ въ царствіе небесное, паки же глаголю вамъ, удобѣе есть верблюду сквозѣ иглины уши проити, неже богатому въ царствіе Божіе внити“...

И винъ перехрестывся: „Охъ, охъ грихы мои тяжки!..“

Пидъ викномъ хтось швыдко пройшовъ; пробиглы одынъ, два, тры чоловикы. Разомъ двери зирвани, и зъ грюкотомъ впалы.

Чотыри чоловикы швыдко вбиглы у хату. Мусіенко занимивъ...

— Гроши, стара собако! — прошыпивъ Петро Савродымъ и кынувся до старого.

— Бый ёго, — промовывъ другый.

И одынъ зъ ихъ вдарывъ Мусіенка. Той упавъ зъ печи на помистъ.

— Гроши давай! Умивъ грабуваты та людей обдераты? Одвитъ держы. Годи, тоби згнущатыся надъ биднотою, та голотою!

— Гроши! — вдарывъ ёго ногою третій розбійныкъ.

— Немае, немае, ей же Богу, немае...

— А! То ты такый! Мукы ёму проклятому! — промовывъ Савродымъ.

Уси кынулысь до Мусіенка, ёго звязалы и почалы быть по голови, зализомъ. Вдарять, тай чекають, що винъ скаже.

Мусіенко мовчыть.

— Ломай ёму рукы! — несамовито загукавъ Савродымъ.

Щось захрустило, разъ и другый... Мусіенко важко застогнавъ.

— Дай, дай ще!..— и старый обмеръ и замовкъ.

Разбійныкы метнулысь до скрыни, зирвалы помистъ, розвалылы пичъ, лазылы на горище и розшукалы тилькы 10 карбованцивъ.

— Де гроши, стара собако?

— Ой, нема... вси... вси... оддавъ!.. Пустить хрыстыянською смертью вмерты.... — ледве простогнавъ Мусіенко.

— Колы такъ, — бый ёго на смерть, бо выявыть! Бый, бый ёго! — загукалы трое и пидскочылы до ёго.

— Геть! Не треба! Одлый ёго водою.

Одлылы, пиднялы старого и посадовылы. Савродымъ знявъ образъ, поставывъ на стилъ, поклавъ святе евангеліе и знявъ зъ шыи Мусіенка хрестъ.

— Прысягайся, що не выявышъ насъ, а то убьемо якъ собаку, здохнешъ безъ покояныя. Клянысъ!

— Прысягаюся... Богомъ... клянуся, що не выявлю моихъ ворогивъ... Нехай душа моя горытыме на тому свити... у пекли, якъ выявлю... Клянуся! — ледве-ледве промовывъ Мусіенко, скрывавленымы вустами поцилувавъ хрестъ, образъ и евангеліе и якъ мертвый скотывся до долу.

Розбійныкы швыдко выбиглы зъ хаты... Свичка ледве блымала, спахнула разъ, другый и згасла. У хати стояла мертва тыша. Старый замордованый, побытый, увесь скрывавленый, розкынувся и тяжко хрыпивъ...

У ранци жинкы, идучи по воду, побачылы видчынени двери у хати Мусіенка. Воны пидійшлы ближче и запрымитыли, що видты выбигла собака. Заглянулы у хату и побачылы Мусіенка: винъ лежавъ увесь скривавленый и якъ мертвый. Перелякани жинкы побиглы у волость.

Збиглысь староста, соцькый, понятй; старый Мусіенко ледве дыхавъ; хутко прибигъ урядныкъ и становый. Побытого Мусіенка поклалы на визъ и ледве жывого повезлы у земськый „пріемный покой", а начальство почало дознаваты, якъ и хто мигъ зробыть це злодійство. Пишлы роспытувать людей, и вже звисно, де ихъ шукаты — у шынку. Прыклыкалы Гершка, пытають, чи не чувъ чого, чи не бачывъ. Гершка божыться та прысягаеться, що ничого не чувъ, ничого не бачывъ; зъ вечера у ёго никого не було, тилькы заходылы хазяины — Герасименко, Петренко, Удовынъ, та Петро Незабудько; а бильшъ никого не було. А це все хозяины — люде чесни.

Чи не чувъ якыхъ ричей?

Ричей не було, а була балачка, та тилькы винъ, Гершко, не знае объ чимъ.

Казавъ Петренко, що просывъ у когось грошей, а винъ, „стара собако", грошей не дае, казавъ Петренко. „А бильшъ не було ничого, бо у ёго бувають тилькы хазяины, а „шарлатануфъ" винъ не пускае до себе". И ще Петренко казавъ: „Ну, виддячу я ёму. А бильшъ ничогисенько; винъ готовый десять разивъ прысягаты; крый Боже, що бъ до ёго приходылы розбійныкы и душогубы; адже у ёго дитки — и Гершуню и Хайко".

Прыклыкано Петренка, Герасименка, Ивана Удовына, Незабудька, и справди выявылось, що Петренко росказувавъ объ тимъ, якъ передъ вечоромъ бувъ у Мусіенка, просывъ грошей, а той не давъ, и Петренка це розсердыло. Писля цёго на вартъ бало вже бильшъ роспытуваты; вынуватый знайшовся. Петренка взялы, звьязалы и посадылы у холодну.

Тилькы у сели цёму не вирылы. Стари мовчалы, бо добре зналы въ яке лыхо попадешъ зъ розмовамы, а молоди повтикалы зъ села видъ биды. Тилькы Герасименко, добре набравшись горилочкы, такъ и лизъ усимъ у вичи, та все свое:

— Брехня! Брехня! Петренко лаявъ Мусіенка и я ёго лаю... Такъ що жъ зъ того?

— Та цыть ты, скаженый! Хиба й мы не знаемо, що Петренко не такый, але мовчымо.

— А мини що? Лаявъ винъ, и я лаю: собаци — собача смерть...

— Ахъ ты, Боже жъ мій! Та собака винъ и е,

а ты мовчы,—казавъ соцькый и тягъ Герасименка геть одъ волости.

— Що правда, то не грихъ...—нышкомъ промовлялы стари на вулыци.—Богато винъ грабувавъ.

— За грихы быто,—додавъ дидъ Панасъ:—на то Божа воля.

— Господы! и що вы тутъ говорыте, диду?—забалакавъ, пидбигаючы, соцькый.—Розходьтесь геть! И яки тамъ грихы?!—додавъ винъ и побигъ дали, чухаючы потылыцю.

— Яки грихы? Процентъ—оце и грихъ, велыкій грихъ,—промовывъ дидъ и поплентався до дому.

Люде поросходылысь, а у волости становый прыставъ щось швыдко, швыдко пысавъ.

Ажъ тры дни морочывся ликарь биля Мусіенка, покы винъ очунявъ и змигъ забалакаты. Тоди прыихавъ слидователь и почавъ роспытуваты, якъ було дило, якъ мордувалы и грабувалы Мусіенка.

Старый тыхо, одно слово за другымъ росказавъ, якъ воны увійшлы, якъ ёго былы, рукы ламалы, якъ узялы грошей 10 карбованцивъ, якъ винъ прысягався невыявляты своихъ ворогивъ-мучытеливъ. Слидователь все запысавъ и прочытавъ те що запысувавъ.

— Ну, що, диду, такъ я запысавъ?

— Такъ... по правди.

— Добре, а теперъ скажить, хто воны. Вы жъ ихъ пизналы?

— Пизнавъ и двохъ знаю.

— Кто жъ воны? Якъ имья и прызвище? Першый звисно, бувъ Петренко?

— Хто такый?

— Петренко, кажу, бувъ?

— Ни, Петренка не було...

— Якъ же не було?—ажъ скрыкнувъ слидователь, а потимъ додавъ спокiйнiйше: — ну, якъ не було, той не було. А хто жъ бувъ?

Старый мовчавъ.

— Хто, диду, бувъ, хто мордувавъ васъ?

Дидъ дывывся на слидователя велыкимы очима.

— Хто, пытаю, диду, васъ бывъ?

— Цёго... хто бувъ... хто бывъ мене — не скажу.

— Якъ? не назвете своихъ ворогивъ?

— Ни... Я прысягався, я хрестъ цилувавъ... Я клявся и божывся не казаты...

Довго, довго роспытувавъ слидователь дида, казавъ ёму, що це не тилькы ёго ворогы, але ворогы и другыхъ людей, що сёгодня воны ёго побылы, а дали кого-небудь другого убьють; довго розмовлявъ винъ зъ старымъ, але Мусiенко бильшъ ничого не-одмовлявъ, и все мовчавъ.

Мынувъ тыждень и ликарь вже не пишовъ у „покой", сказавъ, що Мусiенко не дожыве до вечора.

Ця звистка оббигла усе село, вси чекалы, що ось-ось почують дзвинъ по ёго души. Але нихто не пожаливъ ёго — бо не любылы...

Пизно увечери фершалъ пишовъ вечеряты, сторожъ тежъ кудысь выйшовъ. Мусiенко тяжко дыхавъ. Середь цiеи тыши хтось тыхенько видчынывъ двери, увiйшовъ у кимнату и ставъ биля лижка вмираючаго.

Це бувъ Петро Савродымъ. Обличчя ёго було блиде, винъ важко дыхавъ.

Якъ блыскавка, блымнула на лыци у старого тыха та ясна, ласкава усмишка, ёго губы видкрылысь...

Савродымъ кынувся, мицно прыпавъ до старого и щось казавъ ёму,—казавъ швыдко...

— Богъ простыть!—прошепотивъ дидъ...

Уранци задзвонылы по души Мусiенка.

Люде хрестылысь и простылы ёго. Тодижъ и вынуватый выявывся.

Петро Савродымъ самъ прызнався и выявывъ своихъ товарышивъ.

Невдалыця.

(Оповиданне).

Нема хлиба — нема и щастя на сели.

Уже третій рикъ не давъ Богъ ани зерна въ поли; травы було стилькы, щобъ худоба дотягла до осени. Мыршави шкапы, худи коривкы блукалы по селу, высмыкуючы зъ стрихъ солому. Снигъ уже злизъ, стало сонечко прыгриваты, землю роспустыло, и грязюка на вулыци по саме колино. А за селомъ сыла гайворония чорною хмарою вкрыла всю толоку: позлиталыся на трапезу. Та й було чымъ трапезуваты: у сели таке робылося, що й не дай Боже! Що день, то все бильше и бильше везуть на толоку здохлои скотыны. Нема хаты, нема двору, де не чуты плачу жиночого, де не выдко було бъ хозяина зъ смутнымъ выдомъ, прыбытого лыхомъ. Голодный рикъ и люта зыма навелы хворобу на худобу. Хто мавъ дви, тры паровыци, зистався зъ одною, а багато такыхъ, що тилько шкапа та коривка булы — й ту остатню худибчыну вытяглы на трапезу гайвороннюу...

Усе село неначе у турецьку чуму, або въ холеру засумовало. На вулыци не чуты веснянокъ, не выдно й людей: сыдять по хатахъ та горюють, — у корчми — и тамъ никогисинько. Таке було...

Пагано було усимъ, а найгирше Панасовы.

Панасъ Плохый — по ревызіи, а по вуличному — Музыка, бувъ якыйсь чудный человикъ: якъ то кажуть добрячый та плохый. Якъ робыть, то нема кращого робитныка. Цилый день винъ щось робыть: устане у досвита, запалыть каганця та на чоботы латку кладе, збрую лагодыть, нове топорыще, або люшню струже. Не було часу, не було годыны, щобъ Панасъ чого не робывъ. У косовицю винъ й додому не вертаеця — у плавняхъ и днюе и ночуе; у жныва и у ночи робыть; робыть ажъ покы не упаде. Тилькы у велыке сьвято видпочыне, а други праздныкы и у поли и дома робыть, якъ чорный вилъ. Бувало пытаютъ його та й докоряють такы:

— Чы тоби не грихъ на Палыкопу робыты? Тебе жъ за це сыла Божа спалыть!

А винъ:

— Богъ велыкый, Богъ добрый! Винъ, Сьвятый, не палыть. А мужыкови тилько и спасення души у роботи. Бо якъ не робышъ — заразъ нечыстый ухопыть. Тоди...

Тай не докаже. А люды? Ынчи дывуються, а други плюнуть, та й пидуть... „И що зъ дурнымъ балакаты!“ — кажутъ соби.

Робыть Панасъ... Тилькы у велыке сьвято, або зимою якъ хуртовына занесе снигомъ хату, Панасъ чыта Сьвяте Пысьмо, або праздныкуе. Це вже навспражкы праздныкъ: визьме винъ свою скрыпку та й грае. Грае весь вечиръ, грае цилу ничь. Спершу заведе письню одну, другу, третю, а дали вже не розбырешъ — уси письни зиллються у одну и скрыпка сьпива и сьпива. На що вже жинка привычна, и

вона сыдыть, слуха, неначе камяна и не ворухнеться, тильки часомъ сльозы закапають изъ очый... Сусиды пидъ викнами слухають, а у хату не йдуть бо зразу засмутыться винъ...

Тыхый бувъ Панасъ, николы ни лайкы, ни бийкы видъ його. Тилькы якыйсь безщасный бувъ: якъ не робыть, а все ничого не выходыть, — безталанный тай годи! За що винъ ни визьметься — все не такъ, якъ люды. Люды сіють ячминь, бо думка така, що на пщеныцю цей рикъ не добрый, бояться кузькы, бо осинь суха була. А у Панаса своя думка: „Богато ячменю, а пшеныци мало; посію пшеныцю, цила буде добра. Уродыть гарна пшеныця, продамо швыденько, та не Хаимови, якъ други, а у мисти; тамъ же у базари куплю кобылу зъ лошямъ; зимою буду издыты на „вокзалъ“; паровицю воливъ прыдбаю...“ И пишлы въ голови думкы: одна краще другои. Повеселійшае Панасъ. Ничъю иде у степъ на оранку, робыть ажъ кривавый питъ ллеться. Зъ раньои весны бига на ныву, щобъ шкоды часомъ не було. У жныва — у жныва пшеныци немае, а ячминь у людый добрый. Гирко и тяжко стане. А тутъ ще жинка: „Чы якъ тоби ни казала? Казала: робы, якъ люды. Не слухавъ тоди, усе хочешь буты розумнищый видъ людый. Отъ теперъ и сыды цилу зиму не ившы; знову картопля та картопля, знову до попа або до жыдивъ хату мазаты, або шматте праты!..“ И почне, и почне його грызты.

Сыдыть Панасъ на ослони, похылыть голову, та мовчыть, неначе не чуе. Сыдыть и ничого йому въ голову не йде, у грудяхъ тилькы важко, важко, а думкы ніякои...

Мыне тыждень, або два и Панасъ знову повеселійшае: якась новына зъявылась, щось уже нове прыдумавъ. И згадає винъ, якъ його грызла жинка, якъ докоряла, що вона казала: „не робы по-своиому“, — згадае и засміеться, бо винъ добре знае, що Горпына йому николы и ничого не казала, що це вже жиноча врода така, якъ тилькы що не вдасться, выпаде яке лыхо, то жинка и почне: „Не слухавъ мене, я жъ тоби казала“... Бо воны, жинкы, завжди усе знають напередъ...

Прыймаеться Панасъ за нове дило пыльно, зъ вылыкою охотою. „Хай тую пшеныцю, або ячминь сіють люды, а я за огородыню визьмусь“. Насадыть тыхъ буракивъ, або капусты, то выбере на гряды у плавни таке мисце, де нихто не садовыть огородыни — бо вымокне, а въ його инча думка: „Треба сылу берегты, на що його полываты, якъ сама вода залле“. И вымокне, погные огородына, або такого вродыть по всихъ огородахъ, що на базари за визъ буракивъ або капусты и карбованця не дають. Безталанный бувъ Панасъ!

Якъ бувало не чепляеться до його Горпына, якъ не гарчыть, а николы винъ не озыраеться; не було николы, якъ у другыхъ, щобъ винъ побывъ жинку. або що; — плохый бувъ.

Наставылы оце його разъ за сотськаго. Побувъ винъ зъ тыждень, а въ недилю прыйшовъ до розправы, знявъ знака и ставъ прохаты громаду пустыты його, — ажъ у землю кланяеться. Сталы його лаяты, а винъ кланяеться, та просыть. Пытають, чому винъ не може буты сотськымъ?

А винъ:

— Ны можу гриматы на людый, а ...
та безъ лайкы и бійкы нихто не слуха...
тыны николы не зачепывъ, не лаявся николы...

Такъ кланявся, кланявся, покы не пустылы, знака знялы и тилькы пивъ ведра горилкы злупылы на громаду.

— Даремна ричъ! Якый зъ його сотськый?!—казалы стари громадяны.

— Пустимо його, бо йому николы; йому часъ сіяты якусь нимецьку картоплю, часъ забогатиты! — шутковалы молодши.

Оттакый бувъ Панасъ.

У пистъ, ранепько Панасъ сыдивъ у хати та щось лагодывъ. Колы це на двори собака забрехавъ. Подывылысь у виконце и побачылы, що идуть староста, сотськый та поняти. У Панаса захололо серце, а Горпына щось хутко ухопыла зъ скрыни, выбигла въ сины и закынула на горыще.

— Поздоровъ Боже! — сказалы входячы до хаты староста та поняти.

— Ну, якъ жывешь, Панасе?

— Спасыби... Просымо сидаты! — каже, а голосъ тремтыть.

Посидалы, мовчать, а дали староста и говорыть:

— Що жъ, Панасе, гроши? Хиба забувъ? Сыдышъ та мовчышъ, а ну, лышень, за цей и за той рикъ?

Панаса якъ варомъ обдало: ни копійкы у його за душею не було, не було и хлиба...

— Выбачайте, будь ласка, нема, копійкы нема...

— Де вже у насъ гроши! Мы люды бидны, сами знаете, що телычку продалы та хлиба купылы; корова здохла, хлиба свого не вродыло, а шкапы ще до Риздва попухлы, поросята ще мали, — де тутъ гроши? — заторохтила Горпына.

— Цыть, жинко! Не твого, не жиночого розуму дило.

— Нема, кажете? А мени щобъ було? Ну, давай, давай! — загомонивъ сердыто староста.

Панасъ, неначе воды въ ротъ набравъ, стоить та мовчыть.

— Ну, що жъ? — почавъ знову староста.

Панасъ здрыгнувъ.

— Не маете грошый, такъ маете нове шматте, одежу. А ну, сотськый, потрусы, лышень, у скрыни!

— Що-жъ? Трусить, трусить! — зновъ забелькотала Горпына.

Сотськый полизъ у скрыню и тыхенько ставъ выймаTы сорочкы. Выйнявъ одну: рвана, на плечахъ гарненько залатана, — поклавъ ии зъ краю; выйнявъ другу — вышыва, гарна сорочка чоловика, — поклавъ и ту...

А Панасъ стоить середъ хаты та дывыться; здаеться, неначе це не його дило, неначе винъ десь далеко, тамъ його душа, тамъ розумъ и думкы його.

— А де новый кожухъ? — запытавъ староста, а побачывшы що тилькы й роскоши у скрыни, що гарна сорочка Панасова.

— Якый кожухъ? — обизвалась Горпына.

— Ото, якый? Хыба не знаете? А той, що торикъ Панасъ купывъ въ Одеси, на Пересыпи, отой гарный, жовтый...

Панасъ неначе прокынувся, обернувся до жинкы та хотивъ щось казаты, але вона не дала и рота раззявыты.

— Оттаке згадалы! Торишній снигъ! Та того кожуха й слидъ пропавъ: ще въ осыны продала.

— Якъ продала? — хотивъ запытаты Панасъ, вздывовавшись, та Горпына не дала и вымовыты.

— Продала; щой казаты, продала, серденько, продала та й годи!

— Е, жинко, брехни заводышь! Схаменысь!

— Що жъ дядынька, коли продала?!

— Продала, нигде правды диты, продала, та вже забула, колы його и гроши провела, — говорыть Горпына, а сама бига по хати, то Левка вхопыть на рукы, то кыне його, то визьметься за Наталку.

Панасъ вылупывъ очи, та дывуеться, якъ його можна такъ брехаты!

— Ну, якъ и кожуха нема, то и ничого взяты. Хыба визьмемо, Омельку, свыню зъ поросятамы? спытавъ староста сотського.

— А вже-жъ можна. Та ще визьмемо вышевану сорочку, та сувій полотна, а свыню съ поросятамы здамо Панасовы на „ростратне сбереженне", якъ нашъ пысаръ каже.

— Ну, такъ и буде. Беры, ничого робыты.

Полизь сотськый у скрыню, ухопывъ сорочку, сувій полотна и звязавъ у нову гарну Горпынину хустыну. Цього вже Горпына не знесла. Якъ ударыться объ полы рукамы, якъ заголосыть:

— Ой, головонько-жъ моя бидная! Хустку заробляла, ховала и видкопавъ! Ой, горенько жъ мое!..

Диты почувшы, и соби заплакалы.

Панасъ знавъ, що Горпыни дуже мыла тая хустка, що вона цилый тыждень прала у Хайкы и видробляла за ту хустку; що вона нею червоною и Левка забавляла и Наталци показувала. Помятувавъ Панасъ и сорочку вышывану. Горпына ии вышивала ще тоди, якъ ходывъ винъ до неи крадькома́ у вышневый садочокъ. Жалко йому стало. Винъ хутко выбигъ изъ хаты и заразъ вернувся. Панасъ нисъ свою скрыпку, свою коханку.

— Дайте хустку, вона не наша! — збрехавъ винъ, збрехавъ у перше на вику, — тай вытягъ ии зъ рукъ Омелька. — А замисть хусткы на́те мою скрыпку: за неи дававъ пять карбованцивъ цыганъ зъ Коломыи...

Староста и сотськый не оглянулысь, якъ винъ сунувъ у рукы скрыпку, а хустыну виддавъ жинци.

— Нехай буде и такъ. Тилькы памятай, Панасе: щобъ поросята и свыня булы годовани, щобъ не здохлы, бо мы ихъ позапысуемъ и продамо. Якъ пропадуть, одвитъ держаты мешъ! На тоби за той рикъ окладу и подушного пять карбованцивъ; на волость три; та що личыты: на школу, на станъ, на сильску розправу, на волость, на кватырю урядныкови, на сильску почту, на памятныкъ, на кватырю, на разсыльного становому, у управу за хлибъ — ничого й казаты, всего 35. Щобъ знавъ: черезъ тыждень знову будемо, щобъ зъ земли выйнявъ!

Промовывшы гризно, староста выйшовъ, а за нымъ Омелько и поняти. Панасъ провивъ ихъ видъ со-

бакъ ажъ до воритъ. Горпына розбирала та складала у скрыню шматте, коло неи мала Наталка гулялась за веретеномъ, а Левко лизь у скрыню — тягнувъ батькову шапку. Панасъ сивъ коло викна на ослони, узявъ шыло и дратву и почавъ лататы чобитъ. Шые винъ, та й усьмихнувся... а дали...

— А що, Горпына, де хустка-червона? — и подывывся на неи.

Горпына ще сыдила коло скрыни и намотувала прядыво, що Наталка роспустыла. Вона соромлыво усьмихнулась и зпидъ бровъ глянула на Панаса.

— Ну, що ты, Панасе, оце зробывъ? — и очи опустыла до долу.

Панасъ ничого не сказавъ; винъ поклыкавъ до себе Левка, посадовывъ на колина и ставъ казкы казаты про кота, про коня; а дали вже Левко галасувавъ видъ радощивъ: то винъ на кони ихавъ.

— Та годи вже вамъ, годи! — гукнула Горпына. — Що се ты, Панасе, здуривъ, чы що? Хиба я не бачу, що въ тебе серце щемыть, а ты онъ письни зъ хлопцемъ заводышъ. Кращебъ де хлиба добувъ — завтра вже ничого исты, нема и шкорынкы черствои въ хати.

И почала Горпына выводыты, перебрала усе, що було на вику: и ячминь, що не уродывъ, и пшеныци дви миркы зъ десятыны, и уси выгодкы Панасови. А дали завела ричъ про ихъ злыденне жытте, що й того нема, й того, — нема ничого въ хати, ни биля хаты... Говорыла, говорыла, та й росплакалась.

Диты вже спалы и Горпына по троху змовкла, тилькы пальци зъ голкою хутко бигалы по драний

сорочци Левка, та часомъ здорови крапли набигалы на око, котылыся тыхенько по щоци, та падалы на сорочку.

Панасъ сыдивъ схылывшы голову, блидный, блидный якъ стина. У голову йому давыло, у роти пересохло, згага пекла; хоче слыну ковтнуты, а въ горли щось давыть. А въ голови думка за думкою наввыпередкы бижать, та все невесели, гирки.

Пустый двиръ його, бурянъ на городи, облуплена хата, що покрывилась на-бикъ и неначе зъ переляку прысила доли; повысмыкувана стриха — все пусткою здавалось. Бачывъ Панасъ цей малюнокъ щоденно, а сьогодня винъ якось гострище вразывъ його серце. И передъ очыма стало йому його життє, зразу зъявылось, що винъ перетерпивъ, що його изсушыло, збавыло вику. Бачывъ винъ, що такъ бильше не можна, що зъ того замовленного кола треба выйты скорійше, заразъ, мыттю. Левко росте. Неждавъ винъ зъ його корысты, якъ зъ робочои скотыны, хотивъ зъ его зробыты пысьменного чоловика, щобъ не дававъ себе грабуваты, щобъ мигъ и знавъ якъ и другымъ запомогты, жыты, якъ Богъ звеливъ, — а тутъ горе, горе. Те, що думавъ-гадавъ, розбывается, падае...

Рве Панасъ дратву, коле шыломъ той чобить, а зъ лоба питъ такъ и ллється краплямы. Треба щось ынче зробыты, треба робыты, хлиба, заробиткивъ. А дежъ ти заробиткы? Справди, де жъ робота? Цилу зыму робывъ по жидахъ, по панахъ, и копійкы не заробывъ. То жыдъ удержытъ: „Це вже процентъ за той рикъ“. А панъ: „Погоды, мылый, выдышь,

не урожай, бѣда всѣмъ“, або: „за землю не платылъ въ прошломъ году? Нынѣ удерживаю“. А яку копійчыну заробыть, то купуе їпудъ борошна тадитый годуе. Де жъ та робота? Де заробиткы? А робыты треба, треба выдертысь видъ лютои зимы, видъ голоду. И хиба жъ то винъ одынъ, хиба мало тыхъ, що хотять заробыты? А выдертысь треба теперъ, бо дали буде гирше. Ораты та сіяты — вже шкода! Своею худобою — нема звычаю, своя подохла.

Давлять, мучать ти думкы Панаса, давно вже давыть и гните те лыхо... И розумъ, на пытанне якъ буты, що робыты — не дае видмовы...

Блыскавкою пробигло въ голови:

„Городъ Одеса. Такъ, Одеса — отъ де щасте, Одеса не дасть умерты, роботы скилькы хочешъ. Це велыкый городъ; тамъ станешъ до мишкивъ, попоносышъ ихъ чымало и завжды заробышъ карбованця, та що! два карбованци у день можна наносыты! Копійокъ зъ 25 происте, бо дорого у тому городи, а карбованця и тры четвертакы гарненько у кышеню, у кышеню. Мисяць такои роботы — и все гараздъ, и диты истымуть, и жинци буде!.. А дали жныва, косовыця, заробитокъ ого-го-го! А якъ сыла уродыть того хлиба та сина! Скырты велычезни поставлять, а самъ сыдышъ на ній, на скырти — и весело гакъ, навколо ажъ на 15 верстовъ усе выдко. Тоди, тоди жытте, тоди можна и свою худобу и свое хозяйство завесты...“

Думае Панасъ, втишаеться, по облыччю весела думка блыснула.

„А жинка, а диты? Якъ же ихъ лышыты? Якъ

самъ коло хаты, все копійчыну заробышъ, а безъ хозяина, шчо воны робыты муть? Ну, тайосточортило те голодыве, злыдни прокляти!.. И выходыть такъ: зостанешься дома — луснешъ зъ голоду, а пидешь — диты и жинка попухнуть. Що жъ його робыты?"

И бидна Панасова голова, непрывычна до роботы, не мала сылы додуматысь до дила, выйты зъ цього кола.

Знову потіе Панасъ, знову дума й нема куды выйты його думци...

„Хочь бы килька карбованцивъ, або борошна мирокъ зъ десять, або зъ пьять! Пьять мирокъ? Невылыка сыла, а дежъ ихъ узяты; пьять мирокъ — пьять карбованцивъ... Якъ не круты, а треба хочь зъ десять карбованцивъ: оце на борошно висимъ,— бо пьять мало, зовсимъ мало,—два на дорогу та купыты ремеsю, чоботы полататы бо безъ чобитъ яка робота?.."

Уже й пивни просьпивалы, каганець ставъ мыгаты та чадиты — и Панасъ, пиднявшы голову, дуже здывувався, шчо вже такъ пизно. Горпына спала на полу, коло неи поручъ Левко роскыдався, а Наталка маленька коло груды заснула, обнявшы матирь одною ручонькою за шыю.

Подывывся Панасъ, пыльно подывывся — и такъ йому жалко стало й жинкы и дитокъ... Ще довго Панасъ не спавъ, довго його думкы крутылыся коло тыхъ нависныхъ десяты карбованцивъ, але прырода свое взяла и винъ змученый заснувъ.

Село ще спало, якъ Панасъ прокынувся и, неначе зляканый, хутко схопывся зъ лижка... На двори ще тилько сирило, небо все заволочено хмарамы и сіявъ дрибный дощыкъ. Якось и холодно и кисткы ломыть; для ныдужного така годына гирше самои смерты. Погано и Панасовы було: голову ломыло йому дуже. Винъ давно вже слабувавъ на голову; якъ дощъ, або велыкый холодъ, заразъ йому ломыть, штырха и давыть у мозокъ, жовти кругы передъ очыма крутяться. Та и тато його те-жъ щось хыривъ давненько, та, выбачайте, наглою смертю и вмеръ. Давно вже те було, ничого бъ и згадуваты, та такъ, по стародавньому звычаю: кажучы про якого чоловика, заразъ згадаешь и батька його, и неньку, и увесъ ридъ його...

Але якъ не не погано було на двори, якъ не ломыло Панасовы голову, винъ неначе повеселийшавъ; выдно було, що ти шматкы думокъ, що якось блукалы въ його голови, теперъ зибралысь до купы и щось выйшло, щось таке, що йому сподобалось.

Хотивъ винъ розказаты Горпыни про думку свою, але усьмихнувся тай промовывъ: „Не жиночого розуму те дило, дамъ ий гроши, а самъ пиду". Не довго казаты, Панасъ намигся добуты зъ 10 карбованцивъ и йты до Одесы зароблятьі гроши. Винъ рахувавъ: „Горпыни на борошно, на сало и пшоно 6 карбованцивъ, 2 карбованци на пашпортъ, се бъ то пысарови та голови: на нови пидошвы до чобитъ, а решта на дорогу" Давно думавъ Панасъ, де взяты ти гроши? Думка на пана — панъ самъ голодный сыдыть, бо хлиба не вродыло вже два рокы... До

жыда? Хаимовы зостався вынен 12 карбованцив, Герщковы пять, ще позаторик як Наталку хрестылы. Ци жыды не дадуть. Хиба до Лейбы? Але ж и Лейба без заставу не дасть, не пойме виры и на шагá. Отут знов ламав соби голову Панас, але в його як блыскавка осяла думка про кожуха... Кожух, отой жовтый кожух, що Горпына заховала на горыще — його можна заставыты у жыда.

Не бачыла Горпына, вона свыный годувала, тых самых, що ий виддано в „ростратне збереженне“, не бачыла, як Панас схопыв кожуха та потяг до Лейбы.

Йде Панас по багнюци, дощ йому за шыю лле, а вин не чуе, тилькы кожух, що пид полою нис, прыдавлюе мицнище та укрывае вид дощу. Йде, а серце стука, неначе тоди, як лиз до Горпыны через перелаз у вышневый садочек...

„А як не дасть? — думав вин и серце ще гирш застукало. — Тоди... тоди, хоч з мосту та в воду...“

Бáгато думок перевернулось у Панаса, та вси вони булы: „А як не дасть жыд? Що тоди? Е, може дасть... Або пан, або пропав!“ И знов: „А як не дасть?“ — и холоне на серци... Биля хаты Лейбыпои Панас затрусыв воду з свытыны и несьмилыво увійшов у сины... Став... видпочыв, а серце капостне грюка, и здаеться йому, що й на вулыци и в хати у Лейбы чутно те грюканне...

Не смилыво видчыныв вин двери, подывывся у щилочку и увійшов...

Хата невылычка, але грязюкы на земли багато.

На лавци кинецъ стола сыдивъ Лейба и щось спидавъ... Панасъ ставъ коло прычилка и промовывъ:

— Здрастуйте, пане Лейбо!

Слово „пане“ якось само выскочыло, николы винъ Лейбу такъ не звавъ.

— Ждраштуйте гашпадинъ Панасъ! — видмовывъ Лейба, зыркнувъ хутко на Панаса и зновъ ставъ исты.

Панасъ стоявъ та переступавъ зъ ногы на ногу...

Тыхо було въ хати, тилькы чутно якъ жыдъ чвакавъ, Панасъ дыхавъ. У другій хати дытына стогнала, та колыска скрыпила.

— Я оце до васъ... тее... себ-то прыйшовъ до васъ... — каже Панасъ.

— Бацу, бацу, сцо до мены. А сцо масте?

— Та оце, бачыте, знаете... що... тее.. отъ! и забувъ...

Бидный Панасъ все йшовъ, та вчывъ, якъ йому прыхыльно размовляты зъ жыдомъ, а тутъ и забувъ.

Лейба подывывся скоса на хвылыну й знову ставъ чавкаты. Винъ уже все розибравъ, винъ знавъ чого прыйшовъ до нього Панасъ, що прынисъ, де кожуха купывъ, килько давъ за нього, знавъ, що учора кожуха не найдено — але по облыччю його було выдко тилько, що винъ исты хоче и що винъ ничого не знавъ, не чувъ, не бачывъ.

— Ну, якъ ся маете, Панасе? — сказавъ жыдъ.

— Спасыби, дяковаты, жывемо потроху... здорови... — говорывъ Панасъ и думавъ: „На що я казавъ „потроху“, чомъ не сказавъ що нема чого исты...

що грошый нема, що грошый треба? — таке въ голову лизе , — та й замовклы обыдва.

— Оце... — знову начавъ винъ, — знаете тее... оце, кажу, борошно дороге...

— Ну, жвесно, дороге, таке дороге сцо гвалтъ. Теперецка воно пивтора карбованця жа пудъ...

Та й зновъ замовклы... Панасъ сивъ коло дверей на лавци и кожуха поклавъ коло себе, а Лейба скинчывъ исты, видсунувъ тарилку, зибравъ крышкы зъ хлиба и ставъ щось бормотаты; а дали уставъ и зъ склянкы вылывъ крапельку воды у жменю, потеръ долоня объ долоню и вытеръ рушныкомъ, и все те бормочучы „богомоленіе", якъ воны кажуть.

— Борошна нема у мены, — якось зразу не до ладу выпалывъ Панасъ; його вже серд..ла його жъ несьмилывисть.

— Ну, ну, такъ сцо-зъ?

— Прыйшовъ оце до васъ, щобъ вы тее...—хотивъ сказаты „грошый далы", та й не сказавъ, а у думци: „А, проклятый языкъ!"

— Чы не дасте килька карбованцивъ, пане Лейбо,— такы вымовывъ Панасъ, та й злякався.

— И што вы гаворите? Я не доцувъ. Карбованцивъ? У мены? Ижъ аткуда у мены будуть карбованци! Ай, ай! — ажъ закрычавъ Лейба.

Панасъ повисывъ голову. „Отъ тоби и гроши... отъ тоби и борошно и Одеса... и заробиткы..."

— И сцо ето вы шебе у голову маете: гросы? И яки теперыцка гроси, и у кого воны ешть?

— Та я й заставъ прынисъ. Озьдечкы о! — показавъ Панасъ кожуха.

Лейба взявъ кожуха, розкынувъ його и ставъ роздывлятысь, а самъ говорыть:

— На што мыни васъ жаставъ? Ишто ижъ нымъ буду робыть? (Говорыть, а самъ уже рукава вывернувъ). У вашъ у думци, сцо якъ еврей, тоії богацъ, то у його гросый, якъ у зыда? Вы шебе у голову маете, сцо я буду хадить въ ету паскудстви: шмердюцый козухъ? (А самъ уже ії кышени повывертавъ и вси гудзыкы переличывъ). На сцо мени етотъ козухъ?! Вы цоловикъ умный, вы ижъ розумомъ и што я ижъ нымъ буду дѣлать?

— Якъ що? Нехай у васъ, а колы не заплачу, то продасте... Кожухъ новый, торикъ заплатывъ за його 19 карбованцивъ. Усякъ його купыть...

— Што? Заплацено 19 карбованцивъ? И ето вы здорови? Хайке, герстъ ду? Кимъ а геръ гихеръ! Вы, Хайке, слышыте, ишто Панасъ гаворитъ?

На порози показалась Хайка вагитна, блидна на облычче, у замазаній спидныци, ии передній край высоко пиднявся и выдно брудни панчохи и патынкы безъ закаблукивъ; у якійсь коротенькій сукни зъ плямамы и пухомъ, на голови хустка сира, а вуха стырчать зпидъ хусткы и въ ихъ золоти серги, на шыи жемчугъ та карали, а уся вона така нечыста, задринана, опухла, неначе зъ просоня.

Хайка подывылась на кожухъ, швыдко його перекыдала, обдывылась добре.

— Школькы? 19? Винъ вартъ зъ карбованця,— сказала и тымъ же голосомъ скоро, не дывлячась ни на кого:— а гитеръ кужухесъ, ганцъ гитеръ. Цегъ а кербель, — тай пишла у другу хату.

— Що-о? Що таке? Тры карбованци? А щобъ ты!.. — разсердывся Панасъ и не доказавъ, такы удержався.

— Ну, ну, Панасе! Ну, казить, шкилько вамъ треба?

— А скилькы? Кожухъ новый — я його не продаю, а въ заставъ ставлю... Скилькы! А скилькы даете?

— Ой, ой! Якизъ вы кумедни, пане Панасе! Хыба-зъ мени треба гроси? Вы казить, та сидайте, пане Панасе, блызце.

— А скилькы?.. Мени треба... треба мени... десять... Отъ скилькы треба.

— И школькы? Десять, вы говбрите? — завивъ Лейба. Винъ, якъ що йому не сподобалось заразъ по російському риже; винъ, бачте, въ Одеси женывся и Хайка його тилькы по російському й говорыть зъ панамы, а зъ простыми по нашому. — Ай, ай, вы таки розумни цоловикъ и вдругъ говбрите такую шлову... Да вы шогодня кушалы?

— А тоби яке дило? Чы ивъ, чы ни — ты не дасы! — видризавъ сердыто Панасъ, не втерпивъ бидолаха.

— Какъ ето вы шебе думаете? Не дасы, а за чыво жъ нетъ? Я ище ижъ васымъ папенька былъ у друзби... Сто-зъ вы такая думаете? Хайке, гибъ глюзъ а гитеръ брумфъ! — крыкнувъ Лейба и Хайка вынесла чарку горилкы.

— Мы жнаемъ васъ, Панасе, сто вы не такой, какъ другіе шволоцъ музыки; мы жнаемъ, сто вы хажаинъ... Выпыйте стаканцыкъ! — забормотавъ Лейба.

Панасъ ридко пывъ горилку; тилькы на велыке сьвято, та на весилле, але якъ частувалы, то николы не вылле пидъ стилъ.

— Такъ що жъ, дасте, чы ни?

— Ну, и што вы на позаръ? Мы исце выпемъ... Вы говорите боросно... Ну, жвестно, купыть треба. Васа Горпына—мы жнаемъ ейо. Ай, какая ето хажайка! Мы шебѣ говоримъ, ижъ Хайкемъ говорымъ, сто такой зенсцинъ уфъ челомъ шелу нету...

— Що жъ? Що правда, то не грихъ. Що й казаты — хазяйка вона добра: хлибъ такый пече, що кращого й царь не ивъ.

— Мы ето жнаемъ, хоросая хажяйка. Хайке гибъ а глюзъ брумфъ! Кушайте исце одна! — частувавъ горилкою Лейба.— Ну, и школькы вамъ надо?

— Кажу-жъ тоби 10 карбованцивъ, оглухъ чы що?—Панасъ уже пьянивъ, забувшы прыхыльну ричъ.

— Ну, и што робыть... Нехай по васому! Але, пане Панасе, вы жнаете што у мене и копейкы нетъ. Я буду хадить до Гершуни, у ихъ есть деньги и я буду прошыть...

Лейба побигъ кудысь.

Въ хати стало тыхо, тилькы чутно, якъ Панасъ дыхавъ, колыска скрыпила, та якыйсь жвавый цьвиркунъ выводывъ свою писню у запичку. Панасъ сыдивъ та дывывся на пичъ, на стилъ; винъ ничого не думавъ, тилькы чудно йому здавалося, що и пичъ и стилъ неначе крутяться. Горилка на тще серце дуже закрутыла голову.

— А сто васи деты? Здорови? — пытала Хайка, ставшы на порози.

— Спасыби Богови, здорови...

— А у васъ мальцыкъ хоросый...

— Що жъ? Хлопецъ — ничого, гарный.

Тай замовклы...

Дытына заплакала и Хайка пишла хутенько у другу кимнату, а тутъ заразъ увийшовъ и Лейба.

— И сто это за зыдъ Гершке! Колькы прошывъ, колькы прошывъ!.. — сказавъ Лейба.

Але Панасови здалось, що винъ бреше, що до Гершка не ходывъ, бо на двори велыке болото, а патынкы Лейбыны булы сухи.

— Нехай зе мы будемъ ждорови! Хайке, гибъ а брумфъ!

Налывъ винъ два стаканы горилкы и выпывъ зъ Панасомъ. Панасъ уже кунявъ.

— Исце одну! Нахай ждорове буде и васій зинци! Вы, Панасъ, цоловикъ розумный и вамъ ницого казать, сто я платывъ прочентъ Гершки...

— Що жъ? Хиба я дурный, я добре знаю, що безъ проценту не дасть... Звистно платывъ...

— И платывъ я йому етотъ прочентъ вперьодъ.

— А вже жъ напередъ, хиба що? Хиба я тилько що родывся? Такъ, напередъ.

— Вамъ это жвесно, сцо... ну, да ижъ такымъ цоловикомъ говорыть, ей Боге, ето одна вдовольствія.

— А такъ, вдовольство и я кажу, — пидтакувавъ пяный Панасъ.

— Ну, што балшыи розговоры — на-те вамъ 10 корбованцивъ. Хайке, нимъ деръ кожухесъ, — не переводячы духу, зразу промовывъ Лейба, — и давъ Панасови гроши.

Цей поклавъ десять бумажокъ на долоню и почавъ личыты: и пальци слынывъ и плювавъ на ныхъ, але ніякъ не ухопыть одну бумажку: або дви або три заразъ; мучывся, мучывся и поличывъ такы.

— Ну, теперыцка прочентъ... да што вамъ гашпадинъ Панасъ гаварить! Ижъ такымъ цоловикомъ тольки у друзби зыть... Голову у весъ больсой... Процентъ за полгода пять карбованцивъ.

— Пять? Нехай и пять... Хиба я не знаю? Овва!.. Я усе знаю..! не маленькый, хвалыть Бога, бувалы гроши... Пять, кажешь?.. На, беры, жыдюго!

И ставъ тягнуты по одній бумажци, знову слынывъ, плювавъ, натягавъ ихъ та й виддавъ. Лейба переличывъ — выйшло що Панасъ передавъ карбованця.

— На-те вамъ, Панасе, вы передалы одного карбованця. Вы шкажите увшемъ, какой я гашпадинъ, вы шкажите, што Лейба обикравъ васъ.

— А ты, сучый жыде! Отъ такъ жыдъ!.. Ну, Лейбо: погани вашы жыды, що й казаты, але ты въ мене першый... Ачъ серце мое! Я жъ тебе... Тоби думка що Панасъ мужыкъ, що Панасъ ничого не тямыть? Е, ни, тривай! Панасъ... ого!.. Панасъ розбира... винъ бачыть, винъ все бачыть... Лейбо иды — я тебе поцилую?..

Тутъ Панасъ хытаючысь дійшовъ до Лейбы и поцилувавъ його.

— Тьфу, тьфу! Ото, жыда поцилувавъ! — Панасъ плюе и регоче якъ навиженый.

Лейба тихенько вылаявъ Панаса.

— Вы жъ помныте, Панасъ, школьки вы полуцылы?

— Що ты мене пытаешь? Хиба я здуривъ? Я памятаю все... Чуешь, халяво? Все... Десять карбованцивъ взявъ у тебе и кожухъ заставывъ, мытери його бисъ!

— Ну, я-зъ бацу, сцо ижъ рожумнымъ цоловикомъ говорю... А жнаете сцо,—вже идить до дому...

— Що? ты мене выганяешь?

— И сто ето вы говбрите! Выганяесъ! Я такъ тилькы, стобъ ислы... ваша хажяйка васъ кушаты дозыдаеться.

— А хазяйка, себ-то жинка, — моя Горпына? Це дило... Ну, прощавай жыдюго! Бувай здоровъ!..

Пишовъ Панасъ. Иде и розмовляе:

— Отъ, кажуть, жыдъ души не мае, а тилькы въ його й пара... Отъ... а Лейба? Лейба сучый жыдъ; оцей добрый... винъ мабуть душу мае...

Довго, довго йшовъ Панасъ до хаты, у болоти забовтався, ажъ до пояса, шапку загубывъ, вымокъ якъ конопля и такый веселый-превеселый увійшовъ у хату и ставъ на порози.

— Здравія желаемъ!—гаркнувъ винъ на всю хату.

Горпына обернулась и зомлила: такого пьяного, такого страшного, всього въ болоти, вона николы ще не бачыла. Серце ий сказало, що якесь лыхо стряслось.

— Чогó дывышся? Не бачыла? Ха, ха, ха! А у насъ грошы... е грошы отутъ, у кышени грошы...

— Де жъ ты ихъ узявъ? — ледве вымовыла Горпына; ий здалось, що винъ може укравъ, и серце захололо видъ такои думкы.

— Лейба давъ десять карбованцивъ! Отъ такъ

грошы! Кожухъ заставывъ... трясця його мамы, — а грошый повна кышеня! — бормотавъ Панасъ, вытягъ два карбованци и кынувъ ихъ на стилъ.

— Це жъ два, а де жъ висимъ?

Панасъ зареготавъ.

— А сто чортивъ баби употыльщю! Сказано жиночый розумъ. А процентъ? У тебе-жъ дурнои яка думка? Тоби здаеться, що безъ проценту? А щобъ тоби... щобъ тебе Богъ любывъ, моя любко-дурко! Розберы голово, що пять карбованцивъ проценту.

— А де жъ ще тры?

— А ну тебе! Тры... тры? А, матери ихъ ковинька, мабуть загубывъ. А вже жъ у насъ грошы е, а я панъ! Левко, сучый хлопче, лизь на тата: верхы поидешь... А у насъ грошы... а я... — та й не доказавъ, упавъ на пилъ и заразъ захропивъ.

Нема краскы, нема пера, щобъ намалюваты горе Горпынине. Вона стояла, якъ камяна... Вона чулымъ серцемъ бачыла, що це початокъ поганого и гиркого кинця... А дали щось у неи видъ серця видирвалось и вона гирко-гирко залылась сльозамы.

У цихъ сльозахъ, у цимъ плачу вылылась вся гирка жиноча доля...

Уже вечорило, якъ сотськый Омелько увийшовъ у хату и ставъ будыты Панаса. Винъ спавъ якъ мертвый, але Омелько добре вченый и знавъ свое дило: винъ такы добудывся.

— Вставай пяныце!.. Чого лежышь? Сьогодня твоя черга у обхидъ на сели. Ты та Петро Швыдкый у обхидъ на вулыци. Якъ свысну, щобъ видклыка-

лыся; у пивночи треба буты коло Герпіка, або коло Лейбы. Тилькы якъ не будешъ, Панасе,—завтра у холодну!

Омелько побигъ до Швыдкого, а Панасъ злизъ зъ полу, сивъ коло стола, та вылупывшы очи, дывывся на Горпыну. Вона щось шыла, очи позапухалы видъ слизъ, лыце блидне, губы дрижать. Панасъ ничого не памятавъ; у голови неначе молотками товклы; вона така тяжка, що ледве-ледве на плечахъ держыться.

— Горпыно, а Горпыно!.. — озвався винъ, але вона мовчала.—Горпыно, що жъ ты мовчышь?

Горпына ани пори зъ устъ.

— Горпыно, що жъ це було? Чы я прынисъ кожуха, та може грошый не прынисъ?

Горпыно залылася сльозамы и ледве-ледве розказала, якъ те все було. Панасъ ажъ злякавсь... Якъ вона розказувала, та и винъ згадувавъ потроху и до кинця ии оповидання винъ усе знавъ, усе бачывъ. Щось здавыло йому въ грудяхъ, дыхать важко, въ голови ще гирше застукало, зубы стыснылысь: и жаль и злисть велыка сталы його давыты; а шыю такъ здавыло, що нислыны ковтнуты, ни дыхаты не можна... Панасъ ухопывся за голову та выбигъ на двиръ. А дали, ничого не кажучы, надивъ стару шапку, мокру свытыну и пишовъ.

— Панасе, може хлиба зъисы? Ты жъ ничого не ивъ! — спытала Горпына.

— Не хочу, — якось хрыпло видказавъ Панасъ и потягъ до розправы.

Коло розправы уже зибралыся обхидни чоловика

зъ пять, и зъ ными десятныкъ Москаль Семенъ, завжди пяный, завжди веселый.

— Ну, ребята, Петро, Иванъ и Пылыпъ за мною,— бо вы таки жъ пяныци якъ и я,—треба дали видъ шынку и пидемъ по селу. Мыкыта коло розправы на варти, а Панасъ Музыка коло шынкивъ, коло Гершка, та Лейбы. На лево — кругомъ! Маршъ! — и пишовъ зъ своею командою. Потягъ и Панасъ до Гершкового шынку.

Чѣмъ бильше наблыжався до Лейбеной хати, що поручъ стояла зъ корчмою Гершка, тымъ ясныще винъ чувъ яке горе сталося. Винъ бачывъ, що теперъ никуды дытысь, що теперъ або голодна смерть, або скорійше бигты до ричкы, та здаты себе ракамъ на снидание... И соромъ и жаль, такый жаль, що плакавъ бы и плакавъ... Що жъ, ще килька рокивъ картоплю исты, ще бачыты сльозы Горпыны, рване шматте Левка, любого Левка? Ни, годи?.. годи вже свитомъ нудыты... И що за корысть таке жытте? Хиба жъ винъ хазяинъ? Хиба годуе жинку и дитый? Горпына годуе, вона заробля. А винъ що заробывъ? За цилу зыму 10 сажень комышу набывъ, та й то на жыдивъ. На вищо жыты, якъ не уміешъ ни робыты, ни заробляты...

— И що я за свій викъ зробывъ? Що? Ничогисинько!.. Видъ батька зосталося децо: паровыця воливъ, корова и свыный чымало, четверо коный, — а теперъ? Теперъ ничого, въ хати шматка хлиба нема!..

Не те його мучыло, що жыдъ обдурывъ, що хата пустка, а те, що виры въ свою сылу не стало. Зъ

очей його спала полуда... Винъ выразно бачывъ своимъ непросьвитнымъ розумомъ, по-свойому усе житте людый, уси порядкы, бачывъ жыдивъ, селянъ... Що не спомяне, яки малюнкы зъ жытя не стануть, винъ усюды бачывъ тилькы крывду, горе бидныхъ людый, ненавысть и злисть. Розпаленый мозокъ все выявывъ, зависа зразу спала зъ очый и винъ усе почувъ, усе побачывъ, але своимъ непросьвитнымъ розумомъ по-свойому. Винъ йшовъ, голову звисывшы на груды, рукы ростопырывъ, неначе пяный, тяжко вытягуючы ногы зъ багнюкы, ишовъ й ишовъ безъ мети, безъ думкы куды и для чого винъ иде — думка промынуле зыкрыла теперешне... Винъ бачывъ себе хлопцемъ на ничлигахъ — у литню теплу ничь. Кони на паши, тыхо; винъ чуе, якъ воны рвуть росяну траву, якъ воны жують... А винъ выймае скрыпочку та грае... спершу погано, а дали краще и краще. И въ ухахъ його чутна музыка, и йому въ голову жарко стало, а въ ногы холодно. „То мабуть роса, босый...“ — подумавъ... И зновъ думка вернулась до його парубкования. Отъ винъ на роботи: багато дитый, хлопцивъ, жинокъ и де килька парубкивъ на гребли зъ лопатамы весною, у саму гарячу пору для оранкы. „Чого жъ се такъ? Якъ же? Гребля жыдивська? Чому-жъ зганявъ сотськый та голова? Хиба жъ по правди, хиба жъ то громадське дило, хиба то шляхъ?“ — сказалы його думкы и винъ голосно промовывъ: „Шахрайство!“ А голова робыть свое дило, вона знову тягне до памяти його мынуле жытте...

Отъ винъ уже жонатый, хазяинъ, батька поховавъ

и зъ буракамы у гброди... Жыды його обступылы, гаркають, смыкають за рукава, крычать и винъ ничого не разбере; одынъ його бере за руку и кладе у руку гроши. Дали знову галасъ, народу багато: уси идуть, бижать кудысь, а його смыкають, рвуть жыды... Буракы продавъ, зличывъ гроши — и четвертои частыны немае... Якъ воно сталося, якъ винъ продавъ такъ дешево? Винъ не знавъ... „На що жъ я такъ зробывъ? Що жъ хиба то по правди? Що жъ я наймытъ жыдамъ? И де у мены була голова, що я не бачывъ цього? — дума Панасъ. — Що жъ це таке? Де жъ правда? Немае: шахрайство и годи...“

Думка за думкою бижыть, а тутъ уже пишла нисенитныця. Якись слова лизуть у голову, слова безъ думокъ... Панасъ запынывся... винъ бувъ кинець села... Дощыкъ такъ якъ и зъ вечора сіявъ, темно було, тыхо, тилькы чутно, якъ собакы десь брешуть...

— Де се я? Що се зо мною? Що се зо мною? Боже, Боже жъ мій! голова болытъ.... Отъ собакы брешуть, мабуть попови... Чего се я ходжу?.. А — на варти у обходи.

И винъ повернувъ назадъ въ село, ледве-ледве побривъ по калюжи. Перервани думкы знову заходылы.

— Нема, нема правды... шахрайство, крывда панце, а правда згынула...

Винъ проходывъ быля якоись хаты, де чуты дытячый плачъ. Панасъ здрыгнувъ видъ того плачу, йому серце здавыло и почулося, що його диты плачуть... Отъ Левко, отъ и Наталка передъ нымъ: йому здаеться, що воны просять каши, просять хлиба... А отъ и Горпына блидна, заплакана, якъ жыва стоить.

— Боже, що жъ то за жытте! Кругомъ горе, люды бидують, диты мруть; голодный рикъ; цей рикъ не уродыло — и нема кинця, нема куды дитысь, нема де заробыты... Хиба це жытте? На вищо жыты?.. И що за корысть? Для кого, для чого жыты? Боже хочъ бы спочыты!.. утомывся, сылы немае... Спочыты? А хиба умерты не все одно, що спочыты? Такъ... умерты — спочыты, чы спочыты и умерты... И жарко якъ... У воду — и не такъ жарко буде и спочыну... спочыну на викы...

И Панасъ схопывся и швыдко, швыдко побигъ до рички.

У голову стукало, серце былось, якъ рыбонька объ лидъ, а за горло щось давыть та й давыть. Свытка мокра, дощъ сіе, а въ його давно все тило горыть, якъ у полумъи.

Винъ побигъ до рички и зупынывся. Вода тыхенько хлюпала и не выдко бо ничого; глупа, темна ничъ. Панасъ стоявъ мовчкы нерухомо... Мысли вже ніякои не було... Утили млосно, не то спать хочеться, не то винъ спытъ... Темно йому зробылося... и винъ тыхо побрывъ водою до гребли, бо ии зъ краю залыло... Винъ ставъ, перехрыстывся; винъ про хрестъ не думавъ, а воно якось само прыйшло, — сама рука пиднялась, сама себе перехрестыла; вона на цимъ мисти завжды хрестыла Панаса, ще тоди, якъ зъ хлопцямы, неначе жаба плыгавъ у воду... Думкы не було, ніякои думкы...

Винъ прымирявся вже плыгнути у саму кручу. Ногы въ колинахъ зигнулысь, рукы протяглысь у передъ... Вода тыхенько хлюпала объ греблю, такъ

мягко, легко... Дощъ закрапавъ скорійше; сперщу середъ мракы выпадалы здорови крапли, а дали и ихъ стало бильше и полывъ дощъ. Панасъ знявъ шапку: йому любо було видъ того дощу, горяча голова трохы похолола. Дощъ падавъ у воду и прывитно звенивъ. И чаривни звукы навелы на його память таки жъ звукы зъ тіеи поры, якъ винъ хлопцемъ бувъ... Такъ же и вода хлюпала, такъ же дощыкъ лывъ, а винъ сыдивъ и тоди, тоди йому весело було... Удка и торбынка зъ рыбою лежалы коло його... Дощыкъ переставъ, а сонечко тоди засіяло, и любо и весело йому було на души... Ивинъ зразу, неначе видъ сну чаривного прокынувся.

— Що жъ се, Господы, просты мене! — ажъ крыкнувъ Панасъ, хутко вставъ, перехрестывся; спомынкы ти звалы його жыты.

Винъ вернувся и техенько пишовъ по залытій водою гребли на берегъ въ село. Иде по багнюци тыхо, рукы повыслы, якъ дваципа, а въ тили млоско; голова робыть свое дило; вона выклыкае малюкы зъ жыття, вона не самохиттю дума про покій, про жыты и вмерты, спочыты. Знову почалась робота голови, тилькы йшла вона, якъ колесо безъ обода, плыгаючы — недужый мозокъ не йде по бытій дорози, винъ стрыба выходыть зъ колии. Думкы збылыся въ одну хмару и середъ неи тилькы выдъ Лейбы сьвитывся. Панасови здавалося, що все горе видъ Лейбы, що винъ повыненъ за все одвиттъ даты, видъ Лейбы — його биднисть. Лейба грабуе, вся неправда видъ Лейбы — видъ його жъ все шахрайство. Згадка за Лейбу вызвала злисть: все зве-

лось на одно, и злисть невгавуча запалала на серци, злисть заполоныла його думкы и весь винъ загорився. Останній выпадокъ зъ Лейбою заслонивъ усе и непросьвитный, слабый розумъ бачывъ тилькы въ Лейби все зло...

— На що вмыраты? Мени бидному вмерты, а жыдови-пявци жыты? Ни, годи, не жыты мени, але жъ не жыты й йому... Перше винъ, а за нымъ и я... Нехай же та рука, котру сьогодня у ранци винъ державъ,— нехай вона покара жыда... А Лейбо, а пане Лейбо, а пявка выпыла крови багато! И зъ мене досытъ выпыто! И ще пытымешъ? Ни, шкода! Годи знущаться надъ людьми... Го-о-ди!

И винъ повернувъ до Лейбынои хаты...

Иде, неначе пяный, хытаеться... Иде, ажъ осьщось ревнуло и винъ здригнувъ и зупынывся. „Вилъ!“ — промовывъ й пишовъ дали... А де жъ його волы? Чы не жыды продалы? Жыдъ Лейба забравъ. А хто знущаеться надъ людьмы? Чы не жыды? Воны... А кожухъ де? У Лейбы. И такому жыты? И Панасъ якось хыжо зареготавъ. Винъ дійшовъ до Лейбынои хаты и сивъ на прызьби... Думкы його вси перепуталысь, якись шматкы литалы видирвани одна видъ другои и тилькы одна думка убыты жыда, выбыты все його кодло, одно слово— „убыты, забыты його на смерть“ панувалы надъ усимъ сьмиттемъ, що ветшалось и литало въ слабій голови...

На двори и на вулыци никого не було... Тыша велыка стояла, неначе все вмерло, тилькы чутна якась музыка: неначе хто по самыхъ тонкыхъ стру-

нахъ легенько брязкае: то зъ стрихы вода капле, то дощъ сіе и сіе...

Панасъ вставъ, похытнувся трохы, видчынывъ двери й налапавъ у синцяхъ сокыру... Винъ крипко, крипко здавывъ ии, неначе боявся, що вона выпаде...

„Убыты, убыты!" щось йому шепче.

— Убыты! — промовывъ винъ... и злякався.

„Иды, иды, бый жыдивъ!" щось йому шептало на вухо...

И винъ ступывъ разъ, ступывъ другый...

Отъ клямка видъ дверей... винъ ии налапавъ...

Чутно — жыдивка ходыть...

— Убыты, убыты й ии!

Панасъ уже потягъ за клямку...

Ажъ ось... щось упало й страшенный крыкъ розлигся по хати...

— Ай, ай, хто въ Бога вирує! Ай, ай, ратуйте!...

Сокыра выпала зъ рукъ, двери мыттю видчынылысь и Панасъ ставъ на порози...

Середъ хаты лежала розбыта лямпа, а назустричъ його бигла Хайка вся въ полумъи: на ній горила кохта и спидныця.

— Ай, ай! — крычала вона голосомъ, що ажъ серце розрывало.

Лейба зъ переляку крычавъ и бигавъ, якъ скаженый...

И хвылыны не пройшло, якъ Панасъ схопывъ свою мокру свытку, нею обгорнувъ Хайку, повалывъ и ставъ голымы рукамы давыты огонь; ще хвылына — и винъ Хайку, якъ дытыну, вынисъ на двиръ и ставъ болотомъ гасыты де ще горило шматте...

Уже огонь затухъ и богато людый набигло на той навиженый крыкъ...

На Хайци волоссе згорило, на грудяхъ и жывоти пухыри, лыце опухло, вона лежала зомлывшы середъ хаты...

Коло стины поручъ зъ дверыма стоявъ Панасъ... Лейба рвавъ себе за пейсы и крычавъ и плакавъ. Деяки люды прыскалы водою на Хайку.

Стало тыхо въ хати... Хайка важко зитхнула...

— Жыва! — хтось зъ̆стыха промовывъ...

И Лейба заплакавъ, а дали ставъ проты Панаса:

— Спасытылю нашъ! Я... я... васъ... — и кынувся, хотивъ схопыты його за руку.

Але Панасъ видвивъ ии:

— Геть! — хрыпло сказавъ и хутко выйшовъ зъ хаты...

Зъ того часу Панаса уже на сели николы не бачылы.

Пройшло мисяцивъ зо два, а може и меньше, и Панаса Музыку вси забулы; тилькы сирома Горпына не забула; вона зостарилась швыдко, очы запалы глыбоко, морщыны порizалы лыце и голосъ спавъ...

Згадалы про його ажъ черезъ пивъ року — саме тоди, якъ до волосты прыйшла зъ Одесы бумага: „Взыскать за леченіе въ городской больницѣ съ имущества помятаго поѣздомъ чернорабочаго Аѳанасія Варфоломѣева Плохова или съ общества села Н. 7 руб. 32 коп.“

Довго волосни не розумилы, про кого це пышуть,

и пысаръ вже хотивъ видпысаты що: „За самотщательнымъ розыскомъ Плохова не оказалось“, — але комусь тутъ прыйшло въ голову:

— Та чы се жъ не Панасъ Музыка?

Пысаръ передывывся ревызію и знайшовъ: „Апанасъ Плохій, по вулычному Музыка“. А голова сердыто додавъ:

— Батько його скаженый бувъ, повисывся, велыкого клопоту началству наробывъ: такый и сынъ выйшовъ... Звистно батькова вдача.

Але якъ не говорылы у волосты, а зъ „имущества“ не взялы ничого, бо не було „имущества“; була тилькы голодна удова, та сыритькы Левко и Наталка, голодни, слаби...

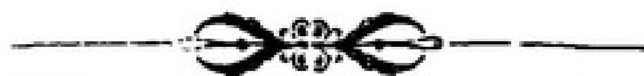

НЕ ЗРОЗУМИЛЫ,

комедія въ 4-хъ діяхъ.

ДІЕВИ ОСОБЫ.

Богунъ, Олександеръ Опанасовычъ, ученый аграномъ. Мае добру земельну власнисть, одягаеться по простому. Литъ 25.

Береза, Олена Иванивна. Сильска учытелька и фершалка, одягаеться по-европейськи, чыстенько, гладенько прычесана. 22 литъ.

Коноплёнко, Иванъ Пылыповычъ, заможный селянынъ. 50 литъ.

Оксана, його дочка. 18 литъ.

Петро, селянынъ, прыятель Богуна. Мае 25 литъ.

Гапка, його жинка. 35 литъ.

Майстеръ, Иванъ, паганенькый майстеръ-тесля. 40 литъ.

Перцовъ, Грыгорій Семеновычъ, заможный жыдъ. Держыть подвалы, два шынкы; одягаеться по городському, пры годынныку, пейсивъ не носыть. Люды звуть його «Гершко». 40 литъ.

Кылочокъ, селянынъ. Мае 70 литъ.

Громадяны, почтыліонъ.

Діеться коло Днипра. Писля першои діи мынае 4 рокы.

ДІЯ ПЕРША.

На авансцени ливоручъ хата Богуна, праворучъ — дерева и садъ, дали — улыця село.

Ява I.

Богунъ и **Оксана** (*сыдять пидъ деревомъ*).

Богунъ. Ни, галочко, не про те ричъ... Бачу що ты не зрозумила, що я не вмивъ тоби росказаты... Я кажу про письменство, науку, про велыку любовъ до всихъ людей, бо не гришмы тилькы жывуть люды.

Оксана. А батько кажуть не такъ. Воны кажуть, що скилькы мужыка не верны, що йому не робы, а винъ до письменства недотепный; мужыкови треба земли, або грошей, тому й жывуть воны погано, грызуться.

Богунъ. Ка-зна-що винъ говорыть! Сваркы зъ того, що немае любовы; нехай чытають сьвяте письмо, тоди зрозуміють велыку правду про братерство, тоди й любытымуть другъ дружку, усихъ людей.

Оксана (*съміеться*). Оттаке выгадалы! Се бъ то я Гершка любытыму, або Гапка не выисть очей Петрови?! Ха, ха, ха!..

Богунъ (*сумно*). Оксано! Я тоби видъ серця, а ты сьміешся... (*Подумавшы трохы, хутко*). Ну, ну... на прыкладъ, ты мене любышъ...

Оксана. Васъ?

Богунъ. Тебе, а не васъ.

Оксана. Тебе? Голубе мій!.. Люблю, люблю, люблю бильше всього на сьвити.

Богунъ. И я тебе люблю, моя кохана. Ну, що, якъ бы й уси люды такъ, на прыкладъ, любылыся, любылы бъ одынъ другого? Що жъ, не краще бъ воно було? Одному горе, а уси йдуть його розважаты. У одного дытына заслабла, а уси йдутъ помогаты, хто за ликаремъ, хто въ аптеку, а хто и гроши дасть?

Оксана (*замыслывшысь*). Краще, краще...

Богунъ. Хиба жъ у тебе е ворогы? Хиба теперъ, колы мы кохаемось, ты не усихъ любышъ?..

Оксана. Теперъ, мій коханый, соколе сызокрылый, усихъ людей люблю. Часомъ якъ побачу тебе, вертаючысь до дому й думаю: Боже, хто бъ не выйшовъ, усякого бъ обняла, та й поцилувала, а зустрину кого — й соромъ. Сонечко красне выгляне зъ садочка — я й його люблю; пташкы засыпивають — ихъ люблю. Увесь божый мыръ люблю... усихъ, усихъ людей люблю...

Богунъ (*пыльно дывытъся на неи*). Серцемъ, серцемъ зрозумила те, до чого други доходятъ наукою! (*Обнимае іи*). Гарно мы сыдымо, гарно розмовляемо, а думка въ мене, чы не часъ, рыбко моя, вже старостивъ засылаты? Чы довго будемо ховатыся по садкахъ?

Оксана. Краще побалакай зъ татомъ. Вони сьогодня дома, и день такый гарный, сьвято. Мій найлюбымый празныкъ. Та й спытай його. Але жъ я забалакалась, сыдячы зъ тобою.

Богунъ. Люба моя! Колы жъ выйдешъ до мене? Якъ не бачу тебе хочъ день, то на серци смутно, смутно стане. (*Оксана озыраючысь боязко*). Чого ты, пташко моя, озыраешся?

Оксана. Ото якый! И не розбере, що мени боязно. Не дай Боже, хто побачыть, що я зъ тобою, коло твоеи хаты... Сорому... Сорому!.. Процай! (*Цилуютъся; втикае*).

Богунъ. Колы жъ, скажы?

Оксана (*вертаеться*). Завтра... сьогодня у нашому садочку. Любый! (*Цилуе и втикае*).

Ява II.

Богунъ (*одынъ. Дывыться у слидъ и вертаеться до кону*). Прекрасна! Сьвитла, чыста, якъ риченька быстра! У цій души, якъ у кныжци, можна чытаты! Цильна, проста серцемъ вона — голубонька моя не зрозумила велыкои идеи братерства, докы ій образомъ прыкладамы не выявывъ. Серцемъ вона зрозуміе бильше видъ розумного нашого брата-кныжныка, и якъ утерпить не додать и „фарысея“. Люблю, люблю тебе, чыстая душо! Ты мени будешъ опорою, ты мени додасы сылы. А треба ій багато, багато. Одынъ неправый ступинь и все згыне. Господы! Пошлы сылы, пошлы доли на сей часъ. И чому це серце такъ бьеться? Чому, якъ згадаю про мое дило, мени здается що не маю сылы, що упаду, не вынесу? И не велыке дило: навчыты людей обробляты землю, якъ треба по науци. Хочу показаты усимъ, що и на малому шматку земли можна багато заробляты, а видъ невражаю спасе общеська запашка земли. И боюсь, боюсь, що не зрозуміють мене, не піймутъ виры, що не достане сылы. Самъ соби противный, поганый тоди. Що жъ це: виры не маю,

панська слабисть вернулася? Ни, годи, теперь ничого оглядатысь назадъ; той часъ мынувъ й теперъ треба йты у передъ. Було досыть часу „для сомнѣний" наставъ уже часъ виры й дила, праци. Скилько роkивъ пропало на вчение! Висимъ въ гимназіи, пять въ аграномичний академіи, за границею два роkы! Господы, за цей рикъ скилько можна бъ зробыты. Та не жалкую: зъ наукою зъ любовю до людей, до ридного краю, зъ вирою же можна зробыты. (*Задумався*). А Оксана?.. Чы люблю жъ я ii?.. Чы не идея доводыть мене до неи? Чы не грихъ запанастыты ii жыття? Чы зрозуміе вона мои думкы и погляды? Я николы не любывъ — я теперъ люблю!.. Здаеться жъ, що люблю. Вона усе зрозуміе, колы не розумомъ, то серцемъ чулымъ жиночымъ... Дали... Дали треба йты...

Ява III.

Богунъ и Петро.

Петро (*вбига*). А я до васъ бигавъ, ходывъ до батюшкы и у школу, думавъ, що тамъ побачу — нигде не знайшовъ, хотивъ бигты на хутиръ и не сподивався, що дома знайду.

Богунъ. Якъ же тоби на думку прыйшло сюды забигты? Я жъ кожне сьвято на насици.

Петро. Якъ прыйшло, такъ и прыйшло... Не къ тому ричъ... А вы тутъ...

Богунъ. Килько разивъ тебе, Петре, прохавъ: зовы мене по-людськи! Я одынъ, а ты кажешъ вы, хиба жъ я старшый видъ тебе, або пипъ?

Петро. Хай буде по-вашому... чы то пакъ, по-твоему. Не про те, кажу, ричъ... Слухай...

Богунъ. Да що ты бигъ зъ пожежи, чы що?

Петро. Не перебывай и слухай: писля того якъ ты говорывъ громади, багато дечого выявылось. Гершко у шынку частувавъ людей и казавъ, що ничого зъ того не выйде, що ты дасы землю, а потимъ видберешъ и процентъ визьмешъ. Ыньши повирылы, а други засмутылысь. Бачу я, що пропаде наша праця — я пивъ видра горилкы выставывъ и ставъ частуваты, неначе бъ то зъ пьяныхъ очей...

Богунъ. Ну, це вже погано; цього николы не робы; неправдою и праведне дило не доведешъ до кинця. Горилка, обманъ, брехни — и будуть горилкою, брехнею й неправдою.

Петро. Ну, що зробывъ, то зробывъ! Ставъ я частуваты та й кажу: колы не хочете, то й трясця вашій мами. Вамъ, дурнямъ, добро роблять, а вы жыдови потураете, не хочете, то й не треба, а я взявъ землю, взяло вже багато людей, не визьмете вы, визьмутъ Осношивци. Якъ сказавъ, воны й засмутылысь: сталы жыда лаяты и порозходылысь. А теперъ цилый тыждень бигаю, та пидмовляю... И наша взяла! Стари громадяны клычуть тебе, згоджуються!

Богунъ. Не вже?! Згоджуються!

Петро. Уси, якъ одынъ! Боже, якый я радый!

Богунъ. Ну, дывысь, брате мій любый, не перебывай, не мишайся. Тоби ще дила багато. Теперъ уже я самъ робытыму.

Петро. Кажы й робы, що знаешъ, а я знаю, що злого, недоброго ты не зробышъ. Дывы! Онъ — вже йдуть. Сядемо оттутъ неначе й мы не мы. (*Сидають*).

Ява IV.

Ти жъ. Входять **Конопленко, Килочокъ** *и други громадяны: усе стари, поважни люды.*

Килочокъ. Може воно й правда, тилькы пысарь и Гершко кажуть, що бъ не йнялы виры.

1-й громадянынъ. Зъ бпаскою, зъ бпаскою треба...

2-й громадянынъ. Дило громадське, не можна його зразу.—Потроху до помалу—воно и выявыться.

3-й громадянынъ. Намъ, кажу, слухаты ни пысаря, ни жыда, никого не треба, у насъ свій розумъ, своя и шкура. Розумъ скрывдыть, наша жъ шкура платытыме.

Дехто зъ громадъ (*разомъ*). Оце такъ! Це ричъ правдыва. Конечне, наша шкура. А! Олександеръ Опанасовычъ! Здраствуйте!

Богунъ. Громади мое шануванне! Зъ празныкомъ, будьте здорови!

Конопленко. А мы до васъ такы!

Богунъ. Просымо до господы! Дуже радый прывытаты у своій безверхій хати.

Конопленко. Отъ уже й у безверхій?! То, панове, Олександеръ Опанасовычъ звертають на свое парубоцтво.

3-й громадянынъ. Це дило не важне: сьогодня

панычъ, а завтра й панъ. Хиба на сьвити не мае барышень? Або дивчатъ? Чого ыньшого, а цього добра о-о-го-го!

Богунъ. Прошу до господы!

Дехто зъ громадъ (*разомъ*). Спасыби — дякувать! Мы й тутъ посыдымо. На двори краще Покрова, а день якъ на Иллю.

Богунъ. Якъ на двори, то й на двори. А мы зъ Петромъ вынесемъ ослоны. (*Идутъ до хаты и выносять ослоны. Уси сидаютъ*).

2-й громадянынъ. А треба сыдячы, щобъ же добре сидало. (*Трошкы мовчытъ*).

Богунъ. Що жъ, панове громадо, казалы мени люды, що громада згоджуеться.

Килочокъ. Та згоджуеться, тилькы що... не знаемъ, якъ воно буде... Та кажить вы Иване Пылыповычу.

Уси. А вже жъ, Пылыповычу, кажить вы, чого вы неначе у ротъ воды набралы?..

Коноплєнко. Чому жъ я казатыму? Вы жъ знаете, що я нехотивъ земли?

Уси. Та ну-те бо, кажить, вы и зъ начальствомъ завжды... и старійши...

Коноплєнко (*усьмихаючысь*). Ну, пригадалы прычыну старшійшый! Нехай буде по-громадському. (*Сидае блыжче до Богуна*). Оце, знаете, люды дечого не зрозумилы, не второпалы... Мени, конешне, все одно, а тилькы люды, ну й я за нымы... Вы казалы, що виддаете громади землю...

Богунъ. Я видъ свого слова николы не видрикаюсь: виддаю тилькы зъ умовою...

Коноплєнко. Такъ оце люды хотять знаты яку землю и скилькы.

Богунъ. Про це я говорывъ вамъ, люды добри, не годыну и не дви, але якъ треба, то знову скажу. Вы знаете, що моеи власнои земли у мене 1200 десятынъ. Я не можу самъ іи обробляты; може тому що у мене немае грошей нaйматы людей, а може й маю щось друге на думци. Такъ я виддаю громади 1000 десятынъ; уси громадяны выходять оброблятьі землю, и що дасть земля, продамо й гроши подилымо, скилькы хто робывъ своимъ плугомъ, стилькы й заробыть. Тилькы я зостанусь порядковаты, и самъ робытыму й васъ навчатыму. Се бъ то такъ, що я буду вашымъ управытелемъ. Машыны, молотылкы та сіялкы будуть на громадськый коштъ. Усе, що зберемо, продамо зразу, и не жыдамъ, а якъ цина добра стояты ме, у перши рукы и решту порозкладуемо соби за працю.

Коноплєнко. Такъ. Мы це чулы и знаемо. Цикаво знаты, скилькы жъ вы визьмете за землю? Не даромъ же даете?

Богунъ. Дармо ничого не робыться.

Люды. Конешне, де жъ такы! Безъ платы не можна, бо на дурнычку и выйде дурнычка.

Коноплєнко. Скилькы жъ вы положете?

Богунъ. Я вже казавъ, що мени дасте стилькы, скилькы й кожный заробыть, скилькы Богъ уродыть на мій плугъ, та за науку мою й правытельство одынъ процентъ.

Коноплєнко (*усьмихаючысь*). Та це мы чулы. Це за роботу, за працю, а за землю скилькы?

Богунъ. За землю мени ничого, а двадцяту копу на школу и на садъ зъ шовковыцею коло школы.

Конопленко. Чудесно: на школу то й на школу... Выбачайте... Воно, конешне, вы люды вчени, вы бильшъ знаете, а мы простымъ розумомъ не розберемъ: яко жъ вамъ корысть зъ того? Вамъ Гершко дае по пять корбованцивъ за десятыну и закладъ дае, та й дехто зъ громадянъ взявъ бы за таку жъ плату. Якы жъ вамъ корысть?

Богунъ. Я бъ мигъ сказаты, яка моя корысть, то мое й дило, а вы знайте вашу. Да тоди люды подумають, що я хочу пиддурыты, чы що, тому я и роскажу. Корысть?.. Корысты грошевои нема, а е друга. На прыкладъ: якъ хто на церкву дае, яка въ його корысть? Ніякои... Такъ, за спасеніе души. Окримъ цього, маю ще другу думку. Позаторикъ, якъ я прыихавъ до васъ, я вашу землю розибравъ по науци, ще позаторикъ казавъ, що у васъ хлиба не буде, якъ не буде дощу велыкого...

Коноплeнко (*усъмихаючысь*). Воно наука наукою, а мы й сами знаемо, що хлибъ видъ Бога: Богъ дасть годыну—буде хлибъ.

Богунъ. Не про те ричъ. Стари люды знають, що колысь земля родыла, а теперъ втомылась; треба ій запомогты. Намавлявъ я васъ возыты гній, або кистки перепалени—вы не хотилы, казалы, що гною земля не прыймае, а я клавъ гній и мени Богъ давъ хлибъ, а у васъ ничого не мае.

Люды. Це правда, що й казаты: вамъ Богъ давъ, а мы уже другый рикъ сыдымо безъ хлиба...

Богунъ. Хочу я вамъ на своій земли, задля

вашои корысты, показаты, що земля гній прыймае. що оранка буде друга и наука вчыть добру—тому й даю землю... Може, якъ побачыте, що краще, тоди й на своій земли заведете таки жъ порядкы.

Коноплeнко. Се бъ то такъ: прымиромъ я, у мене пьять плугивъ; чотыри зостануться дома, а одынъ выйде? Куда жъ я дину мои чотыры?

Богунъ. То друга ричъ: теперъ ваши чотыри пидуть на вашу землю, а одынъ на ту, що я даю.

Коноплeнко. Такъ воно, такъ, але люды бояться, що вы безъ корысты, воно боязно...

Богунъ (*задумався*). Ну, колы цього люды бояться, такъ иньше скажу: немае у мене грошей платыты робитныкамъ, и моя корысть, щобъ платыты зъ урожаю.

Коноплeнко и люды. Отъ теперъ зрозумилы.

Коноплeнко (*до громады*). Такъ отъ якъ, чулы? Тилькы мени памятаеться, що общеська запашка уже була ще тоди, якъ окружни начальныкы булы — и ничого зъ того не выйшло... (*Входыть Иванъ Майстеръ и стае здалеку*).

Богунъ. Вы розберить: то дило було одно, а це зовсимъ друге: тамъ оброблялы 20—30 десятынъ, а тутъ 1000. Хлибъ зъ тіеи праци лежавъ у магазыну, та мыши його илы, а теперъ це буде наша власнисть, все наше.

Коноплeнко. Ну, звисно все. Теперъ зовсимъ друге дило. Тоди праця тилькы на двадцять десятынъ пропадала, а теперъ на цилу тысячу...

Богунъ. Що жъ? Якъ не хочете, то й не треба, Осношана визьмуть; я не сылую.

Ява V.

Ти жъ и **Иванъ Майстеръ.**

Майстеръ (*выходыть на конъ*). Не вирте... Не вирте... Панамъ лыхомъ кыдаты — не плугомъ ораты... Хай бумагу зробыть... Панъ и жыдъ завжды брещуть... Шкуру злупыть!.. Я ихъ добре знаю... Мене не проведуть!..

Люды. Геть, чого прыйшовъ! Геть видсиля... Хиба не бачышъ, тутъ громада, а винъ пьяный...

Майстеръ. Мене геть? Ни, не буде! А винъ бреше, хай бамагу робыть, хай до нотара! Отъ якъ!..

Конопленко. Та виджените його!

Петро. Ты чого, пьяныце, прыйшовъ? Що тоби треба? Геть видселя. (*Кыдаеться до Ивана*).

Богунъ. Петре, не рушъ його. Винъ коло моеи хаты. Сидай, Иване, та не перебывай.

Майстеръ. Сидай! Я систы сяду, мое дило таке: сядь и сыды... Тилькы йому не вирте, бреше, обдурыть. Гершко казавъ... Хай бамагу зробыть до нотара. (*Люды його вговорюють тыхенько и винъ сида*).

Богунъ. Я, панове, не сылую: хочете — визьмете, не хочете други визьмуть. А що Иванъ казавъ про бамагу та про нотара, це й я хотивъ казаты: бумагу треба зробыты.

Коноплєнко. И у бумази усе пропышете?

Богунъ. А вже жъ усе чысто.

Коноплєнко. И про оранку громадську?

Богунъ. Усе, усе, якъ говорылы.

Коноп ленко. Гм... Воно може бъ цього не пысаты...

Люды. Якъ пысаты, все пысаты... (*Приходыть Гершко и стае здалеку на улыци*).

Коноп ленко. Такъ що жъ, панове громадо? Чы буде такъ? Чы згоджуетесь зъ панычемъ, чы ни?

3-й громадянынъ. Отъ казалы про машыну молотыты, або на громадськи гроши. А де жъ машыну взяты, де жъ ти гроши?

Коноп ленко. Гроши й я дамъ. На громадське дило чомъ не даты, тилькы звисно покладыте процентъ невелыкый.

Богунъ. Грошей не треба. У мене е машына. На що вона мени? На мои двисти десятынъ ій робыты на два дни, а тамъ стоятыме дурно.

Коноп ленко. Ну, це гараздъ. И про машыну заведемо у бумагу?

Богунъ (*усьмихаючысь*). И про машыну, про все.

Коноп ленко. Такъ якъ же? Скинчылы, чы що?

Ява VI.

Ти жъ и **Гершко** *пидбигае.*

Гершко. Тривайте! Панычу, што вы ето делаете? Я 6 рублей даю. Залогъ даю... Знаете що? Для васъ я ище 50 капейокъ накыну... (*Наблыжаеться до Богуна и тыхо*). И што изъ шволоцемъ, ижъ мужыкомъ гаворите? А они васъ обдурять, ей Боге, обдурять...

Богунъ. Отъ, панове, Гершко говорыть, що вы мене обдурыте, чуете?

Люды, Що вы його слухаете? Свыняче ухо! Не слухайте його.

Коноплeнко. А тоби, Гершку Анкелевичу,—чы якъ тамъ тебе звуть,—грихъ такъ говорыты: хоча ты и не нашои виры, хочъ тебе и прыпечуть чортякы на тимъ сьвити, а все жъ не брешы.

Майстеръ. Ета вирно! Бреше, бреше... Не вирте йому — обдурыть... Хай бамагу робыть до потара... Мени Гершко казавъ...

Люды. Отъ и навчывъ!.. Ха-ха-ха!..

Гершко (*ць бикъ*). Харашой гешефтъ нжъ пьяново!

Богунъ. Вы, Гершку, даремне турбуетесь: хиба на долони волосся выросте, тоди моя земля у вашыхъ рукахъ.

Люды. Ну, дило скинчене. Згоджуемось! Хай Богъ щастыть.

Богунъ. Слава Богу! Дай Боже, люды добри, щобъ усе добре було, щобъ ни вы на мене не реметвувалы, ни я на васъ.

2-й громадяныиъ. Быйте рукы! (*Усп пидходять и бьють рукы*).

3-й громадяныиъ. Ну, теперъ и могорычу треба.

Майстеръ (*ажъ пидскочывъ*). Що? Могорычъ? Оце правда! Давайте посудыну, я заразъ побижу.

Богунъ. Панове, выбачайте! Це дило не таке, щобъ могорычъ пыты. Це дило спасенне. Поя думка така: замисть могорычу, пидемо до батюшкы, хай видслужыть молебенъ.

Люды. Що жъ и це добре дило... И це гараздъ. Молебенъ—то й молебенъ.

Майстеръ. Гершку, давай горилкы, бо молебенъ! Оглухъ? Не чуешъ? Горилкы, жыдюго! Не чуешъ! А щобъ тебе скрутыло!..

Люды. Ну, прощавайте! (*Идуть*).

Майстеръ. Не дасть! Проклятый. (*Махае рукою и виходыть*).

Богунъ (*провожае ихъ трохы*). А бумагу зробымо по прыговору, щобъ повномичныкы булы.

Коноплeнко. Можна и на ту недилю. (*Выходять розмовляючы*).

Гершко (*одынъ. Пидходыть до кону*). И што ижъ етого будетъ?! Когда етотъ дурный увше ижделаетъ, тогда Гершъ-Лайбъ нада бегать митъ деръ а балабуста, митъ деръ а киндерхенъ жъ бебехемъ фуръ-фуръ нахъ Бердычевъ! Пропавъ тогда Гершъ-Лайбъ шередъ вулыци, какъ шабака издохнетъ! Ай, ай! (*На хвылыну замыслюеться, а дали до публикы*). Ну, што? Я васъ хочу страшивать: ражве бувають ижъ мужикамъ какой гешефтъ безъ водка?!. (*Здывованый выходыть*).

Ява VII.

Черезъ килька хвылынъ входять **Конопленко** и **Богунъ**.

Богунъ. Выбачайте, Иване Пылыповычу, що турбую васъ; але маю де що вамъ сказаты на самоти.

Конопленко. Та ничого, сьогодня сьвято, часъ вильный, я зъ вамы радый завжды поговорыты.

Богунъ. Воно, конечне, по звычаямъ нашымъ, не такъ це дило робыться. Не те мисце и не той часъ, щобъ балакаты, але напередъ выбачайте.

Коноплєнко. Та кажить, що тамъ таке?

Богунъ. Не знаю, ій же Богу, зъ якого краю й почынаты... Хочу зъ вамы порaятысь... Отъ наприкладъ, мое жытте. Жыву, працюю, якъ бачыте, цилый день. Вернуся до дому и никому исты зварыты. Шматте виддаю праты за гроши; до коровъ або що... Ну, звисно, що вже за жытте, якъ нема дружыны...

Коноплєнко. Це ричъ розумна... Безверха хата, казалы вы, и правду казалы. Треба одружытысь, бо хозяйство безъ цього не пиде, та й зъ сылы выбытесь.

Богунъ. И я те жъ кажу̑. Такъ оце, Иване Пылыповычу, задумавъ я слаты старостивъ.

Коноплєнко. И мене за старосту? Що жъ — зъ щырою душею.

Богунъ. Ни, не те... Бачыте... Старый вы чоловикъ, воно й не годыться вамъ казаты... Бачыте, я люблю̑ дивчыну, — дивчына ця Оксана...

Коноплєнко. Яка Оксана?

Богунъ. Та ваша жъ дочка Оксана!

Коноплєнко *(здывувався.)* Моя? Оксана? Гм... Такъ оце у васъ на думци іи взяты?

Богунъ. Якъ ваша батькивська воля...

Коноплєнко. На що жъ вамъ мужычка? Вона жъ проста, а вы — панычъ. Хочъ и робыте добре у поли, хочъ и ходыте по-нашому и жывыте якъ мы, а все жъ вы панычъ.

Богунъ. Чымъ же я панычъ? Тымъ тилькы, що батько булы паномъ, чы що?

Коноплєнко. Отъ тоби и на! Батько! Батько

батькомъ, а вы самы по соби панычъ. Вы вчени, а вона тилькы часословець чыта, да пидпысуе имя й фамилію, спасыби Олени Иванивни за вчення. А вы опъ уси наукы повыучувалы... Ни воно не йде...

Богунъ. Я не розберу, чому не йде, що жъ я: пьяныця, бидный? Що жъ я: бытыму іи, чы що?

Коноплëнко. Хай Богъ бороныть: и богати, и гарни, и не бытымете, тилько не йде.

Богунъ (*засмученный*). Вы мене дуже у серце вразылы.

Коноплëнко. Выбачайте, Олександре Опанасовычу, не хотивъ, ій же Богу не хотивъ васъ обижаты... Вы чоловикъ хороший, уси мы васъ трохы знаемо, тилькы и Оксана кровъ моя,— іи жалко. Не йде... Та вона ще й молода, хай погуля на воли...

Богунъ. То вы, Иване Пылыповычу, про волю задля того щобъ мене видкынуты.

Коноплëнко. Ну, колы по правди, то воно й такъ...

Богунъ. Роскажить же мени, чомъ не йде, що вы таке маете проты мене? Хиба жъ я не така людына?... Хиба мы зъ ризного тиста липлени; хиба въ мене не така душа, яко у васъ, чы у Оксаны?

Коноплëнко. Эхъ, Александре Опанасовычу, не въ тимъ ричъ. Изъ одного тиста й липлени, й одну душу маемо, — а все не одно. То панъ, а то мужыкъ!.. На прыкладъ, кинь и вилъ. И то скотына путяща, и то така жъ; и кинь дорогый для людей и вилъ дорогый; а запряжить ихъ до плуга, коня и вола, ну, що зъ того выйде? Отакъ и вы, якъ одружытесь зъ мужычкою...

Богунъ. Не прыходыться ваша прыгадка до людей... Не хочете вы мого щастя... не хочете и Оксаныного, бо й вона мене любыть.

Коноπленко. Не вже? Ну, це дило инче... Я бороныты не буду. Спытаю іи, не я, вона жытыме зъ вамы, тилькы и ій тежъ скажу, що й вамъ, а тамъ якъ хоче. Я бороныты не буду.

Богунъ. Ну, спасыби вамъ! Дакъ я засылатыму старостивъ. И ще одно слово: весилля треба зробыты по простому, такъ якъ у людей, такъ и у насъ.

Коноπленко. Ну, добре, добре... Прощавайте. Тамъ побачымо. *(Выходыть)*.

Ява VIII.

Береза и **Петро** (*входять*).

Петро. Уси, уси згодылыся, громадно.

Береза. Ну, що жъ, а Олександеръ Опанасовычъ якъ? Терпйвъ, мовчавъ, не горячывся?

Петро. А ничогисенько! Люды й те, й друге, а винъ ничого... Такъ спокійно й гарно росказувавъ, що я теперъ усе зрозумивъ!

Береза. Що жъ зрозумивъ?

Петро. Зрозумивъ, що Олександеръ Опанасовычъ це сьвята душа. Винъ багато вже постановывъ людей на ногы. А знаете що?

Береза. А що? Щось цикове?

Петро. Оце я думавъ, ну, що, якъ бы оце васъ зъ Олександромъ Опанасовычемъ спаруваты, яка бъ краса була!

Береза *(переляпалась)*. Богъ зна, що говорышъ! И прыйде таке на языкъ... Николы мени цього не кажы...

Петро. Ій же Богу, кращои пары не було бъ на свити: обыдвое розумни, вчени, хороши, добри — нема кращои пары!

Береза. Якъ не замовчышъ, такъ прожену, або сама утичу.

Петро. Ни, ни, панночко, не казатыму бильше ни слова.

Береза. Иды лышень скорійше и поклычь Олександра Опанасовыча, бо я не маю часу: знаешь, у мене ажъ двое слабыхъ, треба до ихъ йты. *(Петро выходыть)*.

Ява IX.

Береза (*одна*).

Береза. Що це винъ сказавъ? Видкиля це прыйшло йому на мыслы? Невже я показала, невже не мала сылы и выявыла? Ни то винъ такъ, то його дытяча душа сказала йому... Боже, Боже! Яка мука! На що винъ згадавъ. Я бачу, що люблю його, мого коханого... Люблю... люблю... давно люблю... давно! И не сьмію сказаты... Винъ чому-небудь радъ, и я рада, винъ боліе душею, и я болію його горемъ, а винъ ничого не бачыть, не чуе. Душа бажае свого власного щастя, хочеться жытыя, хочъ хвылыну для себе, хочъ хвылыноньку своимъ жыттемъ пожыты... Невже жъ николы, николы такъ не жытыму?... Сама, одна... Думала, що любытыму людей, идею, що ся

любовъ заповныть усю душу... Ни, не такъ склалося, якъ гадалося. Остався такый куточокъ, куды знайшла дорижку частына прȯстого, людськȯго... Боже! Що жъ я робыты му? Чого жъ винъ до мене такый ласкавый, прыхыльный? Може й винъ мене любыть, та соромыться сказаты? Може мени першій выявыты усю душу?... Ни... соромъ я жъ дивчына! Якъ я скажу? *(Замыслылась трохы)*. Соромъ? То выгадкы... Теперъ, колы винъ усе зробывъ, що хотивъ, теперъ колы й землю виддавъ, колы йому треба помочи, вирнои рукы — теперъ часъ сказаты: „Голубе, люблю тебе, беры мене"... А жъ соромно самій сказаты. Пьять рокивъ ждала — бильше не можу... Хочу жыты, любыты й жыты... Скажу заразъ. Идуть... Сьогодня, або николы...

Ява X.

Береза, Богунъ и Петро.

Петро. Та идить скорійше, вона тутъ.

Богунъ. Олено Иванивно, сестро моя кохана! Усе выходыть, усе добре! И землю беруть! Теперъ роботы багато, теперъ жытте. Голубонько, якый я радый!

Береза. Слава Богу! И я завжды, завжды рада вашымъ радощамъ. Усе що серцю вашому дороге, дороге воно й мени.

Богунъ. Серце мое, Олено Иванивно! Петре, друже! Идить сюды, дайте рукы! Сядьмо оттутъ у купи... Я ще маю вамъ росказаты, ще одно щасте, мою долю...

Береза (*хутко*). Що, що таке? Може лысты яки дисталы?

Богунъ. Слухайте! Ни, не те... Я... я люблю, люблю дивчыну... Я люблю Оксану Коноплєнкову, и одружусь зъ нею. (*Олена Иванивна млїє, хылытъся, Богунъ не бачытъ*).

Петро. Охъ, охъ! Дывысь! Ой, лышенько... Держы! Держы! Пада! (*Береза зомлила, падае*).

Богунъ. Що жъ це? Олено Иванивно! Що зъ вамы? Мерцій... воды, воды!.. (*Петро бижытъ прыноситъ воду. Богунъ прыскае на неи*).

Богунъ. Господы! Що жъ це таке? Голубонько? що зъ вамы?

Береза (*прокыдаетъся*). Такъ... Ничого... Не ждала... дви ночи не спала, а тутъ зразу и громадське дило... и все...

Богунъ. Не жалієте вы себе... Цилый день на роботи, у школи, а ниччю коло слабыхъ... Не жалієте...

Береза. Правда, правда, не жалію... Я буду спаты. (*Оволодыла собою*). Такъ вы женытесь? Що жъ? Добре, щасты, Боже!

Богунъ. Тилькы знаєте, выйшла цила комедыя! Та вы сядьте, сестрычко... Коноплєнко каже, що мени, паничевы не прыстало братысь зъ мужычкою... Я сьміявся дуже письля цього!

Петро. Що жъ! И я такъ думаю, що вона вамъ не пара... Вамъ пара була...

Береза (*перебыла*). Що жъ, що жъ, вы йому сказалы?

Богунъ. И ты, Петре, и ты такъ думаешъ? Хиба

ты не такый, якъ я, хиба моя душа погана, або іи? Що це ты говорышъ, схаменысь!

Петро (*суворо*). Я не такый, якъ вы, а вы не такый, якъ я, и е други не таки, якъ Оксана. Отъ що!

Богунъ. Що жъ це? Може и вы, Олена Иванивно, также думаете, може й вамъ здаеться, що Оксана мени не ривня?

Береза. Я... я... думаю... Я, Олександре Опанасовычу, ничого не думаю. Я не можу сказаты, це не думала про це. Оксана — дивчына гарна. Теперъ уже не верныться... А мени Петро казавъ, що вы мусыте йты до волосты. Не гайте часу, идить, а я трохы видпочыну и пиду, — мени треба у другу сторону.

Петро. А такъ, ходимъ, мерщій... Я й забувъ, люды зибралыся коло волосты, чекають васъ.

Богунъ. Ну, ходимъ. Прощайте, Олена Иванивно, бережить себе... Якъ вы не подумаете про себе, то хто жъ про васъ подумае, хто васъ пожаліе?... (*Выходять*).

Ява XI.

Береза (*одна*).

Береза. Правда, правда. Одна-однисенька. „Хто жъ думатыме про васъ, хто васъ пожаліе?“ Нихто... Нихто... Усе що серце грило, вся надія пяты роkивъ — усе зразу згынуло... (*Оглядаеться*). Оттутъ я думала жыты... тутъ його ждала и выглядала зъ академіи... Оттутъ зъ заграныци... У цій хати — ни

гадала жыты зъ любымъ гарнымъ? И все, все пропало. И винъ ще мене пыта, якъ я дывлюсь на його весилля? Що жъ я скажу? Хиба я суддя у цьому дили? Боже мій, яка мука! Щось давыть за горло. То сльозы. Выплачусь въ останній разъ, поховаю свою долю... Пропало все, пропало на викы, не вернеться николы, николы не жытыму... Шматокъ серця видирвався и все злылося у одну пляму... Не душить же хочь вы мене, сльозы мои, перши сльозы дивочи... (*Рыдае*). Плачте, очи! Плачте въ останній разъ! (*Пада навколинкы*). Прощай, мій любый, коханный... брате... брате...

(зависа).

ДІЯ ДРУГА.

Середына хаты Кіевця. Убрана якъ и другыхъ селянъ. Трое дверей; довгый стилъ, на йому багато кныжокъ и паперы.

Ява I.

Оксана *шые, коло неи* **Гапка.**

Гапка. Куды жъ ты несешъ, пытаю його? Що ты зъ хаты выносышъ? Твое, кажу, дило, колы ты зъ розумомъ, прыносыть въ хату, а ты выносышъ. Що жъ бы ты думаешь, винъ говорыть...

Оксана. А що?

Гапка (*перекрывлюе*). „Я, каже, роблю, якъ вилъ“. А щобъ його робыла лыхая годына! „Це каже мои гроши и що хочу, те зъ ными й роблю“. А! Анахтемська душа, кажу, кровъ мою пьешъ! И такъ,

голубко моя, любенька, не зъ серцемъ. Богъ давъ, кажу, трохы уродыло, да панъ, се бъ то твій такы чоловикъ запомигъ, а ты чорты - батька зна кому виддаешъ? А винъ мени: „Хочъ ты мени й жинка, а колы не розберешъ того, що всякъ повыненъ убогому запомогаты, то я тебе не послухаю“. Душогубець ты мій, кажу! Та вговорюваты. А винъ, якъ дерево, мовчыть. Я тоди просыты, я молыты! Я йому, що я ходжу и гола, и боса, и простоволоса, що всихъ пьяныць та слабыхъ не обдилышъ, що коженъ за себе дума, кожень задля себе працюе... А винъ, проклятый, прosты Господы, свое да й свое... Тутъ я й розсердылась...

Оксана. Та чула, якъ вы розсердылысь: баба Оныся на той часъ надійшла й бачыла, що помыйныця була перевернута середъ хаты.

Гапка. Охъ, то, серце мое, я ногою зачепыла.

Оксана. И рогачи по хати роскыдани, а одынъ у васъ у рукахъ бувъ...

Гапка. Ой, пташко моя, то жъ я коло печи поралась, саме у ранци було.

Оксана. И волоссе на голови бидного Петра роскуйовдане.

Гапка. Рыбонько моя! Николы жъ винъ не пребереться: якъ спавъ, такъ й пишовъ.

Оксана. Та ще Оныся казала...

Гапка. Бреше вона, безвока паскуда! Бреше вона, якъ собака! И маты іи така була, й батько іи злодій! Хиба не знаемо, якъ вона крашанкы краде? Хиба на одну мене бреше, якъ той куцый собака? Вона й на твого чоловика бреше...

Оксана. Ну, це вы вже такъ... Про мого нихто не говорыть ничого.

Гапка. Ба, говорыть! Оныся бреше таке, що й соромъ казаты.

Оксана. Що жъ вона каже? Якъ правда, то й кажить!

Гапка. Таке, таке выводыть своимъ довгымъ чорнымъ, якъ у гадыны, языкомъ... Ну, я вже скажу: твій ходыть до вчытелькы... Отъ що!

Оксана. Ну, такъ що жъ, що ходыть? Це я добре знаю. Що жъ зъ того?

Гапка. А те що... Не хочу переказуваты ти брехни...

Оксана. Э, ни якъ почалы, то й кинчайте. Такъ не можна!

Гапка. Та що жъ! И скажу. Не боюся: у ночи ходыть...

Оксана. Це брехня, брехня! Соромъ ій казаты, соромъ и вамъ!

Гапка. Отъ тоби й маешъ! Хиба жъ це я? Люды говорять. Такъ на мене звернуть и те, що вси говорять, якъ твій панъ доставъ пьять тысячъ грошей й заховавъ ихъ у банку, у городи.

Оксана. Колы? Яки гроши?

Гапка. Ха, ха, ха! Отъ тоби й жинка, а не зна, що чоловикъ таку сылу грошей переняв! Отъ тоби й „подружжя вирне!“

Оксана. Це не правда. То мабуть громадськи гроши, тому я й не знаю.

Гапка. Эге, громадськи. Може й громадськи, а тилько винъ громади казавъ, що громадськыхъ гро-

шей нема... Може й булы громадськи, а теперъ вже його сталы...

Оксана. Не може буты! Ни, щось не такъ... Якъ бы въ його булы гроши, винъ набравъ бы мени на спидныцю. Винъ казавъ: „Якъ продамо хлибъ, та заробымо, то куплю тоби всю нову справу — й шубу, и платокъ гарный на зиму.

Гапка. Эге, казавъ! Казавъ и мій. Воны уси добре кажуть... Спершу й люблю, и те, и се, и наймычку визьмемо, щобъ лекше було, а якъ дійде до дила, то й на... Таку дулю пиднесе! Воны уси таки. Я ихъ добре знаю. (*Трохы згодомъ Гапка озываеться*). Що це въ тебе, моя рыбко, неначе трыдни хата не метена?

Оксана. Не мала часу. У ранци до коровъ, коло печи пораюсь, а тутъ дытына плаче й плаче. А Олександеръ каже, що його сорочкы порозлазылысь, стала лататы.

Гапка. Отъ тоби й пани! Ха, ха, ха!... А наймычкы й доси немае.

Оксана. Та нема жъ.

Гапка. Чому жъ нема, може вы бидни?

Оксана. Олександеръ каже, що бидни!

Гапка. Ой, бидни жъ мои паненята! А роздаваты гроши е? А для жинкы немае й наймычкы?! Тому ты й ходышъ задрипана... У батька не така ходыла...

Оксана (*трошкы не плаче*). У батька... я була на воли, а тутъ цилый день нема часу погуляты, питы у село промижъ люды...

Гапка. Що жъ винъ сылуе робыты и у сьвято?

Оксана. Та ни, не робыты... А чыта кныжкы,

щобъ я слухала. А то й мене сылуе чытаты... Чытаю, чытаю, ажъ голова болыть... Ты, каже, за тры рокы не вывчылась и чытаты добре; онъ, каже, пысарыха и дурна, якъ ындычка, а все чыта.

Гапка. Такъ, такъ, моя голубко. Пысарыха? Пысарыха пани на всю губу! Вона и въ капелюси ходыть и шаль таку надине, що ажъ на! А ты йому скажы: и наймычка и наймытъ у неи, вона мае часъ чытаты. Якъ увійде пысарыха до церквы, то вси розступаються, а ты, якъ прыйдешь, то бабы тилькы жалiють тебе: бидна, кажуть, попалася: найшовъ соби панъ даремну наймычку... Бидна ты, бидна... Нема въ тебе матери, никому тебе навчыты... Чытае у сьвято? А? Це якъ мій дурень... (*Оксана плаче*). А я думала, що у тебе е гроши, та позычышъ мени корбованцивъ зо два!...

Оксана. Ни, титко Гапко, нема у мене й копійчыны.

Гапка. Ну, якъ нема, то й за це спасыби. Прощавай, моя рыбко! Та не спускай йому ничого. Петро у мене вже другый. Я ихъ добре знаю, воны у мене у печинкахъ сыдять: уси, уси одным мыромъ мазани. (***Выходыть***).

Ява II.

Оксана (*одна*).

Оксана. И не знаю, що й думаты? Олександеръ якъ тилькы не на роботи, то въ учытелькы, або вона у насъ. А гроши, якъ же це выйшло? Винъ каже, що у його не мае, громади каже, що не мае грошей, а самъ хова у банку... Якъ бы винъ бид-

ный бувъ, то у городи не куповавъ бы кныжокъ... Мени ничого не прывезе, а соби кныжкы й тютюнь добрый. И що жъ, за паномъ замужемъ. Ніякои радосты... Не чую видъ його и прыхыльного, ласкового слова... Усе понурый... Бидна жъ моя головенька зъ тымъ жыттямъ! Не слухала батька, отъ и выйшло!.. (*Пла́че*).

Ява III.

Оксана и **Иванъ** (*пъяненькый*).

Иванъ. Зраствуйте, пани, ваше благородіе!

Оксана. Здоровъ бувъ, Иване! Сидай, гостемъ будешъ.

Иванъ. Ны какъ нетъ. Постоимо, не атпадуть ногы. Праздравляю васъ изъ палучкою, значыть, прымиромъ изъ палученіемъ деньогъ.

Оксана. И що це ты верзешъ? Що, ты забувъ вже и говорыты по-людськы, лама языка.

Иванъ. Такъ тошно. Мы, значыть, изъ мужыкамы по-мужыцькому, а зъ панамы по благородному. Те жъ у городи бувалы, абходитысь умеемъ. Праздравляемъ изъ палучкою деньогъ.

Оксана. Що ты тамъ говорышъ? Про яки це гроши?

Иванъ. Про ти гроши, то есть, про те деньги, що получено пять тысячъ и значыть у сахранну казну, прымиромъ, будучы изпрятаны безъ сумленія.

Оксана. Бачу, Иване, що ты выпывъ трохы, заснувъ, та тоби и прыснылося.

Иванъ. Ныкакъ нетъ. У сахранной лыжать. Самъ

выдалъ. Былъ у городи, по нашому значыть майстерству и выдалъ, какъ ихъ благородіє хадили у сахранну казну, у банку се бъ то.

Оксана. И це тоби прыснылося.

Иванъ. Не можетъ етаго быть. Пазвольте и прошу дать мени, значыть, на водку колька деньогъ, по-панськы: дать Ивану рубъ на водку!

Оксана. Видвяжыся ты видъ мене! У мене немае й копійкы.

Иванъ (*регоче*). Ай да барыня! Отъ такъ пани на всю губу! А ты й справди думала, що я визьму? Рубъ за мовчанне? Э, ни! Мужыкивъ обчыстылы, якъ треба, а теперъ и копійчыны не мае? Зибралыся до купы панъ и дука и пидвелы мужыкивъ по-панськи, обидралы. Эге! Знаемъ цю даровану землю: рогомъ вона лизе! Молодци! Обчыстылы! Иванъ пьяныця, Иванъ нечеве, а за громаду посто-о-оить! Обчыстылы! Ну, цього и Иванъ пьяныця не зробыть! (*На цю ричъ входыть Коноленко*).

Ява IV.

Ти жъ и **Коноляенко.**

Конопленко. Чого Иванъ не зробыть? Здравствуй, дочко! Здоровъ, Иване!

Оксана. Здраствуйте, тату.

Конопленко. Такъ чого-чого и Иванъ не зробыть?

Оксана. Та то винъ зъ пьяныхъ очей верзе нисенитныцю.

Конопленко. Яку-таку! Ну, ну, кажы, чоловиче тверезый и розумомъ пресьвитлый.

Иванъ (*засмутывшысь*). Бачывъ, якъ Олександеръ Опанасовычъ ходывъ у банку у городи и виднosывъ гроши.

Конопленко. Чыи гроши.

Иванъ. Громадськи.

Конопленко. Звидкы знаешъ, що громадськи? А що жъ воны значени? А може й чыи ыньши?

Иванъ. Гершко казавъ, що громадськи, що за проданный хлибъ, за пшеныцю.

Конопленко. Дурный и ты и твій Гершко дурный. Тилькы ты пьяныце нечеве, а-Гершко ще й шахрай... Геть зъ хаты, щобъ и духу твого не було!

Иванъ. Геть, то й геть! Не любо слухаты? Родычи: дука й панъ, одынъ одного покрываете... Все выведемъ на чысту воду! Знаемо васъ! (*Хутко выходыть*).

Ява V.

Конопленко и Оксана.

Конопленко. Така гадына. Його грій, воно ще й укусыть. И чого ты його пускаешъ у хату?

Оксана. Винъ николы не ходыть, а сьогодня прыйшовъ и таке понисъ! Такъ мене вразывъ, у саме серце... Таточку, голубчыку, скажить мени, чы се жъ може буты, щобъ Олександеръ Опанасовычъ заховавъ громадськи гроши?

Конопленко. А чому ни?! Гроши таке дило... Хто ихъ мае, той правый, той розумный. Тилькы то може брехня. Ты покы що, не кажы Олександрови Опанасовычу. Тамъ розберемъ, якъ и що. А де жъ

винъ? Я бачывъ, якъ винъ выйшовъ зъ школы и йшовъ сюды до дому.

Оксана. Не знаю де винъ. Николы видъ його не чую, куды и за чымъ иде и що робыть...

Коноплєнко. И добре, це не жиноче дило. Що чоловикъ робыть, те й гараздъ. Твое дило коло дытыны та зъ рогачамы. (*Глянувъ у викно*). А онъ де й винъ иде.

Ява VI.

Коноплєнко, Оксана и Богунъ.

Богунъ. А, тато! И вы тутъ? Ну, спасыби, що не забуваете! Здраствуйте!

Коноплєнко. Здоровъ, сыну!

Богунъ. А я оце бувъ у школи, дывывся, якъ хлопци вчаться Сьвятому Пысьму, та забигъ до Петра. Отто бидолаха! Гапка исть, та й исть йому голову за кныжкы.

Коноплєнко. То въ неи бабськый розумъ. А кныжка велыке дило. Я ввесь викъ жалкую, що не вывчено мене. Кныжка добра ричъ тилькы для розумного, а дурневи й кныжка не поможе. Давъ оце я чытаты твои бумагы про росходы та прыходы моему Пылыпкови,—ну, дурне чытало, чытало и ничого я не розибравъ.

Богунъ. Такъ я вамъ же прочытаю, або роскажу ще разъ.

Коноплєнко. Роскажы будь ласкавъ, бо люды дуже реметвують... Ты знаешъ, що гній возылы и перший и другый рикъ на землю и все чысто пишло у солому й зерна не вернуло. Дуже реметву-

валы на тебе: „На що, кажуть, той гній“? И я те жъ кажу: наша земля не прыймае його.

Богунъ (*гаряче*). Господы! Зновъ про той гній Та розберить вы, що у солому пишло, тому, що дощи й дощи йшлы. Отъ де земля погана, тамъ уродыло, а въ насъ пропало. За те цей рикъ ни въ кого й зерна нема: пшеныцю покосылы на солому й соломы доброи не выйшло, а мы маемо 4000 четвертей. Усе вернулы, а на той рикъ, якъ кажуть вчени люды, дощу мало буде — и у насъ хлибъ знову буде

Коноплєнко. Та воно такъ, що й казаты. Теперъ знову люды бояться... Кажуть, краще бъ було, хочъ дешевше, та на току у насъ продаты, нижъ возыты у Одессу. Бо хто його зна, яка цина буде.

Богунъ. И це, прошу васъ розберить: Гершко дававъ по 90 коп. за пудъ. Що вы думаете у його була надія продаты дорожче? Була. А що винъ малый—не зна яка цина у Одесси! На що жъ мы дамо жыдови зароблять, на що подаруемо тысячу, або й дви?

Коноплєнко. Воно й це правда. Я казавъ людямъ, а воны свое.

Богунъ. Вчора вже на байдакы склалы и я прынявъ лыстъ, що вже поихала пшеныця у Одессу. Черезъ тыжденъ буде у городи, а днивъ черезъ тры и я поиду, у перши рукы продамъ.

Коноплєнко. Ну, и такъ добре. Гарно выходыть... И ты такы заробышъ не малу частыну.

Богунъ. Якъ я зароблю?

Коноплєнко. А такъ. Тоби жъ дадуть фак-

торного, за труда. значыть? Ну, копійку, або дви скынешъ,—громади ничого, а купцеви барышъ; винъ тоби й подякуе.

Богунъ. Що це вы говорыте?! Якъ у громадському дили, що бъ я гроши бравъ?

Конопленко. Такъ що жъ того? Тутъ гриха нема!

Богунъ. Та це жъ нечесно! Хиба чесна душа таке зробыть.

Конопленко. Якъ коржа, такъ коржа. Чесна, чесна! Выгадкы! Хиба ты думаешъ, що есть чесни? Уси чесни, а беруть. Онъ подывысь кругомъ себе: уси чесни и уси беруть. Селяны воны не беруть, бо нихто не дасть. Памятаешъ торикъ, якъ два рокы зъ ряду не вродыло, тебе трохы що не убылы. Та я поставывъ десять видеръ горилкы, та замовклы трохы. Хиба жъ це не хабаръ? На що й казаты про селянъ. Не знаю, якъ у васъ у кныжкахъ, а помоему такъ: у мужыка чесносты тіеи нема й не шукайте, винъ голодный; увесь викъ зза шматка хлиба бьться, ктому й ненажерлывый. Мужыкови треба добре наистысь, наистысь вволю, тоди винъ чесный стане, а покы що, винъ за гроши й душу продасть...

Богунъ. Ни, цьому вже я николы не пойму виры!.. Вы такъ темно дывытесь на людей!..

Конопленко. И не виръ, отъ побачышъ: не дай Боже не вродыть хлибъ на той рикъ, або убьють тебе, або спалять хату. Одынъ разъ тилькы оступышся и все пропало. Мужыкы строгы, сувори... Уси мы такы, и я такый...

Богунъ. Ни, умру, а не пойму виры... И отъ що вамъ скажу: колы дійду думкамы до такого темного погляду на людей, я умру наглою смертю.

Коноплєнко. Що це ты? Хай Богъ бороныть! Ой, несподивано до чого добалакалысь. Прощавайте! Мени вже часъ до дому. (*Коноплєнко выходыть. Богунъ провожа*).

Богунъ. Бувайте здорови! Не мынайте нашои хаты...

Ява VII.

Оксана (*одна*).

Оксана. Такъ отъ воно що! Тато каже: „Чому ни“? Се бъ то винъ може взяты чужи гроши... И вси заговорылы зразу... Гапка каже, що люды жалкують за мене. Ну, тривай же, пане! Добьюсь я свого; забравъ мою волю дивочу, та на запасци ще водышъ? А тутъ ще й учытелька... Серце болыть и ничого не розбере... (*Входыть Богунъ*).

Ява VIII.

Оксана и Богунъ.

Богунъ. Хто у тебе бувъ сьогодня, Оксано?

Оксана. А тоби яке дило?

Богунъ. Якъ яке? Хиба жъ я тоби чужый, та що й за грихъ спытаты?

Оксана. Гриха не мае... Була Гапка. (*Мовчыть и трохы зъ годомъ*). Твій прытель добрый! Зъ хаты тягне, якъ той злодій...

Богунъ. Що жъ винъ тягне и куды? До шынку чы що?

Оксана. Чого тягне? То жъ ваша наука йому далась; вы жъ його вчылы роздаваты каликамъ та пьяныцямъ свое добро...

Богунъ. Я? Схаменысь! Колы жъ я цьому учывъ? Я тилькы казавъ, що нашъ Богъ-Хрыстосъ учыть насъ любыты людей, усихъ людей: и каликъ и пьяныць, а ты онъ що!

Оксана. Я — ничого. Про мене хай воны показаться, я ни люблю, ни ненавыджу людей, бо ихъ не знаю... А того, хто мени дорикае, того не люблю.

Богунъ. Хто жъ тоби дорикае? Хиба я тоби що кажу? Я тилькы кажу, що ты ніякъ не зрозуміешъ того, що тоби говорять.

Оксана. Эге, звисно, „дурна"; тому й не розберу; дурна, бо не фершалка и не вчытелька.

Богунъ. Що? Знову заводышъ? Я бачу, що щось хочешъ сказаты: кажы прямо, а то все навмання.

Оксана. Ничого мени говорыты. Я уже казала.

Богунъ. Це про го̂родъ, щобъ у го̂родъ ихаты? А тоби, Ксеню, здаеться що тамъ краще?

Оксана. Ничого мени не здаеться, видвяжысь ты видъ мене. Де вже дурнымъ мужычкамъ у городъ? Я жъ мужычка!

Богунъ. Знову й знову! (*До себе*). Господы, яка мўка! Оксаночко, де кныжка, що я тоби дававъ чытаты?

Оксана. Кныжка у кухни пидъ лавкою.

Богунъ (*иде до кухни*). Можна бъ и на столи покласты. Кныжка не ганчирка, вона вартъ грошы, та ще у кухни у тебе, такъ же не прыбрато, якъ и въ хати. Чому, справди, не выметешъ хаты? (*Выходыть до кухни на-ливо*).

Ява IX.

Оксана (*одна*).

Оксана. Бачъ, якый! За кныжкамы буду ходыты! „Кныжка вартъ гроши“ Я знаю, що вартъ, та ще й велыкыхъ грошей. Тилькы для мене грошей немае, ничого окримъ розмовы, що я ничого не розбираю, недотепна до вчення. Такъ мени остогыдло мое жытте, такъ важко! А якъ це згадаю, що винъ може учытельку любыть?.. А бо що гроши ховае, такъ таке зло визьме! Отъ и теперъ, якъ наймычци дорикае, що у хати не прыбрато. Ну, годи, треба Гапку слухаты. Ничого йому потураты... Не метена, кажешъ, хата? Це ще ничого, ще гирше буде. Я ще й такъ зроблю. (*Кыдаеться и роскыда все по хати, вiныкъ по середыни, рогачи коло дверей; ганчирку на стилъ кладе и хутко йде до печи*). Теперъ на! Дывысь! Иде... Хай подывыться!

Ява X.

Богунъ и Оксана.

Богунъ (*входыть и зачипляеться за рогачъ: винъ пада; пидиймае и ставыть його коло печи; пидиймае виныкъ и кладе у кутокъ; сида за стилъ, бере кныжку и бачыть ганчирку*). Що це ты, Ксеню, пороскыдала свои струменты, та ще й на стилъ поклала. (*Оксана мовчыть и горшкы тягне зъ печи; и зновъ заставляе, грымае та стукотыть*). Ксеню! А, Ксеню! Що це ты робышъ? Ксеню, я тебе пытаю, що жъ ты й слова не промовышъ?

Оксана. Що жъ мени зъ „вамы“ говорыты? Бачыте, що коло печи пораюсь.

Богунъ. Зъ „вамы“? Ничого говорыты? Та що зъ тобою?

Оксана. Ничого.

Богунъ. Чого ты сердышься, чомъ говорышъ мени „вы“?

Оксана. Якъ чому? Вы панъ, а я наймычка ваша... Тилькы безъ платы...

Богунъ. Ксеню, Ксеню, що це ты говорышъ? Схаменысь! За що ты мени такъ докоряешъ? Яка жъ ты наймычка?

Оксана. А то-що? Уси, уси мають наймычку, або й дви, а я якъ каторжна роблю. (*Кризъ слёзы*). Та ще й...

Богунъ. Ще що?

Оксана. Та ще й обшарпана ходжу... (*Плаче*). Якъ послидня...

Богунъ. Боже, Боже, яка мука! Я жъ тоби казавъ, чому не наймаю людей. Оксана, голубко, послухай мене, слухай!

Оксана. Чула, чула я це... Це брехни... А ты, ты... тому, що скупый...

Богунъ (*ледве перемага себе*). Оксана, Оксано що ты говорышъ? Бийся Бога!

Оксана. Правду, правду говорю... Правда очы коле...

Богунъ. Оксано, опамятайся! Ты жъ бачышъ, що й я також роблю, якъ и ты, що й у мене не мае наймыта.

Оксана. Эге, робышъ! Якъ соби такъ и кныжкы и тютюнъ добрый купуешъ...

Богунъ. Охъ! И це згадала!.. (*Згодомъ*). Оксано, розберы ты, що е таки прывычкы, безъ котрыхъ жыты не можна. Безъ кныжкы — я умру.

Оксана. А тютюнъ?

Богунъ. Тютюнъ? Я не курытыму бильше.

Оксана. Що мени за корысть зъ того? Зъ мене люды сьміються, мене вси, вси жаліють. Я обидрана, гола... Усе, що видъ батька прынесла, зносыла. (*Плаче*). А ще пани...

Богунъ (*побачывъ когось у викни,—хутко*). Оксано, Оксаночко, цыть, моя голубко. Учытелька йде. Утры сльозы. На що чужымъ людямъ знаты, що въ насъ у хати робыться.

Оксана. Ни, ни, нехай и вона, нехай уси знають, якъ я нещасна!

Ява XI.

Ти жъ и **Береза.**

Береза (*весело, хутко входыть*). Здраствуйте, мои люби: Олександре Опанасовычу! (*Руку дае*). А що, Оксано, якъ дытына? (*Иде до неи и запрымитывшы, що вона плаче, на хвылыну стае и хутко вертаеться, неначе не бачыть*). А отъ я краще сама пиду подывлюся. Мабуть здорова, колы спыть. (*Иде у други двери на-ливо*).

Богунъ. Оксано, Оксано! Не соромъ ты мене... Хрыста рады, не плачъ. Заспокійся... Я все, все зроблю.

Береза (*входыть*). Спыть, янгелятко.

Оксана. Теперъ усе зроблю? Пры людяхъ соромъ? А безъ людей онъ якый!

Богунъ. Ни, цього вже я стерпиты не можу! Колы почала, то усе росказуй. Олена Иванивна Богъ зна що подумае.

Оксана. Хиба я боюся твоеи Олены Иванивны. Я й пры ній скажу.

Богунъ. Ни, ни, не кажы, не треба, не треба, не сьмій казаты! (*Крычыть*). Колы ты такъ почынаешь, ничого не треба... Не сьмій!

Береза. Пры мени вы говорыте, то й я не стоятыму мовчкы. Що це вы, люби мои? Схамениться! Оксаночко, чого ты плачешъ та вбываешся? Може тоби наговорылы що? Скажы моя кохана, скажы жъ, вывы жъ, що на серци. Не може буты, щобъ Олександеръ Опанасовычъ не зробывъ усього, що ты бажаешъ. А вы... вы... на що вы пидпялы голосъ? На кого? Подумайте! Оксано, не плачъ. Скажи, чого ты бажаешъ? Мабуть тоби тяжко, багато роботы?

Оксана. Отъ бачышъ, чужа людына и та бачыть, що мени тяжко.

Богунъ. Я робывъ, що думавъ, що на серци...

Береза (*тыхо до його*). Писля, писля скажете... Такъ зза цього убыватысь, плакаты? Э, жинко! Такъ не можна. (*Спива*). „И чого жъ ты смутна, не весела!“ Краще одяглась бы, та пишла бъ у село чы сама, чы зъ чоловикомъ. Забигла бъ до Одаркы. А знаешъ: ій Богъ давъ сына сіеи ночи. Такый бравый хлопчыкъ! Тебе згадувалы. Одягайся лышень, та побижы, а я прынесла хлибець,—сьогодня спекла. Виднесы хлибець. А ну, хутче... Ото яка, ій же Богу!

Оксана. А якъ же Ивась? Хиба й його взяты?

Береза. На що? Погодуй його трохы, та й бижы, а я посыджу коло його.

Оксана. Та не знаю якъ воны. (*Дывыться на Богуна*).

Богунъ. Иды, иды, Ксеню... И мени треба йты.

Оксана. Такъ я погодую й пиду. (***Выходыть хутко***).

Ява XII.

Богунъ и Береза.

Береза. Що це вы, Олександре Опанасовычу? Якъ це треба розумиты? Вы... вы... на жинку, на дытыну крыкнулы? Вы розсердылысь?

Богунъ. Поймить вы, що й я людына, що въ мене е нервы.

Береза. Та що въ васъ выйшло?

Богунъ. Довго казаты... Вона хоче... Ни, не можу. Душыть мене за горло... Все пиднимаеться... Охъ, якъ гирко!

Береза (***наблыжаеться до його***). Якъ можна, такъ скажить. Я жъ вамъ другъ. Може й поможу!..

Богунъ. Не руште мене! Не вражайте моеи раны, бо болыть. Не можу бильше терпиты. Не часъ, не годыну бачу я, якъ Оксана все дали и дали видходыть видъ мене. Я „панъ“ въ іи очахъ, вона хоче буты панею... у неи нема наймычкы... въ неи нема платкивъ, спидныць. Брр... ажъ протывно вымовляты!.. Гирше, ще гирше: вона поприкнула мене, що я скупый, що для себе купую тютюнъ, —кныжкамы докоряе. Поймить! Подывитесь у це пекло!.. Не забудьте, що це вже бильше року: то тутъ шпыль-

ка, то тутъ колючка, проста, груба; зъ простымы жиночымы хытрыщамы... Треба самому такъ жыты, самому терпиты, щобъ почуты усе горе, усе... (*Сивъ и захлыпавъ*). Бачте, бачте?.. Нате жъ, дывиться, дывиться! Чого жъ вы стоите, якъ укопана? Чого жъ не сьміетесь? Чого не кажете: герой, добрый лыцарь!

Береза. Олександре, друже! Що жъ це вы? Та це на васъ якась хвористь напала. Друже мій!

Богунъ. Хвористь? Такъ! хвористь и... нихто іи не заличыть... Не можу бильше... (*Хапа шапку и хутко выбига. Оксана входыть у други двери*).

Ява XIII.

Береза и Оксана.

Оксана. А Олександеръ? Пишовъ? Я хотила зъ нымъ йты.

Береза. Ну, винъ самъ пишовъ.

Оксана. Такъ я побижу на часыну. Голубонько!.. Попрохайте його, щобъ... щобъ винъ мени купывъ нову одежу... таку, ажъ соромъ казаты...

Береза. Кажы, Оксано, не сoромся!

Оксана (*помовчавшы трохы*). Таку... таку, якъ у пысарыхы. (*Выбига*).

Ява XIV.

Береза (*одна*).

Береза. Дытына, непросьвитный розумъ! А Олександеръ? Бидный Олександеръ! Я чую, бачу, давно бачу, що тутъ коиться... Чомъ це горе не на мене упало? Жинка, якъ лоза гнучка, я бъ же вынесла,

схылылась бы та стерпила; винъ... винъ якъ дубъ сыльный. Одна, дви хмары набижатъ и його зразу — зломыть и не стане велыкои души, сьвитлого розуму. Не бачу и не маю сылы запомогты. Не думала я, не гадала, щобъ колы-небудь трапылось мени бачыты горе любого... Та що любого!! Мого, мого коханого, и не маты сылы запомогты!!! Чужымъ — и тымъ стаю у прыгоди, а йому, моему сызокрылому, моему орлу ничого... Теперь, колы душа його розрываеться, теперь, колы його вразылы у саме болячe, колы уси його принцыпы потоптани у калюжу, колы въ його души копалыся не вмытымы рукамы, теперь я бъ упала навколишкы, взяла бъ його на рученькы, якъ дытыноньку малую, я бъ його утишала, я бъ його нижно, нижно заспокоила, сылы бъ йому додала, а теперь... я ничого... ничого не можу... не сьмію ничого діяты... Господы! Вирую въ Тебе, найвыщу правду! Тебе молю — благаю: дай сылы, дай житы и добро робыты моему коханому!

(з а в и с а).

ДІЯ ТРЕТЕ.

Декорацыя першои діи.

Я в а I.

Гершко (*одынъ входыть, якъ зависа поднимаеться*).

Г е р ш к о. Ну, ты Грыгорый Семеновычъ Перцовъ, махъ денъ гешефтъ! Выходыть и шправди гешефтъ! Ганцъ гитъ выходыть. Я вамъ на шекрету буду гаварыть: нашъ дурной панъ, скаженый фють,

фють! Пропадьоть, какъ ущаращий шнегъ, и ребъ Гершъ зостаненться на село и землю эту возьметъ. Я вамъ гаварю, я не буду Грыгорый Семеновычъ Перцовъ, когда його не выпру ижъ шела!

Ява II.

Гершко и Петро.

Гершко. Здраштвуйте вамъ, гаспадинъ Петро!

Петро. Здоровъ бувъ!.. А що ты тутъ робышъ?

Гершко. Що роблюу-у? Малъ одною шекретъ ижъ паномъ. Мы пагаворилы и онъ пошелъ.

Петро. Якъ? Зъ Олександромъ Опанасовычемъ у тебе секреты?

Гершко. А зачыво не-е-етъ? Онъ комерческой человекъ и я комерческой. Онъ ганделюетъ ижъ пешеницемъ и я ганделюю ижъ пешеницемъ.

Петро. Чудно це мени слухаты. Про що жъ вы говорылы?

Гершко. Я жъ тебе говорю, што шекретъ.

Петро. А мени можна сказаты, бо винъ мени усе говорыть.

Гершко. Усе-е... ой, ой! Какія жъ вы разумніе! Онъ вамъ увшьо гаворытъ? Етого не було и никогда не будьотъ.

Петро. Та мы жъ перши прыятели. Що ты верзешъ?

Гершко. Гашпадинъ Петро! Ижъ вамы никакого разгавору я не хацу. А шкажу вамъ, што вамъ не увшьо гаворыть вашъ панъ, оттаво, што вы малчать не вміете.

Петро. Хто—я? Дурню! Та ты мене порижъ на шматкы и тоди не скажу.

Гершко. Кагда вы тако-о-о-й?! Я вамъ не буду больше гаворить. Вы грамотни? Чытайте етово письмо! (*Подае лыстъ*).

Петро (*чытае*). „Многауважаемому ребъ Гершу-Лейбу! Слава Бога! Увшьо харашо. Пышыныца мужыцкая намы куплена у вашаго пана. Пять тысячъ задатка ему далъ. Што дальше будьотъ буду пысать. Мы ижъ пакорнымъ слугамъ Шмерель Голдгелдъ и кампанія“. Що це таке? Якъ продавъ?

Гершко. А слова-а? Вы гаворылы, на шматкы порижуть? Ну, зайдъ гезиндъ. А мы пойдьомъ! (*Выходытъ*).

Петро. Бога не боишся! Роскажы! Якъ же це? (*Иде за нымъ*).

Ява III.

Береза и Богунъ (*идутъ зъ другого боку*).

Богунъ. Ничого не розберу... Голова неначе у тыскахъ. Вы жъ бачылы — усе бачылы. Ни одного слова не скрывывъ, ни одного дила, а ни одного кроку потайно не робывъ, — и куды не гляну, усе бачу неприязный поглядъ на мене. Бачу, що мени не ймуть виры.

Береза. Люды прости, селяны — воны неймовиры: воны завжды такъ дывляться, на всихъ.

Богунъ. Э, ни! Не на всихъ... Бабенка воны поважають, а мене... воны знову паномъ звуть... Спершу бувъ Александромъ Опанасовычемъ, а теперъ панъ и панъ...

Береза. Що жъ це васъ такъ вразыло? Вы жъ панъ и е...

Богунъ (*скыпивъ*). Якъ, и вы, и вы мене за пана вважаете?

Береза. А вже жъ вы панъ и по розуму. и по вченню, и по звычаямъ! Якъ же вы думалы, що все, що за трыдцять рокивъ прыстало до васъ видъ пелюшокъ и до прыизду на село, усе зразу пропаде?

Богунъ. Та я жъ усе скынувъ: и жывъ по простому и робывъ якъ и вси селяны...

Береза. Оттутъ по моему и грихъ, помылка ваша.

Богунъ. Олено Ивановно, и вы, и вы мене судыте!..

Береза. Зовсимъ ни. Я тилькы кажу, нема чого вбыватыся зъ того, що селяны дывляться на васъ, якъ на пана...

Богунъ. Чомъ же воны на васъ не такъ дывляться? Чого воны васъ поважають?

Береза. Про мене иньша ричъ. Бо перше — я мужычка, дочка мужыка; вдруге я й не пьялась пазадъ. Вы бачыте, що я учытелька, фершалка, бабую, а въ поле не иду; до мужыцтва не вертаюсь. Я робыла и роблю интелигентну, паньску роботу... Тому нема и фальшы.

Богунъ. Якъ? якъ? А у мене є фальшъ?

Береза. Не въ васъ, а въ тыхъ обставынахъ, въ якыхъ вы себе поставылы.

Богунъ. А я думавъ, що вы мій вирный другъ, що вы мене пиддержете... Вы жъ знаете, якъ у мене душа болыть?

Береза. Знаю и пиддержую, якъ умію. Вы думаете, що я васъ осудыла, завышуватыла? Э, ни! Вы не розибралы...

Богунъ. Чому жъ вы сперршу не сказалы, чотыры рокы тому назадъ, колы вы все бачылы?..

Береза. Не могла... Не можна було.

Богунъ. Чому жъ вы, що стоялы въ сторони, не сказалы: не женысь на Оксани. Вы жъ знаете, якъ мы теперъ жывемъ. Можебъ я послухавъ вашого тверезого розуму.

Береза. Про Оксану?.. Не могла, не могла... Колысь же роскажу... А про Оксану мени не кажить! Правда не у васъ, а у неи.

Богунъ. Якъ? Я не правый?

Береза. Вы, вы не прави!.. Вы іи не любылы и не моглы любыты!..

Богунъ. Ни, я іи любывъ... Мени здавалось, що я іи любывъ... А теперъ, теперъ я іи ненавиджу! Я не можу іи бачыты! Вона мое жытте отруила, вона бабськымы выгадкамы, шпылькамы, своимъ тупымъ розумомъ щоденно сердыть, гнивыть мене, я часу не маю спокою, не можу ничого робыты... Заслабъ... Розберить, що я помылывся... А теперъ, теперъ я знаю свое серце!..

Береза. Що жъ вы знате? Те що згубылы жытте дивчыны?

Богунъ. Боже! Вы мене ножемъ рижете! Въ васъ нема жалю до мене ни на крыхту.

Береза. Жаль-то найгирша враза... Я чую серцемъ, що й вы чуете, а розумъ каже друге.

Богунъ. Ни, дали не можу терпиты!.. Колы вы чуете серцемъ, то знайте, що я васъ люблю... Люблю такъ, якъ нихто николы никого не любывъ!.. Безъ васъ я не можу жыты. Вы для мене усе на сьвити: якъ

рыба безъ воды, якъ птыця безъ повитря, такъ я безъ васъ, безъ думкы про васъ не можу и годыны прожыты... Знайте жъ... Узнайте!.. Люблю... люблю!

Береза. Пизно... пизно... Оттутъ для кохання. зъ вамы не мае серця. Тутъ каминь. Воно умерло на викы. Пизно...

Багунъ. Якъ пизно? Се бъ то... и вы... мене любылы?

Береза. Любыла... кохала... Тому й „не беры, мій любый, Оксану“ не казала! Годи! Ни едыного слова бильше... Не рвить мене, не мучте... не згадуйте... Болыть... страшно болыть!.. Пожалійте жъ и вы мене и не руште розирваного на шматкы мого бидного серця... (*Закрыла лыце и хутко выходыть*).

Ява IV.

Богунъ (*самъ одынъ*).

Богунъ. Якъ? Якъ сказала?.. Не памятаю... „Любыла, кохала“. Де жъ мои очи булы? Куды жъ я дывывся? Що жъ я бачывъ? Щасте коло мене було. у моихъ рукахъ, и все выпустывъ... Не звывъ соби кубелечка и занапастывъ долю двохъ дывчатъ! Згубывъ жытте Оксаны, убывъ, слипый, Олену... Боже! И невынно... нѐхотя... Якъ... якъ дурень, якъ хлопчыкъ малый. Мызырія, биднисть розуму мого — тому прычына... Докы не знавъ, що Олена мене любыла, лекше мени було, — теперь, теперьще гирше и ще гирше. До цього часу я мавъ друга прыятеля въ неи — теперъ и цього не маю... Такъ важко, такъ тяжко!.. А серце чуе щось не добре, вищуе воно

якесь велыке горе... Що жъ воно вищуе? Хиба бильше може буты?! Не вже и мое дило середъ селянъ упаде, згыне?! Тоди, тоди, нічого, ни жадноі надіи не зостанеться. Тилько щіею роботою й жыву... Олено, Олено! Чому ты не сказала, чому я не бачывъ!! (*Сида пидъ деревомъ зъ ливого краю сцены, замыслывся*).

Ява V.

Выходятъ чоловика зъ пьять, **Иванъ** *и* **Килочокъ**.

Иванъ. Не можна допускаты шахрайства... Треба розпытаты; усе, усе на чысту воду треба вывесты!

Деяки. Та тоби що? Чого ты прылыпъ? Чы ты робывъ що-небудь; хиба твоя праця, або гроши пропалы?

Иванъ. Якъ? Хиба я не громадянынъ? Що жъ я по вашому, собака? Хиба у мене не мае серця? Вы думаете, що Иванъ пьяниця, то йому и дила не мае до громадськои справы?

Килочокъ. Та мы тебе давно знаемъ, що ты усюды лизешъ, и туды, де не пытають тебе...

Иванъ. Лизешъ? А хто выявывъ Мацуя? Хто видкопавъ про Гнатченка за общеськи гроши? Хто, якъ не Иванъ?

3-й громадянынъ. То зъ пьяныхъ очей?

Иванъ. Я пью, и здорово пью, колы хочешъ, тилькы це у мене хороба... А за громаду и душу покладу.

1-й громадянынъ. Та не скавчы, а кажы дило. Перебылы його, винъ и понисъ черты - батька зна що...

Иванъ. Треба тую бумагу порваты, отъ що! Бо надіи на пана не мае. Я жъ вамъ казавъ, що було. Вы жъ чулы...

1-й громадянынъ. Знаете що? Ходимъ дали... Ніяково тутъ, коло його хаты... Пидемъ дали, та тамъ и помиркуемъ.

Уси. Правдыва ричъ; тутъ не добре, може почуе...

Килочокъ (*идучы*). Казавъ що шкура наша лусне, що зъ насъ такы панъ здере. Це вже доля мужыцька: сюды повернышся—бьють, не доверныш-ся — бьють... (***Видходять***).

Ява VI.

Богунъ (*самъ одынъ*).

Богунъ. Якъ це погано выйшло, нехотя пидслу-хавъ... „Не вирте панови"... Ховаються видъ мене, ка-жуть про мужычу шкуру, що панъ здере... Такъ отъ видъ мене зрозумилы?! Ничого не розберу... Це жъ ти, котрыхъ серце бажало, любыло, для котрыхъ усю душу виддавъ бы! Ни, не треба буты дытыною. Треба всього чекаты, все перенесты и йты, йты. Своеи доли, свого щастя нема, то треба жыты идеею... Треба йты на бо-ротьбу—и пиду. Не вирять мени? Мушу прысылуваты, щобъ вирылы... Хиба слипый не піиме виры... Знаю, чую, що такъ треба робыты, и голова иначе у тыскахъ, а серце—серця немае—рана одна... Выразка на руци й та болыть, а рана? Охъ, боляче!.. Хто це иде? Громада. Не вже почынаеться. Хочъ бы все зразу...

Ява VII.

Иде **громада. Коноплeнко, Иванъ, Пётро** *и* **други.**

Люды. Здраствуйте! Зъ понылдилкомъ...

Богунъ. Здраствуйте, панове громадо! До мене прыйшлы?

Громада. Та до васъ же, до васъ...

Богунъ. Що жъ? Мылосты просымъ, просымо у хату

Люды. Де жъ цилій громади у хату, и тутъ постоимо!

Богунъ. Ну, колы тутъ, то и тутъ добре. Що мае громада? (*Мовчать, перемынаються; оддаликъ Гершко стоить*). Кажете, до мене прыйшлы? Може хочете дещо розпытаты! Пытайте!

Иванъ. Чого перелякалысь? громадське дило! Ничого боятыся!

Люды. Хиба мы боимось? Кажить, дядьку Килочку, вы! Еге кажить!

Килочокъ. Що жъ я казатыму. Перший почынавъ це дило, першый говорывъ Иванъ Пылыповичъ, нехай и теперъ говорыть!

Уси. Коноплєнку кажить! Пылыповычъ хай говорыть!

Коноплєнко. Мени ничого казаты, я земли не хотивъ...

Иванъ. Та винъ родычъ — боиться!

Коноплєнко. А щобъ тоби заципыло! Цыть, гадюко!

Уси. Пылыповичъ хай говорыть! Кажить, нехай винъ говорыть!

Коноплєнко. Воля громадська. А громада велыкый чоловикъ. Що жъ говорытыму и я. Отъ у насъ, се бъ то на сели, люды говорятъ... Намъ знаете цыкаво знаты про пшеныцю нашу.

Богунъ. Що жъ вы хочете знаты? Я, панове громадо, не зрозумію, чого це вы мнетесь? Хиба у перше вы до мене прыйшлы, хиба николы не ны-

талы и я не дававъ по всякъ разъ видповиды? Це жъ ваша праця — и пытайте.

Конспленко. Отъ про цю працю и хочемо знаты. Я знаю... Такъ ще люды хотять знаты... Чы вы, значытъ, продалы пшеныцю?

Богунъ. Якъ продавъ? Ни, не продававъ.

Коноп ленко. Чутка така, що пшеныця продана.

Богунъ. Не чутка, а чыжь брехни. Выбачайте за слово! Пшеныцю пры мени склалы на парусне судно, бо витромъ дешевше, и пры мени и рушылы до Кызыкерменя и дали...

1-й чоловикъ. А завдатокъ хто прыйнявъ?

Богунъ. Якый завдатокъ?! Видъ кого?

Люды. Мы не знаемо, видъ кого, а чутка е, що прыйнялы. Та що винъ говорыть? Не вирте! Завдатокъ узявъ. Що винъ тамъ говорыть! Нехай скаже де гроши.

Богунъ (*блидый, ледве говорыть*). Панове громадо! Це брехня! Брехня! Выходь, говоры, хто чувъ про завдатокъ! Выходь, говоры мени прямо въ вичы!

Петро (*выходыть изъ купы людей*). Я знаю! Я доказчыкъ!

Богунъ. Ты, Петре? Мій побратымъ?!

Петро. Я знаю... Я доказчыкъ!

Богунъ. О, Боже мій! (*Згодомъ*). Говоры, усе говоры!

Петро. Я чытавъ лыстъ, що вы продалы пшеныцю, завдатку взялы пьять тысячъ. Пысавъ той самый, кому вы продалы.

Богунъ. Хто, хто пысавъ? Кому пысавъ. Кажы!

Петро. Не можу сказаты, хто и кому... Не можу, давъ слово не сказаты...

Богунъ. Брехня! Сама пидла брехня! Не буду бильше казаты. Не хочу зъ вамы розмовляты... Колы вы далы виру комусь, хто ховаеться, а не мени — не можу, не хочу... Выберить людей, пишлить до Одессы, нехай воны продають пшеныцю. А що ваше не пропаде — дакъ моя власнисть 1200 десятынъ вартъ бильшъ тіеи пшеныци... Идить! А ты, Петре, а вы, батьку... Хай... вамъ . Богъ простыть... (*Сида, закрыва лыце.*)

Коноплeнко. Мене не вынувать: я громадськый чоловикъ... Да й що жъ мы тоби зробылы? Тилькы спыталы? Що жъ тутъ за грихъ??!

(з а в и с а).

ДІЯ ЧЕТВЕРТА.

Середъ хаты Богуна.

Ява І.

Богунъ и **Оксана**. (*Богунъ пыше, Оксана шые*).

Оксана. Чого ты, Олександре, такый смутный, невеселый? Може ты заслабъ?

Богунъ. Заслáбъ...

Оксана. Треба у вечери розмастыты добре... (*Мовчыть*). А що тамъ у тебе зъ громадою выйшло?

Богунъ. Ничого... Хтось набрехавъ, що буцимъ я продавъ пшеныцю.

Оксана. То Гершко распустывъ та Иванъ. Ще казалы, що ты заховавъ у банку ти гроши.

Богунъ. А ты видкиля знаешъ?

Оксана. Я давно знаю. Мени люды казалы.

Богунъ. И ты мовчала? Ты, моя жинка, мовчала?.. Може и ты дала виру?

Оксана. А що жъ я казатыму? Це, не мое дило. Якъ заробывъ, то й добре... Люды заробляють и намъ краще буде.

Богунъ. Мовчы! Мовчы! Не скверны свои уста!... Не перебывай мене: мени треба пысаты. (*Пыше*).

Ява II.

Вбига **Гапка** и *пада навколишкы передъ* **Олександромъ Опанасовычемъ.**

Гапка. Ой, батечку! Ой, лышенько! Го-о-ренько жъ мое! Сыротою лышусь? Па-а-ночку, голубчыку, ратуйте мене, ратуйте дитей моихъ!...

Богунъ. Гапко! Заспокійтесь! Сидайте. Що це вы, якъ передъ Богомъ?!...

Гапка. Не встану, не встану! На васъ тилькы, паночку, голубчыку, на васъ моя надія! Якъ не вы, то зостанусь сыротою зъ малымы дитьмы...

Богунъ. Гапко! Я бачу, що мени треба втикаты зъ хаты...

Гапка (*хапа його за ногы*). Не втикайте, а ратуйте!

Богунъ. Та заспокійтесь... Сядьте и роскажить, що и якъ!

Гапка. Не можу говорыты. (*Плаче. Богунъ дае ій воду*). Отъ, якъ прыбигъ мій Петро, оце тилькы до дому. Ни, не такъ... Цилый тыждень винь якъ дурный, не робыть, не исть, не пье. Ничъ усю або чыта, або ходыть, якъ той вовкулака... Сьогодня прыбигъ... Узявъ мишокъ... узявъ мишокъ... ой, лы

шенько жъ мое!... (*Голосыть*). Сьогодня взявъ мишокъ... поклавъ нову сорочку и штаны, звязавъ... зробывъ перевязъ на плечи... Ой, матинко жъ моя! Та й каже: „Неправду я зробывъ, загубывъ свою душу!“— „Що ты, пытаю, укравъ що, або кого побывъ?“ — „Ни, каже, гирше: загубывъ, каже, чужу душу...“ — „Якъ, кажу, убывъ на смерть?“ А винъ: „Може и на смерть. Пиду, каже, видъ тебе въ монастыръ, бо не мае правды въ нашому сели...“ Горенько жъ мое! Оце винъ зибрався иты! Паночку, голубчыку, васъ одного винъ послуха. Уговорить його... На васъ одного надія!

Богунъ. Ще одного звивъ!... Охъ, якъ важко?... Пидить до Петра и скажить, що я заслабъ, що я хочу попрощатыся зъ нымъ... Винъ прыйде. Идить!...

Гапка. Заразъ, заразъ. (*Выбига*).

Ява III.

Оксана и Богунъ.

Оксана. И що це сталося зъ Петромъ? Не зрозумлю... Хозяйство його добре иде... И таке зразу...

Богунъ. Оксано, мени щось ніяково... Мени нездужаеться... Та ще й пысаты треба... Поправди я не можу розмовляты зъ тобою. Иды соби зъ хаты... Голова болыть и такъ мени важко... Пиды до батька, чы що...

Оксана. Ты слабый, а я пиду! Якъ же такъ?

Богунъ (*неначе не чуе*). Тилькы якъ уже зберешся йты, то зайды сюды... Ты жъ зъ Ивасемъ пидешь?

Оксана. Еге жъ, зъ Ивасемъ.

Богунъ. Такъ иды... иды... та заходь... (*За кулисамы голосъ*). „А де тутъ Богунъ?“

Ява IV.

Богунъ, Оксана и **писланецъ** *зъ телеграфу*.

Богунъ. Хтось чужый прыйшовъ. А хто тамъ? Уходьте!

Писланецъ. Богуну телеграма зъ нарошнымъ. (*Богунъ бере іи, роспысуеться. Писланецъ видходыть; чытае. Захытався, ухопывся рукою за стилъ и задержався. Оксана пидбига*).

Оксана. Що, що, тамъ таке?

Богунъ. Ничого... ничого... Иды скорійше... Иды... Ивася не показуй... не треба... (*Цилуе іи*). Може я тебе обидывъ... Може тоби зло зробывъ... Просты мене... Просты! Чуешъ? (*Дывыться на неи*). Просты... и бильшъ ничого... Иды до батька и сыды тамъ, покы не поклычу... Иды... (*Вона иде*). Иды... Ну, пиду, розберу бумагы. (*Выходыть у други двери. Оксана проходыть зливи черезъ сцену, зупынаеться*).

Оксана. Що це зъ нымъ? Охъ, серце мое бьется! Чую я щось недобре... Боже! Що жъ мени робыты? Побижу до Олены Иванивны, може вона навчыть. (*Хутко выбигае*).

Ява V.

Входыть **Богунъ** (*говорыть тыхенько*).

Богунъ. Пишла... У хати никого. Ну, пора... Пора думаты... Теперъ я заспокоився и зразу мени усе стало ясно. (*Бере телеграму и чыта*): „Биля Очакова буря розбыла судно зъ пшеныцею. Надавець пшеныци Богунъ. Людей выратовалы. Судно пишло на дно“. Теперъ кинець... Громада не вирыть мени, уси думають, що я ошукавъ ихъ, оби-

кравъ... Я... я... обикравъ! А теперъ? Теперъ нихто не дастъ виры, що пшеныця потонула; теперъ я въ ихъ очахъ злодій, укравъ, продавъ пшеныцю... Господы! Кинець... Будемъ зводыты усе, чысто усе до свого кинця... Що жъ зробывъ я и що робыты? Треба холодно, по порядку. Найперше: не треба збыватысь, а то заразъ афектъ наступыть и тоди божевильный катъ зна, що зробышъ. Перше що зробывъ? Оженывся... Загубывъ жытте Оксаны. Добре... Дали... Вдруге: не бачывъ, не чувъ, якъ любывъ Олену, якъ вона мене любыла. (*Гаряче, пыльно*). Що жъ це? Олено! Олено! Галочко, рыбонько. (*Зляканывысь*). Що жъ це? Ще почують... Треба тыхо. зъ розумомъ... Да... що жъ теперъ, отъ и забувъ... Господы? Що жъ це я? Що я думавъ? Еге... вдруге — загубывъ душу Олены... Такъ. Утрете — треба все-все чысто поличыты... Трете. Петрови не давъ наукы, не давъ сылы, а вдарывъ на його серце, не давшы розвою стычньому идеалу; згубывъ Петра и його симью... Четверте: Идею братерства, поважання до интелегентного чоловика, поважання народа до наукы — не вмивъ провесты. Яка була вира у людей и тую своимъ жыттемъ, своею не вмилою працею згубывъ, згубывъ на викы... Хто жъ за мене? Оксана — чужа, Олена навикы чужа, Петро першый кынувъ въ мене каминь, Коноплєнко чужый, люды, громада — чужи... Уси, уси видхылылысь видъ мене, и я одынъ, одынъ на розпутти! Що жъ въ мене зосталось? Вира въ свои сылы? Нема іи, нема сылы! Найкращи, молоди згубылысь въ никчемній боротьби... Що жъ мени робыты, що жъ? Одно тилькы...

Заснуты--умерты. И умерты хутко, заразъ... (*Гаряче*). Такъ жыты хотилось... Жыты... любыты... И, Боже! И теперъ колы треба умерты, теперъ, колы черезъ годыну замисть мене лежатыме трупъ, черепокъ, теперъ прыходять спогоды: и молодисть вильна, академія, товарыство... Чого це въ голову лизе лисъ, пташкы сьпиваютъ... дерева шумлять, неначе розмовляють... Ни, геть усе... Пора... Пора... Годи... (*Выходыть у кимнату направо*).

Ява VI.

Береза *вбига въ хату. Дали* **Богунъ.**

Береза. Де? Де винъ (*Бижыть наливо и крычыть тамъ: „Олександре! Олександре!“*

Богунъ (*выходыть зъ револьверомъ*). Що це мени почулось? Чы це вже начынаеться галюцынацыи? А розумъ темніе... Господы! Просты мене! (*Пиднима револьверъ*).

Береза (*бижыть, кыдаеться до него*). Олександре, Олександре! Голубе! Схаменысь! (*Вырыва револьверъ, кыда його геть видъ себе*). Олександре! Любый! Гарный! (*Обнимае його и цилуе*). Бачъ, бачъ я тебе люблю, люблю, люблю! Жыты, жыты тоби треба! Бачышъ? Я тебе цилую. Знай же, що й доси люблю, люблю. Не ты, не ты выненъ... Нихто не выненъ... А мени... мени не таиты все росказаты... Я боялась, що ты мене вразышъ у серце, я боялась, и зъ цього не казала тоби; зъ егоизму боялась себе вразыты, я довела, допустыла тебе до всего... Я вынна, вынна! Просты мене! Нове жытте, нова праця и стара любовъ до Бога и людей — отъ що тебе зове!...

Богунъ. Олено! Що жъ це? Я не розберу... Якъ же це? Опамятайся! Ты забула, що я убывъ въ простыхъ людяхъ виру въ культурного чоловика, я згубывъ дило; ты забула, що въ мене ни силы, ни розуму, ни воли немае...

Береза. Усе, усе знаю, усе думала... Не смерты треба, а жыты й жыты. Усякый дурень уміе умерты наглою смертю. Не умирыты, а жыты треба! Мы, люды культурни, вчени, повынни буты прымиромъ людямъ простымъ, прымиромъ, наукою, осьвитою, пиднимаиы ихъ треба у гору, а не намъ до нихъ спускатыся!... Жыты, жыты...

Богунъ. Голубко! Ты забула, що я... я жъ тебе люблю...

Береза. Не кажы, мовчы... Я тебе любыла и люблю, и отъ въ останній разъ тебе цилую! (*Цилуе його*). Любы мене — и я тебе любытыму — душеюя братъ ты мени, сестра я тоби. Жыты треба для ридного краю, для людей, для сына твого!..

Ява VII.

Входыть **Оксана,** *за нею* **Коноплeнко** *и* **громада, Иванъ** и **Петро** (*одягненый у дорогу, зъ клункомъ за плечыма*).

Коноплeнко. Де, де винъ? Що зъ тобою? Яку бумагу одержавъ?

Богунъ. Панове громадо! Судно зъ пшеныцею коло Очакова розбылося, пшеныця потонула. (*Вся громада зитхнула, якъ одынъ чоловикъ*). Ось де телеграма... Щобъ кинця додаты, за пшеныцю я плачу, контрактъ я рву (*рве*), я самъ слабый... я поиду видсиля. Замисть мене повномичныкамы бу-

дуть Олена Иванивна и батько Иванъ Пылыповычъ: якъ воны зроблять, такъ и буде... Я поиду видъ васъ, поиду зъ села... Я втомывся...

Иванъ (*вбига на середыну, дывыться на людей*). Свыни! Пидли! чого дывытесь? Пьяныця Иванъ. Серце у Ивана е... Оттутъ е... Жыдъ набрехавъ, самъ лыстъ до себе напысавъ; пять тысячъ панъ носывъ до банку, такъ то грошы учытелькы, що пiсля батька ïи досталысь... Просты мене: я... я вынenъ твоему горю...

Петро (*пада навколишкы*). Просты мене и я вынenъ!..

Конопленко. Якъ же жъ такъ? Зъ власнои хаты выгналы? Хто жъ тутъ ще вынenъ? А?

Богунъ. Нихто, панове громадо: не вынenъ нихто... Вы не зрозумилы, чого я хочу, не знаете мене, и я... я васъ не знавъ! (*Нима сцена. Громада ничого не зрозумила; одни стоять, якъ стоупы, други дывляться на Богуна и Конопленка и пытання у ныхъ на облыччи: „Якъ же це воно". Конопленко обернувшысь лыцемъ до Богуна и здывувався и сердыться; Оксана на лививмъ боци сцены простяга рукы до Богуна и неначе збираеться до його бигты; Петро навколишкахъ. Майстеръ стоить трохы оддаликъ, схопывшы голову въ рукы; Богунъ поникъ головою, осунувся, рукы высять подовжъ тила, Береза за Богуномъ, твердо упершысь рукою объ стилъ, высоко пидиявшы голову, сьмило дывыться упередъ.*

(зависа тыхо спадае).

Кинець.

ОГЛАВЛЕНІЕ.

I. ОПОВИДАННЯ СЛИДОВАТЕЛЯ:

Стр.

1. Иванъ зъ Буджака 5
2. На Вовчому хутори 15
3. У наймы 29
4. Винъ прысягавъ 47
5. Невдалыця 61

II. КОМЕДІЯ:

6. Не зрозумилы 95